

MAGYAR MŰKINCSEK

I. FERENCZ JÓZSEF

Ő CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE

LEGKEGYELMESEBB TÁMOGATÁSÁVAL.

MAGYAR MŰKINCSEK

SZERKESZTI

RADISICS JENŐ

A MŰBARÁTOK KÖRE TITKÁRA DR. SZENDREI JÁNOS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL.

BUDAPEST

KIADJA A MŰBARÁTOK KÖRE

1898

MAGYAR
KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁR

MŰKINCSEK

1847-1853

1847-1853

1847-1853

1847-1853

BUDAPEST

1847-1853

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA
VIGYÁZÓ FERENC
KÖNYVTÁRA.
2621.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA:

	Lap
BÖHEIM VENDEL: A Habsburgház műkincsei	1— 72
Dr. SZENDREI JÁNOS: Magyar hadi emlékek	73—158

MŰMELLÉKLETEK:

Valamennyi Kádár Gábor műtermében készült, Löwy J. bécsi fényképész felvételei nyomán.

1. (II₁) Hártya kézirat. A kezdőbetűben V. László király gyermekkori arczképe. XV. század. Színes könyomat.
2. (II₂) Játék kártyák: a király, a marsall, a hopmester és a szakácsmester. Minden kártyán a magyar czimer. XV. század Színes könyomat. E két lap Fahrenbauer J. E. festett másolata után készült.
3. (II₃) Játék kártyák: udvari személyek. Minden lapon a magyar czimer. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv.
4. (II₁₅) Mátyás király arczképe.
5. (II₁₅) Beatrix királynő arczképe. Mindkettő fehér márvány; a háttér sötétzöld szerpentin. Olasz munka. XV. század. Színes, rézlapról nyomtatott fénykép.
6. (II₄) Tirolai Ferdinánd magyar tornaöltözetben. XVI. század.
7. (II₇) Tirolai Ferdinánd főherczeg huszár öltözetének részei. Vert és vésett ezüst. Készült 1560 táján. Rézkarcz, készítette Krieger Béla.
8. (II₈) Magyar tornaöltözetek. XVI. század. Mindkettő egykorú színezett kézrajz. Színes könyomat. E két lap Fahrenbauer J. E. festett másolata után készült.
9. (II₉) II. Lajos magyar király vértézete. 1526. Rézről nyomtatott fénykép.
10. (II₆) Pallos. Markolata és a kézvéd aranyozott ezüst. Pengéjén négyes vérárok. Magyar munka. XVI. század. Színes rézlapról nyomtatott fénykép.
11. (II₁₁) Zrinyi Miklós fegyverei: sisakja, szablyája és dolmánya. 1550—1566. Színezett rézkarcz. Készítette Krieger Béla.
12. (II₁₂) Báthory István erdélyi fejedelem vértézete. Kékre futtatott aczél, aranyozott czifraságokkal. 1571—1573. Színes, rézlapról nyomtatott fénykép.
13. (II₁₃) Lothringeni Károly herczeg sisakja. Aczél, vésett és részben aranyozott, kövekkel kirakott. Készült 1580 táján. Fametszet, készítette Morelli Gusztáv.

14. (II₁₄) Magyar lovas vitéz. Aranyozott és helyenkint színezett ezüst. XVI. század. Rézlapról nyomtatott fénykép.
15. (II₁₆) Magyar tornasisakok. Festett és aranyozott aczél. XVI. század. Színes könyomat. Készült Fahrenbauer J. E. festett másolata után.
16. (II₁₇) Mária királynő mellszobra. Bronz. Leone Leoni mester munkája. XVI. század. Színes, rézlapról nyomtatott fénykép.
17. (II₁₈) Domború mű. Győr megvívása, a sziszeki csata és a törökök kiűzése emlékére készült. Bronz. Jel: Adrianus Fries. Rézlapról nyomtatott fénykép.
18. (II₁₉) József királyi herceg lovasszobra. A viszály ördögét legyőzi. Elefántcsontból faragott. Matthäus Steinle mester munkája. 1693. Színezett, rézlapról nyomtatott fénykép.
19. (II₂₀) Hajdupánczél és sisak. Alapja fekete, diszitménye színezett és aranyozott. XVII. század. Színes fametszet.
20. (II₂₁) Török puzdrák. Bőr, színes selyemmel, arany- és ezüstszállal himzett. XVII. század. Színes könyomat. Készült Fahrenbauer J. E. festett másolata után.
21. (II₂₂) Asztaldisz. Felső része bányát, kohót és zúzót ábrázol. II. József császár kör-möczbányái látogatásának emlékére készült 1751-ben. Színes rézlapról nyomtatott fénykép.
22. (II₂₃) Falszönyeg. Lothringeni Károly diadalmas bevonulása Budavarába. Készítette: Charles Mitté Nancy-ban. XVIII. század. Rézlapról nyomtatott fénykép.

RAJZOK A SZÖVEGBEN:

Az összes horganyedzésű duczkok Weinwurm Antal műtermében készültek.

	Lap
P kezdőbetű. Másolat Bocskay István írásmintája után. XVI. század. Rajzolta Ágotha Imre E. Horganyedzés	1
Mikó János festő volt házának udvara Wiener-Neustadtban. Rézlapról nyomtatott fénykép. Rajzolta Háy Gyula	3
Pusika Péter építőmester volt háza Wiener-Neustadtban. Részlet. Rajzolta Ágotha Imre E. Horganyedzés	5
Pusika Péter építőmester fiainak arczképe	7
Pusika Péter építőmester első nejének arczképe	9
Pusika Péter arczképe	17
Pusika Péter második nejének Dorottyának arczképe. Mindannyi kőből faragott s a wiener-neustadti vár hajdani, az Úr Testéről nevezett kápolna előcsarnokában van. XV. század. Rajzolta Ágotha Imre E. Horganyedzés	13
Mátyás király arczképe. Egykorú érem után fába metszette Bukarics József	18
Szt. Anna, színes üveg ablak	20
Szűz Mária a gyermekkel, színes üveg ablak	21
Szt. Péter, színes üveg ablak	22
A Szentháromság, színes üveg ablak. E négy ablak Mikó János festő munkája. XV. század. A wiener-neustadti muzeumban. Horganyedzés. Rajzolta Ágotha Imre E.	23
Magyar ágyunak rajza. Der grosz Kaiser von Constantinopl. I. Miksa császár hadszertári könyveiből. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	26
Tárcsapajzs. Magyar, XV. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Rézről nyomtatott fénykép. Készítette Löwy J. fényképe nyomán Kádár Gábor	29
Szt. István király. Kézrajz másolata. XVI. század. Az eredeti a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Közvetlen horganyedzés	32
Magyarország czimere. XVI. század. Kicsinyített másolata a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben lévő egykorú faducz lenyomatának. Horganyedzés. Készítette Angerer és Göschl	35
Julius Clovius horvát festő arczképe. Miniature, puszpángfából faragott keretben, 1528. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	36
Czimlap. Irta Bocskay István, 1571. Az eredeti a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	39
A nagyváradi fellekvár ötszögű tere a sirlelet helyének feltüntetésével. Egykorú rajz. Horganyedzés az eredeti után. A cs. és kir. kincstárban	50

	Lap
Liliomos korona	51
Ország almája. Mindkettő ezüst, aranyozott. XIV. század. Találtattak Nagyváradon 1755-ben. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	52
Szekrényke. Szinaranyba foglalt kristály. Belül egy tokaji szőlőszem. XVIII. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Rézkarcz. Készítette Krieger Béla	55
Kehely. Arany, drágakövekkel kirakott s zománczos miniature-lemezekkel diszitett. Felajánlotta Forgách Pál nagyváradi püspök 1748-ban. Bécsi munka. Az egyházi kincstárban, Bécsben. Horganyedzés. Rajzolta Háy Gyula	57
Czimeres lemez. Az előbbi kehely talpában. Horganyedzés rajzolta Richter Aurel	58
Próbakő. Foglalatja arany. Tetején M betű felett zománczos kétfejű sas Ausztria, Magyarország és Csehország czimereivel. XVII. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	72
Nő alak, a Miksa-féle tárcsapaizson. 1490. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	92
Magyar tárcsapaizs. XV. század. Az ambrasi várkastélyban. Horganyedzés. Rajzolta Richter Aurel	103
Párviadal magyar és török vitéz között a XVI. században. Rézmetszet másolata. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	105
Tárcsapaizs. XVI. század. A német-ujvári várban. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	106
Magyar huszárok a XVI. században; a háttérben Esztergom látóképe. Másolat Hufnagel egykorú rézmetszete után. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	109
A mohácsi csata 1526 augusztus 29-én. Miniature másolat Dsélálzáde Musztafának egykorú kodexédől. A cs. és kir. udvari könyvtárban, Bécsben. Fénynyomat. Készítette Divald Károly	111
Szilvász Bálint tarsolya. Bőr, aranyszállal himzett. 1660. Az Erdélyi Múzeum tulajdona. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	120
Harci trombita. XVIII. század. Batthyány-Strattmann herceg tulajdona. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	124
Zrinyi Miklós gróf arczképe. Rézmetszet másolata. Dr. Szendrei János tulajdonából. Fénynyomat. Készítette Divald Károly	135
Hassán budai pasa, kit Pálffy Miklós 1593. legyőzött. Festett miniature másolata, a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben lévő Hufnagel-Bocskay-féle könyvből. Rajzolta Ágotha Imre E. Horganyedzés	137
Tárcsapaizs. Magyar, XV. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Morelli Gusztáv	139
Nyereg. II. Lajos vértetének kiegészítő része. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készítette Bukarics József	144
Magyar lovas vitéz. XVI. század. Egykorú kard hüvelyén lévő metszet másolata. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Horganyedzés	146
Szablya. Magyar, XVI. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Rajzolta Richter Aurel. Horganyedzés	147

	Lap
Szablya. Magyar. XVI. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményei- ben, Bécsben. Rajzolta Háy Gyula. Horganyedzés	148
Török spahi. XVI. század	149
Török «Deli» lovas. XVI. század	150
Török gyalogvitéz. XVI. század. E három rajz Happel Eberhardt «Thesaurum Exoticorum» című 1688-ban megjelent művében foglalt rézmetszetek kicsinyített másolatai	151
Hegyes törkard. XVI. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményei- ben, Bécsben. Rajzolta Ágotha Imre E. Horganyedzés	152
Dísz-lószerszám. XVI. század. A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményei- ben, Bécsben. Rajzolta Háy Gyula. Horganyedzés	154
II. Rákóczy György erdélyi fejedelem buzogánya	155
II. Apafy Mihály erdélyi fejedelem díszbuzogánya	155
Fokosbalta. XVI. század. Mindannyi a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjte- ményeiben, Bécsben. Fametszetek. Készítette Kádár Gábor	155
III. Miksa főherczeg magyar ostromsisakja. Aczél, étetett mívű díszítményekkel A legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben, Bécsben. Fametszet. Készi- tette Morelli Gusztáv	156
Magyar vitézek. XVI. század. Miniature másolatok. A legfelsőbb uralkodóház mű- történeti gyűjteményeiben, Bécsben	158

MÁSODIK KÖTET:
A LEGFELSŐBB URALKODÓHÁZ
MAGYAR MŰKINCSEI.

A HABSBURGHÁZ MŰKINCSEI.

OMPÁS, gazdag, Istentől megáldott Magyarország, ez a Kelet és Nyugot határán fekvő föld, műveltségét és művészetét illetőleg sokkal korábban volt kitéve számos változatos befolyásnak, mint Európa bármely más országa. Fekvéséből mintegy önkényt következett, hogy fejlődése sok és különféle tényezők összhatásából indult meg. Csakhogy e külső befolyások első sorban a műveltebb osztály körében találtak kellő visszhangra, ez lévén mindig fogékonyabb idegen műirányokkal szemben, míg a nép zömét, úgyszólván, alig érintették.

A művészet terén Bizánczra utalnak a legrégibb nyomok, melynek hatása III. Béla haláláig, sőt még azon túl is észrevehető. Másfelől azonban igen korán akadunk nyugoti, kivált olasz befolyásra, úgy az építészeten és szobrászatban, mint a művészet egyéb ágaiban, és ez sehol sem őrzi meg eredetének jellemző sajátságait oly soká és oly tisztán, mint Magyarországon. Az ország nyugoti részében pedig már Szt. István korában tűnik fel a német építő modor, míg később, a XIII. századtól fogva ugyanott a francia irány is hódít.

E hatalmas és egyuttal érdekes kezdetnek azonban hirtelen véget vet a tatárjárás.

Eredetiben, idegen befolyásoktól mentesebben és az ősi nyomon haladva fejlődött a művészet a népben. Csakhogy ezt meg a számos kegyetlen háború lassanként teljesen megakasztotta. De a népben még manapság is mintegy vele összeforrvá szunnyad a szép iránt való érzék, minek bizonyítékát Magyarország minden falujában megtaláljuk. Mivel

évszázadok óta csak elnyomatásban részesült, a magyar művészetnek ez az ága még alig hozott létre diszitménynél egyebet, s még ma is várja, hogy valamely hatalmas lökés fejlődését megindítsa.

Magyarország régtől fogva szoros művészeti kapcsolatban van a nyugati birodalmakkal. E kapcsolat mindenesetre az Árpádok korában is létezett. Biztos tudomásunk erről azonban csak Szent István óta van. Rendkívüli fontosságúvá válik a XIV. században a gazdag egyházi alapítványok révén, melyeket Magyarország akkortájt úgy Németországban, mint Ausztriában tett. A mária-czelli benedekrendi klostrom művészi becsű temploma, a számos kegyadomány, oltárkép, egyházi szerelvény, fegyver és ruha; az aacheni székesegyház magyar kápolnája pompás ereklyetartóival, drágaságaival, szent képeivel, a mai napig élénken emlékeztet Nagy Lajosra, a ki vallásos buzgalmát ily művészileg fenkölt módon tudta kifejezésre juttatni. Valószínűleg Anna királynő hagyatékából származik az a gyönyörű szép feszület, I. Lajos király czímerével, a mely ma a bécsi egyházi kincstárban van.

A mikor az első Habsburgot Szt. István koronájával megkoronázták, a humanismus Olaszországban már életre kelt volt, és a renaissance az olasz művészek közvetítésével előbb kezdte meg hódító útját Magyarországon, mint a német tartományokban. E mellett azonban különösen Erdélyben, a bányavárosokban és a nyugati határon, még mindig uralkodott a középkori művészet, a melyet a hazai mesterek ápoltak.

Három nevezetes, a régibb művészeti irányhoz tartozó magyar mestert találunk III. Frigyes császár bécs-újhelyi udvarában. A legidősebb, kit a császár 1439-ben hívott meg, Pusika (Poschika, Puschik) Péter építőmester és kőfaragó. Műveiből ránk is maradt egynehány, köztük a bécs-újhelyi várudvar híres czímertáblái. Művészi jelentőségét illetőleg a késő gót-korszak legkiválóbb mesterei közé tartozik. 1473-ban halt meg. A saját maga által kőbe faragott arczképe a bécs-újhelyi vár hajdani, az Úr Testéről nevezett kápolnájának előcsarnokában látható. Kor szerint követi őt az erdélyi Langenauer (Longocampo) Zsigmond. Családja Hosszúfaluból (németül: Langendorf) származik. Ő maga Nagy-Szebenben született, szász nemzetiségű volt, és jöllehet nem maradtak ránk művei, vagy legalább nem ismerjük azokat, mégis számos adat bizonyít a mellett, hogy a XV. századnak egyik legügyesebb ötvöse volt, a ki minden valószínűség szerint

Corvin Mátyás király számára is dolgozott. Meghalt az 1450-dik év elején. Langenauernak egy unokaöcscse, Zulinger Farkas, bécs-újhelyi ötvös, a ki Langenauer műhelyéből került ki, készítette 1462-ben azt a híres Corvin-serleg néven ismeretes billikomot, mely azonban az eddigi kutatások ered-

MIKÓ JÁNOS FESTŐ VOLT HÁZÁNAK UDVARA BÉCS-ÚJHELYT.

ménye szerint, jöllehet III. Frigyes tényleg Mátyás királynak szánta volt ajándécul, sohasem jutott ennek kezébe. Zulinger serlege ugyanazt a sajátos sodronyzománczot tünteti fel, a melyet számos magyar emléken találunk és hajdan opus transilvanicum jelzővel illettek. E párját ritkító műremek mestere 1490 táján halt meg.

Azok között, a kik a bécs-újhelyi császári udvar számára dolgoztak, találunk még egy magyar származású mestert, névszerint Kassai Mihályt

(Michael von Kaschau), a ki 1451-ben Meyrhirss Henrik műhelyében volt alkalmazva; és Teckendorfer János (meghalt 1469-ben) ötvös is bizonyára az erdélyi Teckendorfból (Teke, Kolozsmegye), nem pedig a bajorországi Deggendorfból származik. A legfiatalabb magyar mester a császár udvarában Mikó János festő. Így nevezik őt a német okiratok is, és neve után ítélve kétségtelenül magyar származású s tagja volt a Magyarországon és Erdélyben több ágban elterjedt Mikó családnak. Határozottan ő tőle származik néhány Bécs-Ujhelyen lévő üvegfestmény, és alapos okunk van reá, hogy az ugyanott lévő képek közül is néhányat neki tulajdonítsunk. Régibb művei Schongauer irányára vallanak, míg a legutolsó már Van Eyck iskolájának befolyását viseli magán.

Látjuk tehát, — és ez irányban a művészettörténeti kutatás bizonyára még sok más adatot is fog felszínre hozni, hogy Magyarországból származó és magyar művészek már jóval előbb dolgoztak a habsburgi udvarnál, semmint e dinasztia Magyarország felett uralkodni kezdett volna.

A XV. század viszonyai magyarazzák meg, hogy a magyar királyok, különösen azok, a kik Magyarországon kívül más országokat is kormányoztak, viszont szintén foglalkoztattak idegen származású művészeket. Példa erre utószülött László királynak és herczegnek nagy felségpecsétje Ausztria számára 1454-ből, a melyen a művész őt királyi palástban, trónon ülve, országainak címerei közepette ábrázolja. A hátlap közepén Ausztria hárslevél alakú pajzsát látjuk, melyet a többi tartományok címerei és két soros fölírás vesz körül. Egy régi följegyzés szerint e mestermű Neidhart nevű bécsi ötvöstől származik, a ki a nagy császári pecsétet, valamint III. Frigyes osztrák tartományainak 1459-ből származó pecsétjét is véste.

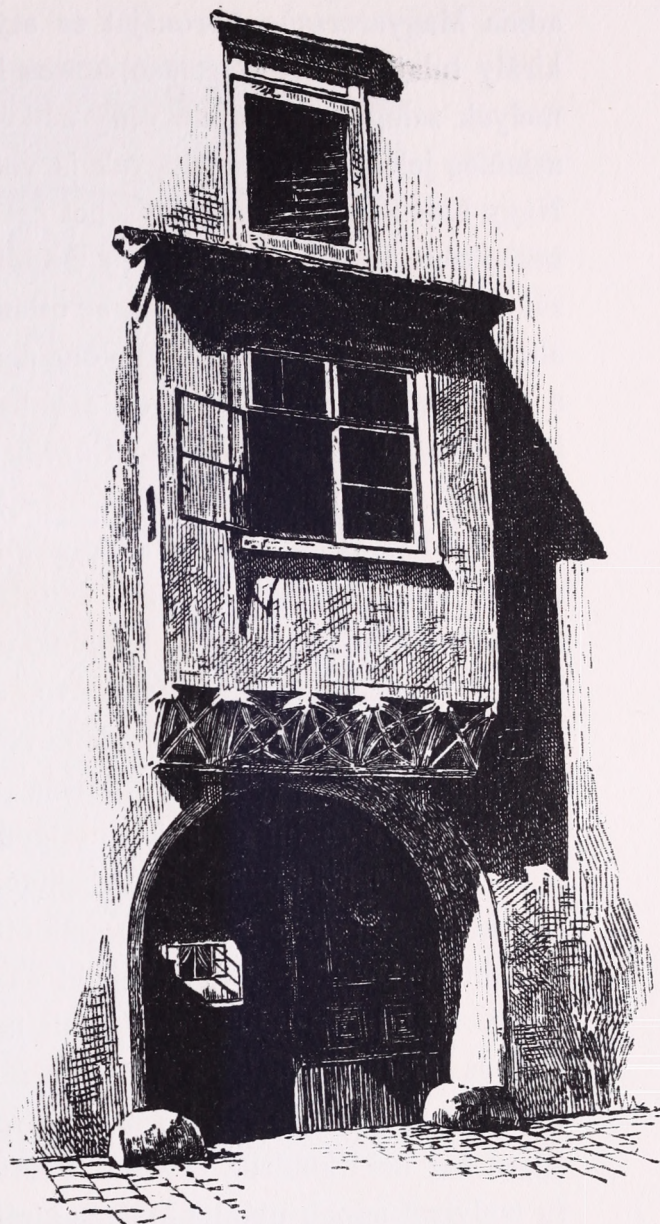
A renaissance kora a nemzeti művészet fejlődésére annyiban volt kedvezőtlen, a mennyiben Magyarországon az udvarnál ép úgy mint a nemesség körében minden szem az olaszok megcsodált művei felé fordult és az építészetben, szobrászatban, nemkülönben a festészetben is csaknem kizárólag olasz művészeket foglalkoztattak országszerte. Csak egyetlen ága a művészetnek képezett legalább részben kivételt: az ötvösség, a minek oka a magyar nemzet fényűzésre hajló természetében keresendő.

A magyar őshazájából hozta magával az ékszerek és ötvös munkák iránt való előszeretetet. Ehhez képest már jóval a szászok bevándorlása előtt az Erdély déli részében letelepedett s műiparral foglalkozó bizáncziak törekedtek az ez irányú nemzeti szükséglet kielégítésére. Ott keletkezett azután

a középkorban egy művészi központ, a melyet a magyarok és az ügyes szászok a fejlettség magas fokára emeltek, és a mely a nemzet sajátos irányú kedvtelésére támaszkodva, minden külföldi befolyással daczolt. A nagy kereslet folyománya volt, hogy az iparművészet a XV. században lassankint Felső-Magyarország nemes fémeiben gazdag vidékein, valamint az ország nyugati, jómódú városaiban is elterjedt.

A renaissance korszakában a Habsburg-háznak a művészet iránt való hagyományos előszeretete úgyszólván csakis az olasz befolyás szempontjából érvényesül; annál öröndetesebb, hogy oly szálakra is bukkanunk, melyek azt magával Magyarország művészetével összekapcsolják.

Ugyanis, ha megvizsgáljuk a királyi házunk birtokában lévő műtárgyakat a XVI. század elején, azt látjuk, hogy az olasz hatás mellett s a német művészet nagy lendületén felül, az izmos magyar nemzeti művészet is helyet követelt magának. A III. Frigyes császár idejéből származó e leltárakban felsorolt műtárgyak szegényes maradvékai alkotják az udvar mai műgyűjteményeinek tulajdonképeni magvát. De a nemzet akkori művészeti fejlettségén kívül még sokkal többet olvashatunk ki e szerény feljegyzésekből; világosan tükröződik bennük az ország sorsa és viszonya a szomszédos nemzetekhez. A hidegen mérlegelő politikai versengés, az emésztő harczi élet közepette ezek a sárgult lapok olybá tűnnek fel előttünk, mint tanúbizonyosságai egy, a viharokból megmentett kulturának.

PUSIKA PÉTER ÉPÍTŐMESTER VOLT HÁZA
BÉCS-UJHELYT.

Az egykorú okmányok is számos becses adalékot szolgáltatnak ehhez. Jóllehet III. Frigyes császárnak 1453-ban kelt egyessége a rendekkel első sorban politikai államirat, mindazonáltal egyszersmind fontos okmány Magyarország műtörténelmére nézve, mert a császárnak ugyanekkor ki kellett adnia Magyarország koronáját és atyjának II. Albrecht császárnak László király tulajdonából származó összes hagyatékát, a drágaságokkal együtt, a melyek zálog vagy kötelezvény nélkül voltak birtokában. Ezek között valószínűleg jelentékeny műtárgyak is voltak az 1444-ben elhalálozott anyjának, Nagy Lajos unokájának, Erzsébet császárnőnek hagyatékából. Erre az időre, különösen pedig III. Frigyes császárnak Sopron városa felett gyakorolt zálogjogi urasága idejére esik az ottani Szt. Mihály templomnak ez uralkodó által történt alapítása. A templom építését tényleg 1461 előtt kezdték meg; a hajójában látható évszámok azonban, u. m. 1482, 1483 és 1489 arra az időre utalnak, mikor a várost Corvin Mátyás már visszaváltotta. A templom kincstára kétségtelenül tartalmazott ajándékokat a császártól, melyek azonban az 1681-diki nagy tűzvész alkalmával elpusztultak. A templom, úgy alaprajzát, mint egyes részleteit tekintve, feltűnően hasonlít a bécs-újhelyi Mi Asszonyunkról nevezett templom némely részéhez. E templom Werpacher Sebald mester (megh. 1503) műve, a kit az okmányok Frigyes császár és Mátyás király építő mesterének neveznek.

Magyarország viszonya I. Miksa császárhoz egyre bensőbb lesz II. Ulászló alatt. Kifejezésre jut ez a két uralkodónak számos dísz tárgyából és drágaságokból álló kölcsönös ajándékaiban. Tekintélyes adományokban részesülnek különösen az egymáshoz küldött követek, s a császár, egyre jobban és jobban kezd Magyarországgal és annak legközelebbi multjával foglalkozni. 1491 jan. 16-dikán megküldi nagybátyjának, Zsigmond főherczegnek, Mátyás király kardját, «a melyet a mi osztrák házunk ellen forgatott vala» és azt is megígéri neki, hogy mihelyest csak a Duna fölengedett, egy nagy ágyút fog neki küldeni, «melyet a török császár Belgrád alatt használt vala, és melylyel annak utánna Mátyás király dicsőséges dolgokat cselekvék vala».

Ezt a követő ágyút Miksa 1490-ben Székes-Fejérvár bevételénél foglalta el, azon a napon, a mely naptól fogva magát Magyarország királyának nevezte. Ez az ágyú «török császárné» név alatt az innsbrucki hadszertárban állott, és az 1517-ből származó hadszertári könyvekben le is van rajzolva.

Az a három képes «I. Miksa császár hadszertári könyvei» elnevezés alatt ismeretes kódex, csinos miniatűr-festményekben valamennyi hadszer-

tárának fegyvereit tartalmazza, s Magyarországra nézve is érdekes néhány ott ábrázolt nehéz követő, ú. n. «öreg ágyú» miatt, melyeket Magyarországra vonatkozó érdekes versek kísérnek.

Mátyás király kardjából, melyet a bécsi fegyvergyűjteményben őriznek,

PUSIKA PÉTER ÉPÍTŐMESTER FIAINAK, MENYHÉRTNEK ÉS BOLDIZSÁRNAK ARCZKÉPEI.
XV. SZÁZAD.

csupán a penge maradt meg. Mai nehéz, aranyozott vasmarkolatát a XVII. században toldották hozzá Ambrasban, a hol akkor tartogatták. Az ambrasi 1583-diki leltárban megtaláljuk az eredeti markolat leírását. «Mátyás király egy kardja. A penge részben étetett, a tok félig bőrből, félig ezüsből,

aranyozva ; a markolatgomb és a védvas ezüstözve és feketére zománczozva, a markolat húzott ezüsttel (sodronynyal) körülcsavart».

Miksa császár, a ki a magyar harczmodort nagyon kedvelte, szerette környezetében a magyar harczosokat. 1490-től fogva magyar lovasokból álló gárdája volt ; lehet, hogy előbb is, de erről nincsen biztos tudomásunk. E gárda ábrázolására a Theuerdankban ismételten rábukkanunk s fölszerezéséből a bécsi műtörténelmi gyűjteményekben még hat magyar, trapez alakú paizs van.

Miksa császárt élete végéig foglalkoztatta Magyarországhoz való viszonya. Ismeretes, hogy bulláján, melyet kincstárosa és kincstárőre Ursenthaler Ulrik 1518-ban készített, a rajzot akként kívánta kijavíttatni, hogy a császári infula helyett fején királyi korona legyen és a magyar czímer az osztrák előtt álljon.

A két szomszédos államot, Magyarországot és Ausztriát 1414-től fogva mind szorosabbra fűzik a rokonság és a politikai érdek. Ebben az esztendőben élénkebbé válnak a tárgyalások a későbbi Mária királynőnek II. Lajossal, és ez utóbbi nővérének Annának, Ferdinánd főherczeggel, a későbbi császárral való házassága ügyében.

A császár minden lehetőet megtett arra nézve, hogy unokáinak a választottaikkal való összekelését minél pompásabbá és nagyszerűbbé tegye. Óriási összegeket fordított kelengyéjükre. 1515-ben két zálogba tett ezüstműs ládát vált ki és tartalmukat megosztja a két herczegnő között. Egy, 1521-ből származó leltár darabról-darabra felsorolja a két nővér gazdag ezüst készletét.

Miksának e bőkezűsége nyilvánvalólag jóval meghaladja azt a határt, melyre őt pusztán politikai szempontok kényszerítették volna, és lovagias előzékenységén kívül abban az atyai vonzódásban birja alapját, melyet e két herczegnő iránt haláláig híven megőrzött. Olyan mentegetődzés-féle módon írja 1518-ban Máriának, mikor ez Innsbruckból Pozsonyba utazott, hogy kegyeskedjék a meglevő szőnyegekkel még csak Linzig beérni, ott majd mindent újat fog kapni ; kocsikat is fog ott találni, és ha ezek nem volnának elég szépek, Bécsben azonnal újakat készítenek majd neki, és a legaprólékosabb részletekig gondosan előre megállapította Mária útitervének minden pontját.

Az előbb említett leltárban számos érdekes részletet és személyiségekre való vonatkozást találunk. Egy gyöngyökkel kirakott és A monogrammal diszített ékszert, továbbá két czobolyprémmel bélelt köpenyt, a magyar

királyi felség — «die königliche Würde zu Hungarn» — ajándékozott Annának ; Purlemissa, azaz a tudós Bornemisza I. János, Buda parancsnoka és II. Lajos király nevelője egy aranyozott mosdót, a császár mindkét asszonynak gyön-

PUSIKA PÉTER ÉPITŐMESTER ELSŐ FELESÉGÉNEK, MARGITNAK ÉS ANNA LEÁNYÁNAK ARCZKÉPE.
XV. SZÁZAD.

gyöket, a magyar király pedig ismét hat ezüst készlettel és két köpenynyel kedveskedett, a min aztán megosztottak.

Nem kevésbé bőkezűen gondoskodott Miksa Lajosról is, a kit tudvalevőleg forma szerint fiának fogadott volt. Az ajándékok természetesen megfelelnek egy a lovag szellemben nevelt fiatal herczeg izlésének.

Igy többek között 1514-ben Sausenhofer Konrádnál (meghalt 1518-ban) Innsbruckban egy pompás vértezetet és lópánczért rendelt meg a fiatal Lajos királynak. A vért és a nyereg még ma is megvan a bécsi fegyvergyűjteményben, csak a ló pánczéja veszett el már a XVI. században. 1516-ban ugyancsak Lajos számára Colman Kálmán vértkovácsnál Augsburgban két falovon ülő bábót készített, melyek tornázó lovagokat ábrázolnak, 1517-ben pedig egy pompásan felszerelt festett és aranyozott szánt küldött Lajos királynak.

De komoly harczy készlettel is tehetsége szerint támogatta Miksa császár Lajos királyt, sőt már II. Ulászló is kapott tőle értékes hadi felszerelést. 1506-ban Fraysleben, a császári ház fegyvermestere Innsbruckban megbízást kap, hogy nagy faltörő ágyukat készíttessen Ulászló számára, 1524-ben a császár gráczi fegyvertára őret egy általa föltalált hajóhiddal Pozsonyba küldi Lajos királyhoz, és 1525-ben a bécsi fegyvertárból látja el harczy felszereléssel.

Miksa császárnak Magyarországhoz való viszonyát műtörténelmi szempontból csak úgy érthetjük meg teljesen, ha figyelembe vesszük egyúttal a császár orvosát és könyvtárosát Johannes Cuspiniant (Spieshammer) e jeles humanistát, a ki Magyarország művészi életére haláláig 1529-ig, ha nem is épen nemzeti irányú, de mindenesetre mértékadó befolyást gyakorolt, és a ki Magyarországnak első tudósaival a legbensőbb összeköttetésben állott. Cuspinian kezdte elsőnek gyűjteni Corvin Mátyás könyvtárának maradványait. «De Cesaribus» című 1540-ben Strassburgban megjelent művének függeléke főforrásunk mindazon tárgyalásokra és eseményekre nézve, a melyek I. Ferdinánd és II. Lajos kettős menyegzőjére vonatkoznak. Mint I. Ferdinánd éremgyűjteményének gyűjtője és rendezője, a mai császári érem- és régiséggyűjtemény első igazgatójának tekinthető. Cuspinian működését és jelentőségét Magyarországot illetőleg még nem méltányolták eléggé.

E kornak élénk alakokkal teljes képét szemünk elé varázsolva, bájosan emelkedik ki abból a két ifjú királynő. Mind a kettő humanistikus, csaknem a tudóssággal határos nevelésben részesült; mind a kettő lelkesedik az olasz művészetért és általában a külső élet szépsége iránt. Annát mély buzgóság és szívjóság, Máriát pedig ugyane tulajdonságokon kívül még könnyen felpezsdülő vére s férfiasan erős gondolkozása is jellemzik.

A mi a művészetek iránt való lelkesedésüket és izlésük irányát illeti,

annak számos kincstárlajstrom a legékesebben szóló bizonyítéka. Így például az 1527-ből származó, mely a pozsonyi, visegrádi, valamint a budai Szt. János templomok drágaságait sorolja fel. A leggazdagabb gyűjteményt a pozsonyi várkapitány, Sali János őrizte.

Úgy Máriát mint pedig Annát, a kik különböző vérmérsékletük daczára is benső barátnők voltak, magával ragadta a tudós körökben fellepett éremgyűjtés szenvedélye és mind a kettő csak úgy rajongott az antik érmekért — az úgynevezett «pogány fillérekért». Nem is lehetett nekik nagyobb örömet szerezni, mintha efféle pénzeket ajánlottak fel. Ferdinánd egy Máriához Brüsszelbe intézett francia levelében megemlíti, hogy kívánságához képest szabójával Janin de Bertenchonnal egy kis ládika régi pénzt küldött neki, és csak azt sajnálja, hogy Rómában, Velenczében, Konstantinápolyban, Magyarországon, Erdélyben meg egyebütt, nem sikerült neki még többet előteremtenie.

Azok közül a pénzverő mesterek közül, a kik Magyarországon művészet dolgában kitűnnek, említendő ifjabb Behaim Bernát, a ki az ötvösség terén is működött. Családja, mely Magyarországon sok időt töltött, Friedesheimből származik, Svábországban. Ő maga 1523-ban karácsony táján Mária királyné ügyeiben a magyar udvarhoz megy, a hol a pénzverés mesteriségével foglalkozik. Általánosan ismertek körmőczyi tallérjai 1525-ből. 1530-ban az özvegy királyné szolgálatába áll, és valószínűleg Brüsszelben is működik egészen 1536-ig. Később ismét Magyarországra tér vissza, Körmőcz első bányagrófja s Zólyom és a hét bányaváros kapitánya lesz. Valószínűleg Alsó-Ausztriában halt meg 1547-ben.

Magyarországnak egy habsburgi uralkodó műtörekvéseire való nem jelentéktelen viszonyára vet fényt II. Lajos király arczképe, melyet 1520 táján, valószínűleg I. Miksa császár megrendelésére, Strigel Bernát memmingeni festő és polgár készített, ki 1460-ban vagy 1461-ben született s 1528-ban halt meg. E képet jelenleg a bécsi műtörténelmi múzeumban őrzik, és — a császárnak ugyanezen mester által festett arczképével egyetemben — a régibb német festőművészet gyöngyeihez számítják.

Ismeretes, hogy I. Miksa császár őseinek arczképeit idősebb Burgkmair Hans-szal megrajzoltatta és fában is kimeresztette. Ugyanezt a mestert azzal bízta meg 1561-ben, hogy készítse el nemzetségének lefelé menő ágából származó egyének arczképeit; ez utóbbi fametszetek egy része mind a mai napig megvan; közöttük II. Lajos király arczképe a magyar czímerrel.

Az ötvös munkákat illetőleg az udvar ízlése inkább megoszlik, azaz

nemcsak az olasz művészetet pártolja, mert a német befolyáson kívül — különösen az edényfélékben — a magyar is hatalmasan követeli jussát. Anna királyné hagyatéki leltára, mely művelődéstörténeti szempontból is fontos és érdekes, öt darab «erdélyi mivű», érczekből összeállított asztaldísz (Handstein) említ. Ez az «erdélyi» jelző az arany és ezüst edényeknél hétszer fordul elő, de a szövegből kitetszik, hogy még több mosdó tál, korsó, serleg stb. sorozandó az «erdélyi mivűek» osztályába, legalább 18 vagy 20, ha nem több. A leltár különbséget tesz az «érdes» (rauch) és «bütykös» (knorte) erdélyi munka között.

Mint Magyarország akkori kulturájára nézve érdekes, megemlítendő ez a kifejezés: «mindenféle színű magyar selyem» (allerlei farben Hungarische seiden), a miből arra következtethetünk, hogy Magyarországon — valószínűleg Olaszország révén — a selyemkészítés is el volt terjedve és a selyemfestés a tökély bizonyos fokán állott. A fajtáját szeltiben ismerhették, ha már egy egyszerű irnok is képes volt származását megállapítani.

A között a kilencz selyemhimző között, a kiket császári parancsra 1549 augusztus 8-dikán Prágába küldöttek, nem kevesebb mint három magyart találunk, nevezetesen Trencsényi Jánost (Hans von Trentsin), Walch Pétert Budáról és Heidinger Pétert Szent-Mártonból (St.-Merten).

Anna királyné két leveléből, a melyeket 1545-ben intézett Máriához, Német-Alföld akkori helytartójához, látjuk, hogy ő maga is foglalkozott himzéssel. Február 24-dikén ezt írja: «Meine liebste Frau Schwester! Ich bitte Euer Liebden ganz freundlich mich ein wenig mit Teppichleinwand und Wolle von allerlei Farben zu versehen.» Második, június 27-éről kelt levelében megköszöni a kapott himző pamutot és szép színes szőnyegmintákat kér.

A között a számos ötvös között, a kiket Anna királyné állandóan foglalkoztatott, említenek bizonyos Sibenburger Mártont is Bécsben. Ez az ötvös 1538-ban két ékszer készített a két fiatal királykisasszony, tudni illik Erzsébet és Anna királyi hercegnők számára, s egy kösöntyűt és tizennégy zománczozott rózsácskát egy nyaklánczhoz. Ferdinánd császár ugyanez évben évi 50 forint jutalmat engedélyezett neki a végből, hogy Tscherte Jánost az ismert hadépítő mestert és Dürernek jó barátját megtanítsa arra a művészetre, hogyan kell vízhatlan eszterhát, azaz agyagburkolatot készíteni. Mária magyar királyné vagyona halála után javarészt Spanyolországba került. 1555 december 3-ikáról kelt és francia nyelven fogalmazott végrendeletében V. Károly császárt nevezi meg általános örökösének.

Második Lajos azokhoz a magyar királyokhoz tartozott, a kik valósággal lelkesedtek a műtárgyakért, s kiknek örömük telt a csillogó, pompázó fellépésben. Erre nézve számos bizonyítékot találunk okiratokban is. Nagy összegek fogytak el selyemszövetekre és tafotára, tornajátékokra és táncz-

PUSIKA PÉTER ÉPÍTŐMESTER ARCZKÉPE.

XV. SZÁZAD.

multságokra, mikor a császárt 1523-ban Bécs-Ujhelyben meglátogatta. A megelőző évben pompás csótárra volt szüksége, mikor Kázmér braunschweigi őrgróffal Prágában vitézi tornában mérkőzött. 1526-ban rendkívüli nagy számmal voltak a csótárok és álarczos játékokhoz való öltözékek a

pozsonyi és budai vár bolthajtásos pinczéiben. Különösen nagy öröme telt Lajosnak abban, ha rokonait és jó barátait saját maga és a királyné arczképeivel megajándékozhatta.

Az ifjú uralkodó minden boldogságának rettenetes véget vetett 1526 augusztus 29-dikén a mohácsi vésznapi. Az ellenséges hadak ellepték az országot, s az általános ijedelem közepette Budavárát is bevették. A hanyat-homlok való menekülésnél más drágaságokkal egyetemben az a korona is török kézre jutott, mely II. Ulászlótól származott. Ennek a koronának feljegyzésre méltó sorsa van. I. Achmed szultán ugyanis, Muhammed basa fővezérével 1605-ben Bocskay Istvánnak küldte meg, mint vazallus koronát zászlóval, kormánypálczával és karddal együtt. Bocskay azonban nem mint méltóság jelvényeit, hanem csak mint ajándékot fogadta el és 1606-ban — miután II. Rudolffal békét kötött — Mátyás királynak, ki a békealkudozásokat vezette, adta át. Jelenleg e korona a császári és királyi ház kincstárában látható.

Ferdinánd gyöngéd vonzalma Annához azokban a műtárgyakban is megnyilatkozik, a melyek kincstárából származnak. Számos drágaságon és emlékpénzen látjuk keresztnevüknek kezdőbetűit az *F*-et egybefonva, és ugyanezt a monogrammot találjuk gyönggyel hímezve azon az úgynevezett «faveur»-ön is, a melyet a királyné férjének, mint Teuerdanknak, egy vitézi torna alkalmával ajándékozott. 1526-ban Ferdinánd I. Miksa császár öltönyeiből miseruhát készíttetett és azt Anna címérével diszítettette.

Anna királyné hagyatéki leltárában számos részletre akadunk, melyek méltán tarthatnak számot történelmi érdeklődésre. Van benne például egy fejezet, melynek felírása; «*Frater Georgen verlassung*» s mely cím alatt aranyozott ezüst edények és ékszerek vannak felsorolva. Ez a György fráter az 1551 decz. 16-dikán Alvinczon meggyilkolt Utiesenovic György kardinális, ki egyébiránt ismertebb Martinusius vagy Martinuzzi néven. Még 1553-ban is írnak Nagyvárad kapitányának Varkosch Tamásnak, György fráter vértzeteinek és paizsainak ügyében, meghagyván neki, hogy azokat Khneisl Henriknek Hackingban szolgáltassa át. Egy két lábú kis feszületet Brassó ajándékozott, és ismételten rábukkanunk «erdélyi mivű» ivóedényekre. Tizenöt erdélyi ivóedényt bíztak arra a török követségre is, mely 1553-ban Konstantinápolyba indult. Ezek közül egy serleget Behaim Mátyás soproni ötvösnek adták át kijavítás végett. Ez a megjegyzés azért érdekes,

mert azt látjuk belőle, hogy e nevezetes ötvös-családnak egyik tagja Magyarországon telepedett meg.

Keveset mondhatunk e korszak építészeti emlékeiről. A XVI. század közepe táján az egész építkezés csaknem kizárólag arra szorítkozik, hogy erődítményeket emeljen vagy a meglevőket újjá alakítsa, még pedig az olasz rendszer szerint s ebből kifolyólag csaknem kizárólag olasz építőmestereket alkalmaztak.

1530 táján Magyarországnak csaknem minden jelentékeny városában folynak az erődítési munkálatok: Giovanni de Spacio 1532-ben a pozsonyi várkastély alatt kötömb védőházat, ú. n. ágyúházat épít; Giovanni Francesco Testa 1540-ben megerősíti Komáromot. 1554-ben Francesco de Pozzo megsejmléli Eger várát, melyet az ő tervei szerint erősítettek meg. Erdély erődítési munkálatainak élén Buppl Antonius és Andrea Trevisano álltak. 1556-ban Felica de Pisa Sáros és Kassa megerősítésének munkálatait vezeti.

Még egy érdekes hadi építőmesterrel ismerkedünk meg e korban, Gian Maria da Napoli személyében. Kezdetben, 1532-ben mint kapitány szolgált egy barbotán — czirkáló hajón — a Buda ellen intézett hadjáratban, majd három esztendeig a galioták — naszádosok — verbuválására és kitanítására létesített magyarországi armadában. Később építkezéseket vezetett Bécsben és Magyar-Óvárt. 1541-ben pedig főépítőmester lesz Magyarországon.

Csak elvétve kísérlette meg Ferdinánd, hogy Magyarországon műépítményeket is emeltessen. 1550-ben a Szentlélekről nevezett zenggi templomot s ugyanott a kórházat akarja kiépíttetni, s az elsőre nézve általános bucsút is szándékozik III. Gyula pápánál kieszközölni. Úgy látszik azonban, hogy minden igyekezete daczára sem haladtak a munkálatok, mert II. Rudolf császár még 1600-ban is 100 forinttal támogatja a templom építését.

Ferdinánd, ki folyton értékes műtárgyakra vágyott, 1553-ban a leowelti klostromban egy ezüsteel díszített képet talált, s szerette volna azt a maga számára megszerezni. Csakhogy e darab időközben Pápára került. Felboszankodva, kiadja a parancsolatot, hogy Galaffi László haladéktalanul küldje Pozsonyba a képet, nemkülönben Győrben Telekessi Imre is rajta legyen, hogy meghagyása pontosan teljesíttessék. Hogy mit ábrázolt a kép, azt nem tudjuk.

Másfelől jelentékenyen szaporodnak azok az ajándékok, a melyekkel egyrészt a magyar városok I. Ferdinándot és II. Miksát, másrészt a

királyok az egyes török főméltóságokat megtisztelik. 1555-ben a király Magyarországból egy aranyba foglalt asztaldísz kap, mely még talán megvan valahol a császári ház gyűjteményeiben. 1550-ben Gyula városától egy kettős serleget kapott ajándékba, 1552-ben az erdélyi tartományoktól, két aranyozott gömbös serleget, melyeknek mindegyike 13 márka súlyú volt, továbbá egy kézi mosdót és egy kannát, mindkettőt Magyarország czímere diszítette.

A nyomasztó hadi viszonyok, melyek alatt Magyarország a XVI. században csaknem folytonosan szenvedett, az egykor oly virágzó pénzverésre is rendkívül káros hatással voltak úgy művészi, mint technikai szempontból és Ferdinánd, valamint Miksa is nagy tevékenységet fejtettek ki a pénzverő műhelyek fejlesztése körül.

A körmöczi mesterek közül alig néhánynak tudjuk a nevét. Leiner Bálintot említik 1551-ben mint a pénzverés felett őrködő felügyelőt. 1562-ben, mikor a pénzverő egy időre megint fellendült, Richter Lukácsot nevezik ki vésnöknek Fucsel Kristóf halála után. 1568-ban a körmöczi és besztercebányai pénzverő intézetekben aggasztó rendetlenség kezd uralkodni. A valaha oly nagy tekintélynek örvendező magyar vagy dukátforintnak annyira csökkent az értéke, hogy a külföldön már csak névértéken alul fogadták el. Sok vitatkozás után abban állapodtak meg, hogy ezentúl német birodalmi forintok is veressenek, hogy a magyarok Németországgal is üzhessenek kereskedést veszteség nélkül.

I. Ferdinánd életének utolsó éveiben tűnik fel egy kiváló művész, kinek bölcsője Magyarországon ringott: Bocskay György, korának legnagyobb szépiró művésze. Nevét először az udvari számadásokban olvasuk, a melyekben mint «magyar secretárius» szerepel. Legpompásabb művei II. Rudolf király uralkodásának idejéből valók. 1564-ben azt írja a kormány Innsbruckból II. Miksa királynak, hogy néhai Ferdinánd császár parancsából 24 epitafiumot küldött étetés és aranyozás végett Bocskaynak Bécsbe, és szeretné tudni, hogy vajjon ez hozzáfogott-e már a munkához? Meghagyják továbbá neki, hogy a kész kölemezeket, a melyek nagyon törékenyek, vizen küldje vissza. Ugyanebben az esztendőben megházasodik a mester és Miksa elrendeli, hogy egy aranyozott ivóedényt, valamint egy írást nyújtsanak át neki, nemkülönben, hogy egy nemes származású úr jelenjék meg az esküvőjénél. A mester 1567-ben szép latinsággal azt írja II. Miksának, hogy nem 24, hanem 40 epitafiumot kellett készítenie, s

ugyane levélből arról is értesülünk, hogy Bocskay származási helye Körmen, továbbá, hogy immáron harmincz esztendeje van császári szolgálatban. Az előbb említett kőablák étetéseért 200 tallért kapott az elhalálozott

PUSIKA PÉTER ÉPÍTŐMESTER MÁSODIK FELESÉGÉNEK, DOROTTYÁNAK ARCZKÉPE.
XV. SZÁZAD.

esztergomi érsek hagyatékából 1568-ban; míg ellenben a maradék összeget az innsbrucki kincstárból fizették ki neki.

Bocskaynak legnevezetesebb műve az a pompás írásminta-könyv, melyet Hœfnagel György festőművésszel egyetemben 1607-től 1609-ig készített I. Rudolf számára. Hogy mily értéket tulajdonítottak e munkának, azt

már drága heliotropból való, zománczozott, aranyveretekkel diszített kötése is mutatja. A szöveget a két művész a következő lendületes epigrammal vezeti be: *«Hungarus ut calamo Zeuxis, sic Belgicus arte delicias ornant, magne Rodolphe tuas ingenio pares studiis et nomine pares. Rumpatur quisquis rumpidur invidia»*. Ezt, valamint Bocskaynak egy másik egyszerűbb, miniaturók nélkül való, de máskülönben nem kevésbé becses művét a császári ház gyűjteményeiben őrzik még ma is. Bocskay 1575 ápril havában halt meg.

I. Ferdinánd 1543 június 1-én kelt utolsó végrendeletében és 1547 február 4-én kelt pótvégrendeletében, mely utóbbit a magyarok részéről Oláh Miklós zágrábi püspök irt alá, minden vagyonát, valamint a néhai Anna királynéját is gyermekeinek hagyta, hogy «barátságosan és testvériesen» osztozkodjanak rajta. Így oszlott meg a drágaságoknak e dúsgazdag gyűjteménye tizenkét részre. Három rész az Olaszországban férjnél levő leányokra, Eleonára, Borbálára és Johannára szállt, kettő Annára és Máriára Németországba; Katalin része Lengyelországba jutott, és csak hat rész maradt az örökös tartományokban: II. Miksáé, tiroli Ferdinánd és stájer Károly főhercegeké és végre Magdolna, Margit és Helena főhercegnőké, a kik felvették volt a fátyolt és Innsbruckban, valamint a tiroli Hallban zárdában éltek.

Az osztozkodás békességben, az örökhagyó intenciója szerint ment végbe. A mennyire a későbbi leltárakból következtethetünk, a fegyvereken a három fiutestvér osztozott meg; a világi drágaságokat, ékszereket és ruhákat főképen a férjes nőtestvérek, az egyházi kincseket és képeket pedig azok a hercegnők kapták, kik a világ hiúságairól lemondtak.

Nem annyira örökösödés, mint inkább véletlen körülmények következtében az örökös tartományokban maradt tárgyaknak jelentékeny része megint az uralkodó ág birtokába jutott az idők folyamában s így elmondhatjuk, hogy az uralkodóház mai műgyűjteményének magva a Habsburg-ház spanyol ágának egyik uralkodójától meg egy magyar királyleánytól származik.

A XVI. század végéig csakis a II. Miksa császár birtokában levő műtárgyakkal lehet foglalkoznunk. Uralkodásának ideje alatt azonban keveset mondhatunk művészi életéről általában és Magyarországhoz való művészeti viszonylatáról különösen.

A politikai zavarok és a török háborúk egyrészt, a vallásújítási mozgalmak másrészt, sem az uralkodónak, sem az országnak nem engedtek időt arra, hogy a művészeteket ápolják. Különbön is Magyarországnak nagy része oly nép hatalmában volt, a melynek kulturája egészen más alapokon nyugodott s az európai kultúrával homlokegyenest ellenkező volt.

És mégis, ha végiglapozzuk II. Miksa kincstárának 1550 és 1557 között szerkesztett lajstromát, azt látjuk, hogy művészi vonatkozásoknak ez sincs egészen híján. Igaz ugyan, hogy számos magyar vonatkozású műtárgy és drágaság, azok t. i., melyek Anna királynétől származtak, megint csak ismétlődnek, mindazonáltal az új beszerzések között egy két márka hét lat nehéz ezüstdarabról is olvasunk, melyet ő királyi méltóságának 1555-ben Magyarországból küldtek és a melyből Bécsben különféle apró tárgyakat készítettek, továbbá két aranyérczből csinált asztaldísz, melyeket «Wädery» küldött. Két efféle színarany asztaldísz II. Bornemisza Pál erdélyi püspök ajándékozott volt a királynak. 1557-ben II. Miksa kincstárába nem kevesebb, mint tizennégy aranyozott ezüst «bütykös és erdélyi mivű» (von khnorter und Sübenbürgischer arbit) ivóedényt szállítanak be, a melyeket jutalmul szántak volt azoknak, kik a csatamezőn a törökök ellen vitézül viselik magukat. Érdekes részlet, hogy 1567-ben egy bizonyos Petterla Mihály egy a császárnak átnyújtott magyar mappáért húsz forint jutalomban részesül.

A magyarországi várerősítési építkezések II. Miksa uralkodása alatt is élénken folytak tovább.

Az egyes okiratokban található célzásokból azt látjuk, hogy Cesare Baldigara, Giulio Licinio festőművésszel egyetemben 1563-ban alkalmazást keres a magyar kamaránál. Mivel pedig Licinionak a császári kamara 1565-ben a pozsonyi várkapolna kifestéseért 200 forintot fizetett ki és 1567-ben még mindig ezen a munkán dolgozik, feltehető, hogy vele egyetemben Cesare Baldigarát is ott foglalkoztatták.

A bécsi császári és királyi mügyűjteménnyel és kincstárral egyidejűleg két másik is kivált az I. Ferdinánd műkincstárából örökölt állomá-

nyokból, t. i. a Ferdinánd főherczegé Innsbruckban és a Károly főherczegé Grácban. Mindkettővel foglalkoznunk kell, mert mind a kettő, igaz ugyan, hogy nem egészen változatlanul, de mégis ismét visszakerült Ausztria és Magyarország uralkodójának tulajdonába.

I. Ferdinánd idősebb fiának gyűjteménye ötletéből mondhatjuk azt, hogy Ferdinánd főherczeg magas műveltségű és a humanizmus eszméitől

áthatott egyéniség volt már ifjú éveiben is. Mikor elfoglalta Csehország helytartóságát, szüntelenül abban fáradozott, hogy becses könyveket, rézmetszeteket és festményeket gyűjtsön. Mivel neki magának is művészi hajlamai voltak s maga is foglalkozott architektúrával, műtárgyai javarészt tanulmánytárgyul szolgáltak neki.

Még mielőtt Tirolt átvette volna, 1556-ban, tehát 27 éves korában, eltele hazafias buzgósággal, arra kérte édes atyját, hogy bízza rá az akkor tervezett hadjárat vezetését. Ez megtörténvén, augusztus havában 3000 lovas és ugyanannyi gyalogos élén Bécsből Ebenfurton, Német-Kereszturon és Hidvégen keresztül Kanizsára vonult.

Ötszáz válogatott lovashból állt az udvari lobogósok csapata, a főherczeg testőrsége. Ennek zászlóját, a melyen e szavak voltak olvashatók: «*Virtute duce comite gratia*», a meissen

seni várgróf, plaueni VII. Henrik vitte. Kanizsa közelében megkísérlették a Nádasdy Tamás, Zrinyi Miklós és Polweil Miklós vezérlete alatt álló magyar hadtesthez való csatlakozást, a mi azután Csurgó közelében tényleg meg is történt.

Lelkesedéssel fogadták Magyarországon, mikor huszonnyolcz esztendei inség után megint a királyi háznak egy sarja vette át a magyar seregek veze-

SZINES ÜVEGABLAK.

MIKÓ JÁNOS FESTŐ MUNKÁJA. XVI. SZÁZAD.

tését, és Ferdinánd főherczeg keblét is fenkölt érzelmek töltötték el, hogy mint magyar hadvezér vonulhat a harcza. Hogy ebbeli minőségét külsőleg is kifejezésre juttassa, már Kanizsán tetőtől talpig magyar viseletben jelent meg. Ez a felszerelés az «ezüst huszárvétezet» néven nagy részben még most is megvan a bécsi műtörténelmi múzeumban. Mint neve is mutatja, a fémrészek színezüstből valók, a mi pedig kelmefajta van rajta, az részben ezüsttel hímezett, részben pedig fehér mintázott damaszt. A ruházat színe, a fegyverzet és a lószerszám úgy volt megválasztva, hogy a főherczeg a tömegből kitűnjék. E felszerelés általános benyomását illetőleg az az érzésünk, hogy bizonyára valamely nemzeti mustra után készült; ornamentikájának is megvan a magyaros és keleties jellege; mindamellett idegen kéznek mesteri módon végrehajtott másolata, nem pedig magyar ötvös munkája. És úgy is van. Ez a részben öntött, részben vert vétezet német mester műve, a kire könnyű a szögfejekre nagy számmal bevert oroszlánfőkből ráismerni. A mester nyilván a nürnbergi Jamnitzer aranyműves család egyik tagja, vagy Venczel, vagy Kristóf. Lehet, hogy a két testvér megosztozott e munkán, a melyet bizonyára sürgősen kellett elkészíteni.

Számos emlék, még pedig csupa fegyver maradt ránk az 1556-diki hadjáratból, mert Ferdinánd főherczeg nagy fontosságot tulajdonított akkor hadi működésének s minden rá vonatkozó emléket összegyűjtött és gondosan megőrzött későbbi székhelyén Innsbruckban és az ambrasi várkastélyban. Megállapított ujabban az 1583. és az 1596. évi leltárok nyomán, hogy egy része a szóban forgó emlékeknek Korothna bevételével és Szigetvár felszabadításával, Babocsa, Szt-Márton, Szt-Lőrincz és Selye bevételével függnek össze.

SZINES ÜVEGABLAK.

MIKÓ JÁNOS FESTŐ MUNKÁJA. XVI. SZÁZAD.

Tíz évvel később korántsem ugyanazzal az ifjúi hévvel és hadi dicsőségre való sóvárgással vonult Ferdinánd főherczeg a törökök ellen. Míg 1556-ban csak hosszas könyörgéssel eszközölte ki atyjánál, hogy a magyarországi hadak vezetését ő rá bizzák, addig 1566-ban őt kellett rábeszélni, hogy a parancsnokságot elfogadja. Csakis bátyja és jórészben Batthyány Ferencz ismételt nógatasának sikerült végre vonakodását legyőzni.

Ha tekintetbe vesszük azt az általános elkedvetlenedést, a mely az

színes üvegablak.

MIKÓ JÁNOS FESTŐ MUNKÁJA. XVI. SZÁZAD.

1566-diki hadjárat alig számottevő eredményeinek nyomában támadt, elképzelhetjük, hogy ez alkalommal a főherczeg távolról sem gyűjtögette azzal a buzgalommal a hadi emlékeket, mint a hogy ezt tette volt tíz évvel előbb. Nem ő maga szerezte be a fegyverdarabokat, a melyek e hadjáratra emlékeztetnek, hanem csak úgy küldték neki azokat évek múlva, más személyiségek.

A történelmileg legbecsesebbek mindenesetre a hős Zrinyi Miklós és a Thury György fegyverei. Az előbbieKároly főherczeg titkos tanácsosa és főkamarása: Wolf von Stubenberg révén jutottak a főherczeg tulajdonába.

A Ferdinánd főherczeg két magyarországi hadjáratára vonatkozó emléktárgyak száma meglepő nagy.

A biztosok és a leltárak szerkesztésével megbízott irnokok — csekély szakismerettel rendelkezvén — gyakran összetévesztik — különösen a fegyvereknél — a magyar származású dolgokat a török eredetűekkel és viszont, úgy annyira, hogy magyar tárgyakat még «mórok»-nak is megtesznek. Ennek következtében a meghatározás pusztán a leltárak nyomán vajmi nehéz. Csupán az ujabban megejtett szigorúbb megrostálás és kiválogatás tette lehetővé a származás megállapítását a reánk jutott maradéokra nézve.

Rendkívül érdekes adatokat szolgáltatnak a leltárok és az oklevéltárok a gyűjtemény nagy számú török trofeáiról. A székesfehérvári csata után 1593-ban Hardegg Ferdinánd gróf egy janicsár tiszti kalapot, egy aranyozott szablyát és a pengéket, Fernberger ezredes 1583-ban tatár kézijjákat és nyilakat küldött. Értékes ajándékkal lepte meg a herceget Schwendi Lázár, az úgynevezett «embernek és lónak való török vértezet»-tel. Egyik része ez a szabadkai, rima-szombati ütközet (1566) zsákmányának, a mely utóbbi csatában Schwendi a 4000 embernyi török-tatár sereg egy nagy részével egyetemben, annak parancsnokát a füleki béget is elfogta.

Egy téves nézet kiigazítását kell itt közbe szúrunk. Ferdinánd főherceg gyűjteménye Croy Fülöp arschoti herceg révén 1588-ban Iszkender (Szkander) bégnek — Castriota Györgynek — a sisakjához jutott; mellette volt egy nehéz kard is, pengéjén, mint az 1596-diki leltárban olvassuk, még vérnyomok látszottak és a melyet úgy küldtek, mint igazit «als das rechte geschickt und gehalten wird», szószerint. A sisak kétségtelenül az igazi, a kard ellenben eltűnt. Az, a melyet jelenleg a műtörténelmi gyűjteményekben

ennek a hadvezérnek tulajdonítanak, nehéz, olasz vivókard, görbe pengével, a mely nem Ferdinánd tulajdonából származik. De van a múzeumban egy másik egyenes pengéjű török kard, rajta járatlan kéz készítette arabs írásjelek láthatók, a melyekből e szavak betűzhetők ki: «Isten hőse Iszkender bég». Valószínű, hogy ez az, a melyről a fent említett leltár így emlékezik meg: «das andere (Schwert) hat man auch unter das Scanderbeegs Namen verehrt». Ez a kard azonban közel egy századdal újabb keletű, s aligha az öreg epirota hősnek Castriota Györgynek, hanem sokkal fiatalabb név-

SZINES ÜVEGABLAK.

MIKÓ JÁNOS FESTŐ MUNKÁJA. XVI. SZÁZAD.

társának Szkanderberg pozsegi basának volt a tulajdona, s mint ilyen Batthyány III. Boldizsárnak a nevezett török parancsnok ellen 1580-ban vívott dicsőséges harczaira emlékeztet.

De más irányban is mutatkozik Ferdinánd főherczeg nagyszerű gyűjteményében a magyar művészet és forma iránt való vonzódása. A magyar élet, a benső katonai együttlét, a magyar hadakozási mód nagyrabecsülése s alapos ismerete arra indították, hogy a lovagjátéknak egy új, külsőleg hatásosabb, a mellett kevésbé nehézkes módját honosítsa meg, a «magyar» vagy mint ő mondta a «*huszáros tornajátékokban*» («das hussarische Turnier»). Ebben a sajátos lovagjátékban — a könnyű verseny egy fajában — az ellenfelek könnyű lovon, tetőtől talpig magyar viseletben, sisakkal és szablyával vonultak fel. Az arcot vert vasálarcz fedte, ló- vagy jakszörből készült nagy bajuszsza. A könnyű, belől üres kopját apró lobogók díszítették.

Ezekről a magyar vagy huszáros harczjátékokról az idevágó irodalom eddigelé csaknem kivétel nélkül helytelen dolgokat közölt, különösen eredetét s legkorábbi gyakorlását illetőleg. Megragadjuk tehát az alkalmat, hogy az innsbrucki császári oklevéltár egyik 1548-tól 1557-ig terjedő kéziratából, a melyben egy Ferdinánd főherczeg rendezte lovagjáték leírása foglaltatik, rövidesen a következőket idézzük.

Az első és legrégebb harczjáték-formát csatározásnak nevezték. Ennél nem egyesek, hanem hat és több lovasból álló csoportok mentek egymásnak. Ezt 1548-ban Torgauban tartották, azonban inkább maskarádé és mulatság, mintsem szabályszerű torna volt. Megszabottabb formája volt már annak a «csatározásnak», a mely 1549-ben Prágában a régi állatkert alatt «magyar módon» folyt le. Az egyik fél Móríc szász herczeg vezetése alatt «olaszosan és ó-németesen», a másik «magyarosan pirosba és fehérbe» volt öltözve. A programnak egy pontja volt a «huszárok támadása német vértések ellen». A bécsi műtörténelmi gyűjtemény két képes kötetében, a melyek Ferdinánd főherczeg tornajáték-könyvei néven ismeretesek és az ambrasi várkastélyból származnak, tizennyolcz lapon látunk ábrázolásokat ebből a csatározásból. A lapok csínnal és szorgalmasan kidolgozott aquarelljei Wolhuster Zsigmond prágai illuminátor kezétől valók. Huszáros tornákra vonatkozó további adatokat találunk annál a szabad tornánál, a melyet Silber úrnak a prágai várkastélyban 1553 deczember 4-dikén ünnepelt lakodalma alkalmából tartottak. Ennél az urak, hogy természetesebbnek tün-

sék fel a támadást és annak eredményét, a kopják belől üres hüvelyébe ökörvért töltöttek, mely minden lökésre kibugyogott. E tréfát kilencz kép ábrázolja az említett tornajáték-könyvben. Ugyanebben az évben tartották meg a huszáros harcjátékot Drezdában is.

De valóban szabályszerű magyaros harcjátékot, csak 1557 május 2-dikán, tehát a magyar hadjáratot követő évben, rendezett a főherczeg, még pedig a hradzini kastély udvarában Prágában. A főherczeg itten Teuffel András ellen vonult fel. Mindegyikük három kopját tört társaival egyetemben, azután kardot ragadtak s azzal vagdalták egymást. Erről a harcjátékról tíz képet tartalmaznak az említett torna-könyvek.

A magyar motívumok különben jó soká szerepeltek a harci játékoknál és ünnepélyes felvonulásoknál. Mikor 1562 deczember 7-dikén II. Miksa díszbevonulását tartotta Prágába, hogy magát cseh királynak koronáztassa, 600 huszár volt kíséretében.

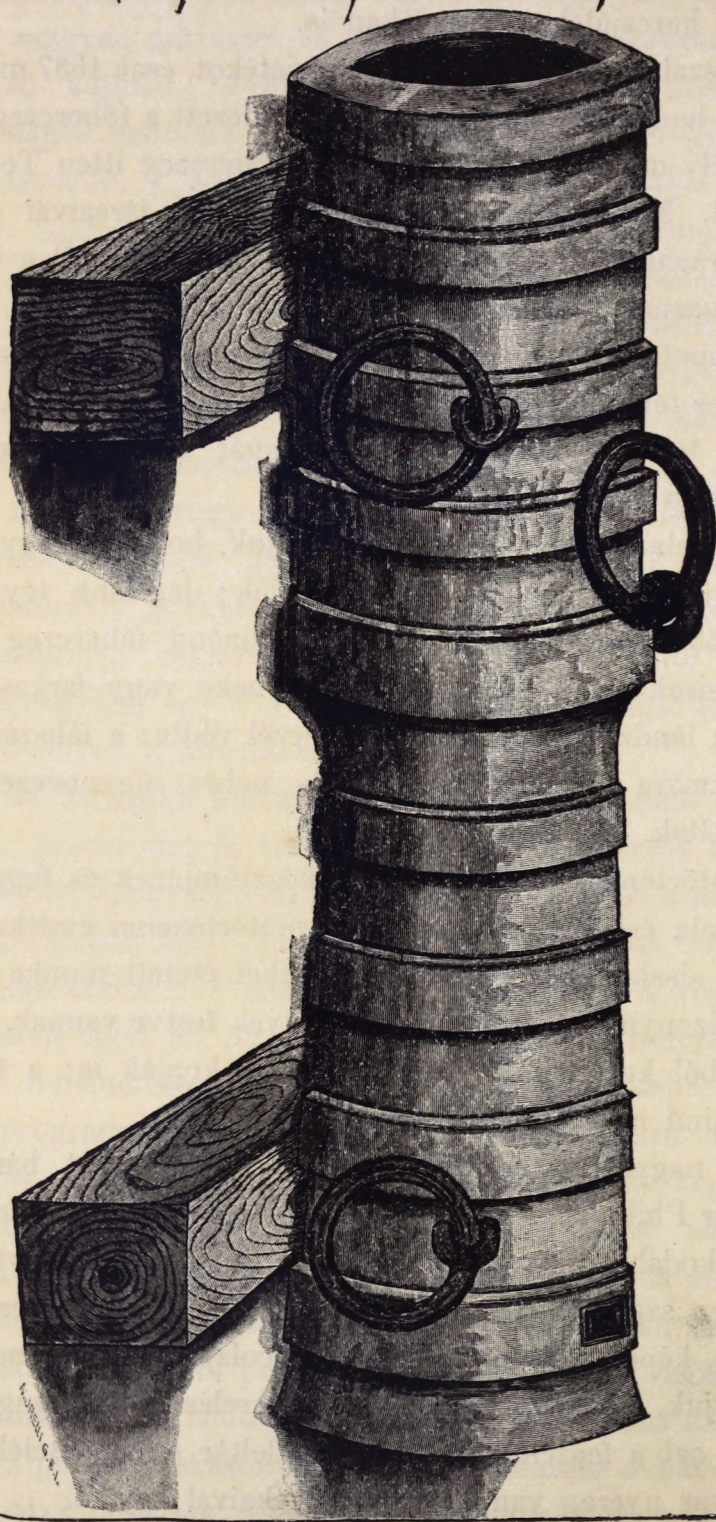
A tornázók felszerelését illetőleg, azt látjuk, hogy a magyarok kezdetben még a régi német lándzsákat használják; legalább így ábrázolvák. Csak később, 1557-ben honosította meg Ferdinánd főherczeg a könnyebb fegyverzetet a sisakkal. A testet a magyar zeke vagy farkasbőr ködmön alatt az új olasz lándzsa ellen könnyű pánczél védte; a lábszár vértelen maradt. A csizmára szertelenül széles és nehéz, úgynevezett «magyar» sarkantyút csatoltak.

A bécsi műtörténelmi gyűjtemények kosztümjének és fegyverdarabjainak egyik sorozata értékes művelődés- és műtörténelmi emléke ez ünnepélyességeknek. A sisakok közül azok, a melyeket étetett munka és aranyozás díszít, minden bizonynyal, azok pedig, a melyek festve vannak, valószínűleg magyar műhelyből kerültek ki, úgy szintén a kopják is; a tárcsapajzsok azonban nem mind magyar eredetűek.

Azoknál a nagyszerű ünnepeknél is, a melyeket báró Kolowrat Hansnak, Welser Philippina egyik udvarhölgyével Boyuroud bárókisasszony-nal ünnepelt lakodalma alkalmával tartottak 1580 február havában, szintén nem jelentéktelen szerepet játszott a magyar viselet, a mint ezt az Elsässer Zsigmond festő képei nyomán Baur (Agricola) Hansnál megjelent rézmetszetekből látjuk. És hogy a magyar felszerelés Olaszországban is megtalálta az útját, azt a fentemlített 1583-diki leltár egyik tételéből is látjuk, a hol egy magyar nyereg van leírva tartozékaival együtt.

★

Der große Kaiser von Constantinopel.

MAGYAR ÁGYÚ. KÉZRAJZ. XV. SZÁZAD.

A középkor kezdetétől fogva nagy tisztelet tárgya volt Ambras várkastély Tirolban. Tirol Ferdinánd főherczeg révén, a kinek birtokába 1563-ban jutott, a tudomány és művészet szempontjából szintén nagy jelentőségre tett szert megbecsülhetetlen gyűjteménye folytán. Ferdinánd főherczeg nem áll magában mint műtárgyak, könyvek, természeti ritkaságok gyűjtője. A kiváló s ritka dolgok megszerzésére ösztönző hajlam a humanistikus korszak szellemében rejlett és nemcsak Ferdinándnak szereztek a művészi alkotások lelki gyönyörűséget, hanem Európa legtöbb akkori uralkodójának. Mégis magasan túlszárnyalja e tekintetben minden kortársát. Műve, melyet alkotott, oly hatalmasnak és gazdagnak tűnik fel előttünk, oly egyformán öleli fel az életnek minden nyilvánulását, hogy még ma sem fojthatjuk el bámulatlunkat és csodálkozásunkat vele szemben. A mi abból ránk maradt, bár csak szegényes töredék, mégis a drága kincs jellegével bír s hozzáfogható válogatott gyűjteményt hiába keresünk másutt.

A mi az ambrasi gyűjteménynek ezt a magas színvonalat kölcsönzi, az inkább a vezérlő gondolat, semmint tartalmának értékes volta.

Minden részét: a könyvtárt, a műgyűjteményt, a fegyver- és éremgyűjteményt, ép úgy mint a művesség alkotta csoportokat egy, az ideált ép úgy mint az embert teljesen felölelő szellem lengi át. Ferdinándot sohasem vezérli akár az egyoldalúság, akár hiú kapzsiság vagy valamely előítélet és kicsinyeskedés. Felette áll ő a közönséges mindennapi élet sokféle befolyásának; eszménye: hogy minden egyes tárgyat egyenlő érdeklődéssel szemlélve, mindent felöleljen. Ép ezért alkotása még maradványaiban is universalis intézmény. A Habsburg-ház ezen egyik legfenköltebb szellemű tagjának egykori alkotására való emlékezés Ausztriában ép úgy mint Magyarországon, még pedig egyenlő mértékben, a legigazabb nagyrabecsüléssel és nemzeti hálával kell, hogy mindenkit eltöltsön, és mert e meggyőződés még sehol sem jutott kifejezésre, tartjuk kötelességünknek, hogy rámutassunk itt a főherczeg törekvéseinek szellemére és megvilágítsuk e törekvések eredményeit.

Páratlan fegyvergyűjteménye megalkotásánál sem vezérelte őt a vak gyűjtési szenvedély. Ha számtalan levélben fordul kortársaihoz, hogy még élő vagy már elhalt kiváló hősök vértzetét vagy fegyvereit megszerezze, bizonyos romantikus kívánságnak enged, mint a hogy általában végtelenül tisztelte a vitézséget. Összeköttetésbe hozván a néma emlékeket magukkal a személyekkel, mintegy az emberi erény és erő megtisztult légkörében

érezte magát. Csaknem minden levélben, a melyet a főherczeg fegyvergyűjteménye ügyében írt, «unsere ehrliche Gesellschaft»-nak nevezi azt. Itt a vitézségnél egyéb kritérium nem létezett rá nézve. Tekintettel volt majdnem minden nemzetiségre és nem csekély örömünkre szolgál, midőn látjuk, mily kiválóan van Magyarország, e «tisztas társaság»-ban képviselve. Hogy csak egy példáját említsük a herczeg elfogulatlanságának, felhozzuk, hogy burtenbach-i Scherflin Sebestyén hadvezér egy vértjének megszerzésében fáradozva, mikor ez utóbbi azt mondta, hogy a schmalkaldeni háború miatt a Habsburgok között és között «der rock zerschnitten worden», azt felelte neki, hogy a ketté vágott kabátot már rég elfeledte.

Ugyanezt a nemes felfogást tükrözi vissza megbecsülhetetlen arczképgyűjteménye. Megtaláljuk ebben az oly egyének arczképét is, a kik a Habsburg dinasztiaival szemben a legellenségesebb eljárást tanúsították, valamint olyanokét is, a kik háládatlanok voltak iránta. A vallásfelekezet sem tett különbséget; katolikusok mellett találunk lutheránusokat, kalvinistákat, mohamedánokat, sőt pogányokat is.

Ferdinándnak Ambrasban két arczképgyűjteménye volt, a melyek a festmények külső alakjában és nagyságában különböztek egymástól. Az egyik, melyet a «nagy» jelzővel szoktunk illetni, jelentékeny számú, különböző méretű, de nagyobb részét életnagyságú arczképekből állt, köztük elsőrangú mesterek műveiből, mint a Tiziánéi, Ambergeréi, Seisengkeréi stb., míg mások Dürer és egyéb mesterek után készült másolatok voltak. A császári család csaknem teljesen képviselve volt benne, valamint a sógorságban állók, a burgundi, ferrarai, gonzagai, milánói, bajor stb. családok is. A magyar nevezetességek közül ott volt Corvin Mátyás, Mária királyné, Zrinyi János zágrábi püspök († 1542.), Báthory István († 1586.), I. Zrinyi Miklós, Baxi György, Ozorai Pipo (Scolari Fülöp, Pippo Spano) stb. arczképe. A képtár másik részét, a «kis» arczképek gyűjteményét, a főherczeg életének későbbi szakában úgy gyűjtötte volt össze az egyes udvaroktól, személyesen írt levelek után. Számuk már a főherczeg életében körülbelül 900-ra rugott. A képek mind egyforma méretűek. Művészi becsök ellenben nagyon különböző. Történelmi szempontból a gyűjtemény értékét nem lehet eléggé méltányolni. Egyes nevezetes egyénekről ezek az egyedüli ránk maradt arczképek. E gyűjtemény teljes épségében ma is megvan.

A könyvtárban, a mely megoszolva bár, de javarészt még szintén

TÁRCSAPAIS. XV. SZÁZAD.

megvan, számos mű és műlap volt található, a melyek Magyarországon is érdeklődésre tarthatnak számot. Ferdinánd császár és Anna királyné imádságos könyvein és Bocskaynak már érintett két műremekén kívül megemlítjük még a magyar czímerrel diszitett játékkártyákat a XV. század végéről és ifj. Francolin Jánosnak «Tornakönyv» név alatt ismert ritka képes művét, mely a Ferdinánd császár által 1560-ban Bécsben tartott ünnepélyeket ábrázolja, a hol a magyar mágnások és nemesek mint a császári udvar vendégei szerepelnek.

Ha Ferdinánd 1596-diki hagyatéki leltárát részletesen vizsgáljuk, látjuk, hogy az ambrasi gyűjtemények számtalan tárgyat, öltönyt és fegyverféléket, felszereléseket stb. tartalmaztak, a melyek Magyarország művelődéstörténelmére nézve végtelenül fontosak s a melyek arra a meggyőződésre vezetnek, hogy tiroli Ferdinánd — ámbár csak egy bizonyos irányban — a legjelentősebb művelődéstörténelmi gyűjteménynyel birt, mely Ausztriában és Magyarországon létezett és létezik.

★

Bizonyára nem a Ferdinánd császárra következő uralkodók voltak az okai, ha a magyar királysággal való művészi kapcsolatok nem tüntetik fel többé azt az élénkséget, mint annak előtte. Egyrészt a reformáció terjedése Magyarországon nem kedvezett a művészet felvirágozásának, másrészt az ozmánokkal folytatott kemény tusák, a melyekhez Magyarországnak kellett a színteret szolgáltatni, szolgáltak akadályul a művészi élet virágzásának. Ferdinánd öccse Károly, a kinek örökség gyanánt Stiria jutott, nem kevésbbé lelkes barátja volt a művészeteknek és felesége Mária, a műpártoló V. Albrecht bajor választó-fejedelem leánya, csupa műkincsek közepette nőtt fel. Nyugodtabb és kedvezőbb viszonyok között a stájer udvar a művészet egyik központja lett volna, de így a folyton tartó vallásújítási mozgalmak és a török hordáktól való rettegés, a melyek már Magyarország felét hatalmukba ejtették, gátat vetettek a magasabb kultúra fejlődése elé. A legnagyobb és legközvetlenebb veszedelem a törökök részéről fenyegetett. Első sorban Magyarországot, a testvérbátyja birodalmát kellett felszabadítani, ezzel azután Stiria, mely legközelebb esett a török területekhez, szintén meg volt mentve. Károly e tekintetben teljesen magyar királyi herczegnek és magyarnak érezte magát és ez érzelmeinek egész életében kifejezést adott. Huszonhat

éves korában, erélylyel és bátorsággal vezette Magyarországnak az ozmánok hatalma alól való felszabadítását célzó tárgyalásokat az 1566-diki országgyűlésen. A törökök támadási vonala első sorban az ő területét fenyegette és az Unnától a Dráváig terjedő szögletet a kétségbeesés minden erejével kellett tartani, hogy Magyarországgal együtt Stiria is teljesen a török iga alá ne jusson.

Károlyvárosban, ebben a kicsiny, de szilárd erődítményben, találkozik a főherczegnek az ország biztosítására célzó szándéka az építő művészet közreműködésével, mely a híres d'Allio családnak egyik tehetséges sarjában Domenicoban talált méltó képviselőre.

Jóllehet a főherczegnek Magyarországhoz való művészi vonatkozásaiból és viszont, számos részlet feledésbe merült, a Károly főherczeg kincstári inventáriumaiiban mégis világos nyomait találjuk annak, hogy ily vonatkozásoknak létezniök kellett, sőt arra kell következtetnünk, hogy sokkal bensőbbek voltak, mint a mennyit a javarészt felületesen vezetett okmányokból kiolvashatunk.

Főképen stiriai Ferdinánd főherczegnek 1590 november 1-éről kelt hagyatéki leltára az, a mely ez irányban a legjobb felvilágosításokat nyújtja. Mindjárt első bekezdéseiben magyar vonatkozású tárgyra bukkunk: egy magyar, gyémántokkal, rubintokkal, nagy és kis gyöngyökkel ékesített zománczos arany nyaklánczra, mely mellett a brandenburgi választó-fejedelem egy czédulája találtatott. Kétségtelenül II. Joákim választó-fejedelem emléke volt ez, a ki annak a nem épen fényes 1542-diki hadjáratnak volt főhadvezére, mely Pest sikertelen ostromával ért véget.

A főherczeg ruhatárának felsorolásából megtudjuk, hogy valamint bátyja Ferdinánd, akként ő is magyar viseletben vett részt az 1566-iki hadjáratban. Ugyanis, a leltárak ismételten emlegetnek gazdagon diszített magyar öveket. A lótakarók és szerszámok között volt két magyar nyereg és két pár magyar kengyel. Hogy a hagyatékában, a mikor oly szorgosan munkálkodott Magyarországnak a török uralomtól való megszabadításán, nem hiányoztak troféák és diadalmi jelvények sem, szinte magától értetik.

★

Ujjonnan és nem öröklés utján, mint az I. Ferdinánd, II. Miksa, Ferdinánd és Károly főherczeg műgyűjteményei, alakult egy másik: II. Rudolfé Prágában, a mely művészi értékét tekintve, a világ leg-

S. STEFANVS REX. VNG:

SZT. ISTVÁN KIRÁLY. KÉZRAJZ.
XVI. SZÁZAD.

kiválóbbjai mellé sorozandó. Rudolf császárt mint gyűjtőt egészen más elvek vezették, mint nagyatyját és nagybátyját, tiroli Ferdinándot. Megszerzett mindent, a mi neki kiváló műértelménél és nagyon kifejlett műérzékénél fogva kíváncsnak látszott és a megszerzett tárgyakat sovár vágygyal ragadta magához, mely nem kérdi, vajjon illik-e a már meglevőhöz vagy sem. A Rudolf műtárában alig-alig jut kifejezésre a saját családjához vagy a kormányzása alatt álló országokhoz való vonzódása, még kevésbé figyelhetünk meg benne történelmi vonást. Egy kivételt mégis fel kell jegyeznünk, azt az emléket, mely egy magyarországi szerencsés eseményre: Győr visszahódítására vonatkozik.

Rudolf megkívánja mindazt, a mit szépnek tart és a mit ügynökei értékesnek és ritkának mondanak neki.

Sovárgása csak nőttön nő, ha akadályok tornyosulnak vágya elé. Az egyes tárgyak buzgó keresése, szemlélgetése és élvezése közben nem ér rá, hogy gyűjteményét rendezze. Egyetlen egy vonás vonul végig csak a császár szenvedélyén: a rendkívül finom műérzék, a mit csak itt-ott zavar meg a bizarr iránt való hajlandóság. Az anyag gyakran mellékes jelentőségűvé

törpül el szemében; számos gipszből való mellszobrot és szobrocskát találunk gyűjteményében a legértékesebb, aranyozott ezüsből készült szoborművek és drágakövekkel megrakott arany ékszerek mellett.

Az uralkodásának korában történt események nem múltak el a nélkül, hogy nyomokat ne hagytak volna gyűjteményében. Számos emlékre találunk, mely az ozmánokkal Magyarországért vívott elkeseredett harcára vonatkozik; úgy látszik azonban, hogy Rudolfot ezekhez nem vonzotta más érzés, mint gyűjteménye egyéb tárgyaihoz. Török öltönydarabok és fegyverek foglalják el számra nézve az első helyet. Egy tábláról is olvasunk, mely a műtár egyik falán függött és Győr bevételét ábrázolta. Nem más ez, mint Adrien de Vries szép bronz domborműve, allegorikus ábrázolásával a magyar győzelmeknek, melyek Győrnek 1598-ban történt bevételével végződtek. Ez a bronz dombormű kétségtelenül párja volt egy másiknak, a mely azonban elveszett. Már az első, keltezetlen lajstromban olvassuk ezt: «Ein andern dergleichen von medoll Kaysser Rudolpfs von feüersbrunst redoziert»; és az 1648 szeptember 1-jei lajstromban közvetlenül e sor után: «Emblema von metal, darauf die festung Raab», ezt találjuk: «Metallenes stück, da kaysser Rudolph die freyn künste in Böhmen introduciret». Kétségtelen tehát, hogy a két relief összetartozott és valamint az egyik a császár hadi dicsőségét, úgy a másik a művészetek ápolását hirdette. Lodron-Laterano Ferencz gróf egy megjegyzése szerint, a ránk maradt dombormű vázlata Spanger Bertalantól származik. Ez a feltevés valószínűleg helyes; megmagyarázza azt nemcsak Adrien de Vries-nek Sprangerhoz való baráti viszonya, de maga a kompozíció is, mely egészen magán viseli az utóbbinak modorát.

Győr visszavétele, Schwarzenberg Adolfnak és II. Pálffy Miklósnak ez a kiváló hadi ténye, Magyarországra nézve e legszerencsésebb események egyike, a kedélybeteg császárt is felrázta letargiájából. Oly gyors elhatározással, a minő csaknem az egyedüli a maga nemében, elrendelte, hogy minden országában kőoszlopokat emeljenek a keresztutakon s rájuk e felírást véssék: «Sei Gott dem Herrn Dank, dass Raab ist kommen in der Christen Hand». Ausztriában még ma is számos ilyen útmenti oszlop található. Győr várának egy látképével is találkozunk az olajfestmények között.

A II. Rudolf műtárgyaira vonatkozó valamennyi leltárat oly felületesen és annyira műveletlen irnokok állították össze, hogy belőlök nem

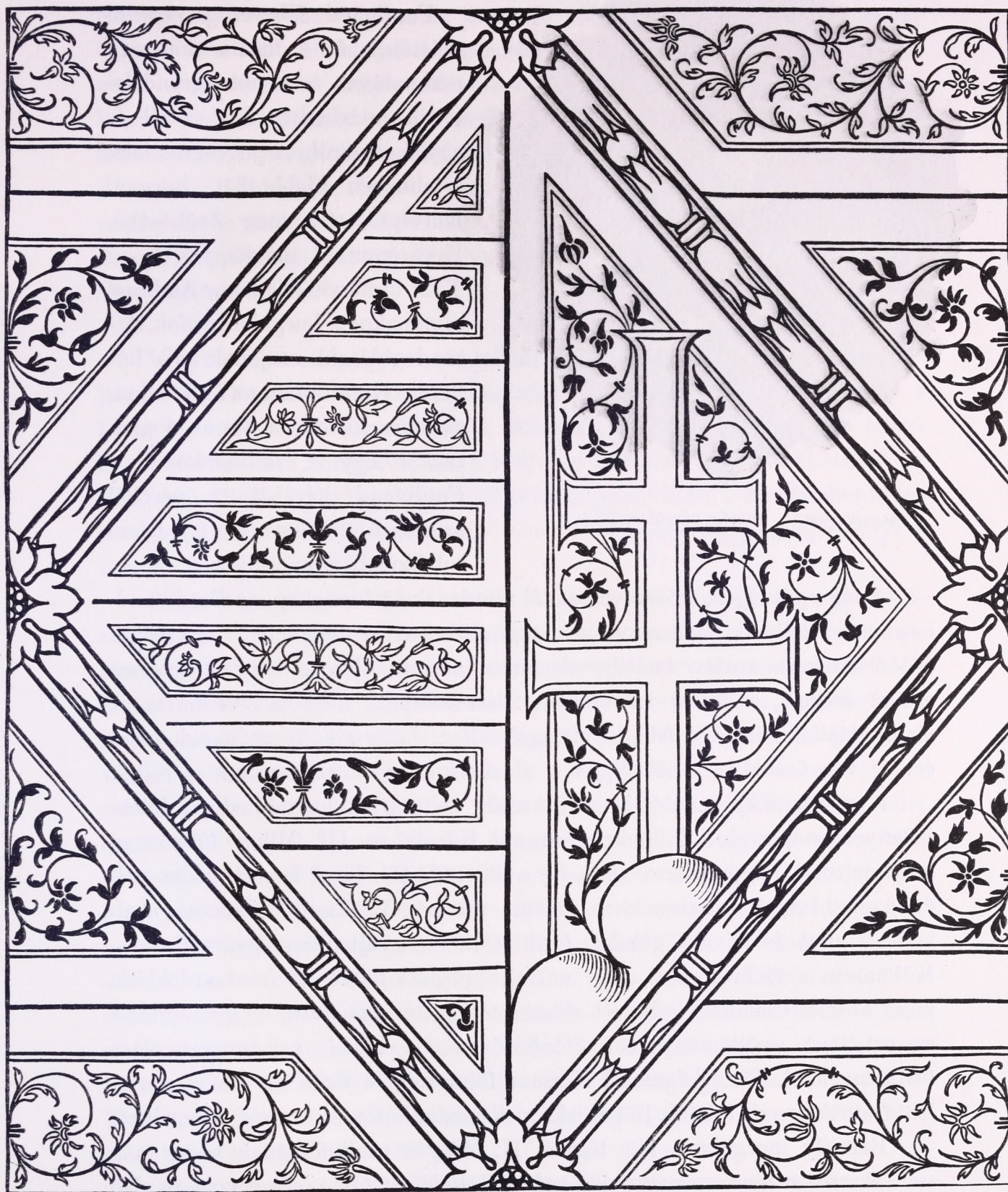
lehet biztos következtetést vonni az egyes tárgyak alakjára vagy vonatkozására, azért gyakran kell az okmányokhoz folyamodnunk. Úgy látszik, magyar egyéniségektől is kapott a gyakran igen adakozó császár ajándékokat; csakhogy ezeket, lévén önkéntes ajándék, sehol sem jegyezték fel.

A II. Rudolf korabeli okmányokban nem ritkán bukkanunk politikai természetű ajándékokra. Némelyikök, a melyeket például követségeknek, különösen törököknek adtak, tekintélyes értéket képviseltek. Érdekesekek és fontosak e tekintetben a császári udvarnál tartózkodó velencei követek levelei, melyeknek tárgya Rudolf viszonya a Báthoryakhoz.

Különösen a Basta alatt Erdélyben 1595-ben kivívott győzelmekre történik ismételten vonatkozás egyes műtárgyakon, a melyek még ma is megvannak. Ezek a vonatkozások főképen a Victória alakjának gyakori használatában nyilvánulnak, mely alakot török foglyok és troféák vesznek körül. Ezt a tipikussá vált ábrázolást megtaláljuk például Rudolf vadászfegyverének zománczczal diszített ezüst puskaportartóján, melyet 1610-ben az ismert Altenstätter Dávid augsburgi mester (meghalt 1617-ben) készített; és megint találkozunk vele egy kétoldalú, színes, viasz domborművön. Ennek egyik oldala a császárt ábrázolja hajadon fővel, ideális vértetbe öltözve s a hadvezéri pálczával jobbában. A másik oldal a győzelem istennőjét tünteti fel a fent említett környezetben. Felette e szavak olvashatók: VICTORIA DACICA.

Az előzőleg említett nagy értékű gyűjteményeknek az a része, mely az I. Ferdinándtól II. Miksaig terjedő korszakra vonatkozik, a tiroli Ferdinánd és Károly főhercegeké, végre II. Rudolf császárnak világgraszoló gyűjteménye — mind csak részben, sőt az utóbbi csak csekély töredékben maradtak miránk. A bécsi császári gyűjteménybe a gráci műgyűjteményt is bekebelezték Mária Terézia királynő parancsára 1765-ben. Elég jó állapotban, még pedig közvetve és vétel útján került vissza a tiroli Ferdinánd főherceg ambrasi és innsbrucki pompás műgyűjteménye a habsburgi főág tulajdonába.

★

MAGYARORSZÁG CZIMERE. XVI. SZÁZAD. EGYKORÚ FAMETSZETŰ DÚCZ LENYOMATA.

CLOVIUS GYULA, HORVÁT FESTŐ ARCZKÉPE.
1528.

Ferdinánd főherczeg végrendeletében és a halála előtt egy esztendővel tett pótvégrendeletében intézkedett Ambrasról és egyéb javairól. A pótvégrendelet értelmében ifjabb fiát, burgau Károlyt tette meg örökösévé. Egyszersmind meghagyta, hogy Tirol uralkodó fejedelme Ambrast mindenkor a burgai örgrófok törzse legidősebb sarjának adja hűbérül. Ha azonban az ág kihalna, akkor a birtok, a benne foglaltakkal együtt, mindenkoron a Ferdinánd házából és véréből származó tartományi fejedelem tulajdonában maradjon.

A mi e pótvégrendelet olvasásánál mindenekelőtt megkap, az Ferdinándnak az a féltékeny gondoskodása, hogy a mennyire csak lehet, vérszerinti örökösének és azután családjának tartsa meg mindazt a megmérhetetlen értékű kincset, a mit ő tervszerűleg összehordott; meglep továbbá az az alapos tájékozottságból fakadó meggyőződése, hogy a gyűjteménynek nagy értéke van összeállításánál fogva s abban instruktív momentum is rejlik.

A gyűjtemény ezentúl is megmaradt változatlanul Ambrasban. Jelenképen szaporodott különben burgau Károly és III. Miksa főherczeg, a németrend nagymestere alatt is, a ki 1602-től Tirol kormányzója volt és nagyobbbrészt Innsbruckban tartott udvart. V. Lipót főherczeg uralkodása alatt is kiváló gondot fordítottak a gyűjtemény gyarapítására. Különösen a főherczegnek nagy műveltségű és a művészet iránt érdeklődő neje, Medici Claudia viseltetett előszeretettel Ambras iránt, és gyarapította az ott levő gyűjteményeket különböző műtárgyakkal, nevezetesen olasz festményekkel. Fia, Zsigmond Ferencz főherczeg, a tiroli ág utolsó sarja, 340 festményrel, köztük 100 arczképpel gazdagította ugyan e gyűjteményt.

Bármily mozgalmas lett légyen II. Mátyás uralkodásának kora, még sem maradt magyar vonatkozású művészi emlékek híján, sőt ő volt az első király, a ki magát magyar viseletben levétette, még pedig nagyobbbrészt

emlékpénzeken. Van egy ezüst érmünk 1608-ból, a mely őt a magyar koronával a fején ábrázolja. A legérdekesebb azonban az 1611-diki tojásdad alakú arany érem, a melyen Mátyás mellképét nem a megszokott királyi, hanem magyar nemesi viseletben látjuk, fején kócsagtollal diszített kucsmával. Ennek a legérdekesebbekhez tartozó emlékpénznek a mestere ifjabb Alessandro Abbondio. Egy ugyancsak 1611-ből származó érem, melynek csak ezüstbe öntött másait ismerjük, a királyt koronával a fején, magyar koronázási díszben tünteti fel; ismeretlen, de mindenesetre németalföldi mestertől származik.

★

Vegyük most szemügyre a prágai műgyűjteményt. A gyűjtemény alapítójának 1612-ben történt elhalálozása után Prága ismételtelen szenvedett a harmincz éves háború eseményeitől. Mindjárt kezdetben, 1620-ban, a fehér-hegyi ütközet után, a bajorok, majd 1631-ben a szászok rabolták ki. 1620-ban a bajorok állítólag 1500 szekérre való értéktárgyat vittek a Hradsinból Münchenbe. Azonkívül 1636-ban és 1639-ben is fosztogatták a gyűjteményt a svédek Banér tábornok alatt.

Sikerült azonban a legértékesebb darabokat Bécsbe vinni, vagy magában Prága városában elrejtetni. Mindazonáltal a veszteség már akkor jelentékeny volt. De a mikor Ottovalsky alezredes árulása következtében, 1648-ban a császári várkastély a Kleinseite városrészszel egyetemben Koenigsmark svéd marsall hatalmába került, II. Rudolf műgyűjteménye mindenestül a svédek zsákmánya lett. Dudik Bélának e hallatlan rablásra vonatkozó kutatásai szerint, az egykorú svéd jelentések a tárgyak értékét jóval többre becsülik hét millió koronánál. Azt írja Koenigsmark, hogy a svédek «izibe betörték» a műgyűjteménybe és Miscron császári kincstároost halállal való fenyegetéssel kényszerítették, hogy adja ki az eredeti lajstromot és a kulcsokat. A *Theatrum Europeum* VI. kötetében foglaltatik: «wie Erfurter Brieffe unterm dato den zwölfften Augusti melden, dass wenige Tage vorher von offtermeldetem von Königsmarck 5 mit Gold- und Silber beladene Wägen allda durch und nach der Weser geführt worden», és hogy a zsákmányt hatvan szekéren vitték Lipcsébe. És minden megfogyatkozás daczára is Krisztina királynő oly kincs birtokába jutott, melynek pusztá felsorolása csodálattal és bámulattal tölt el.

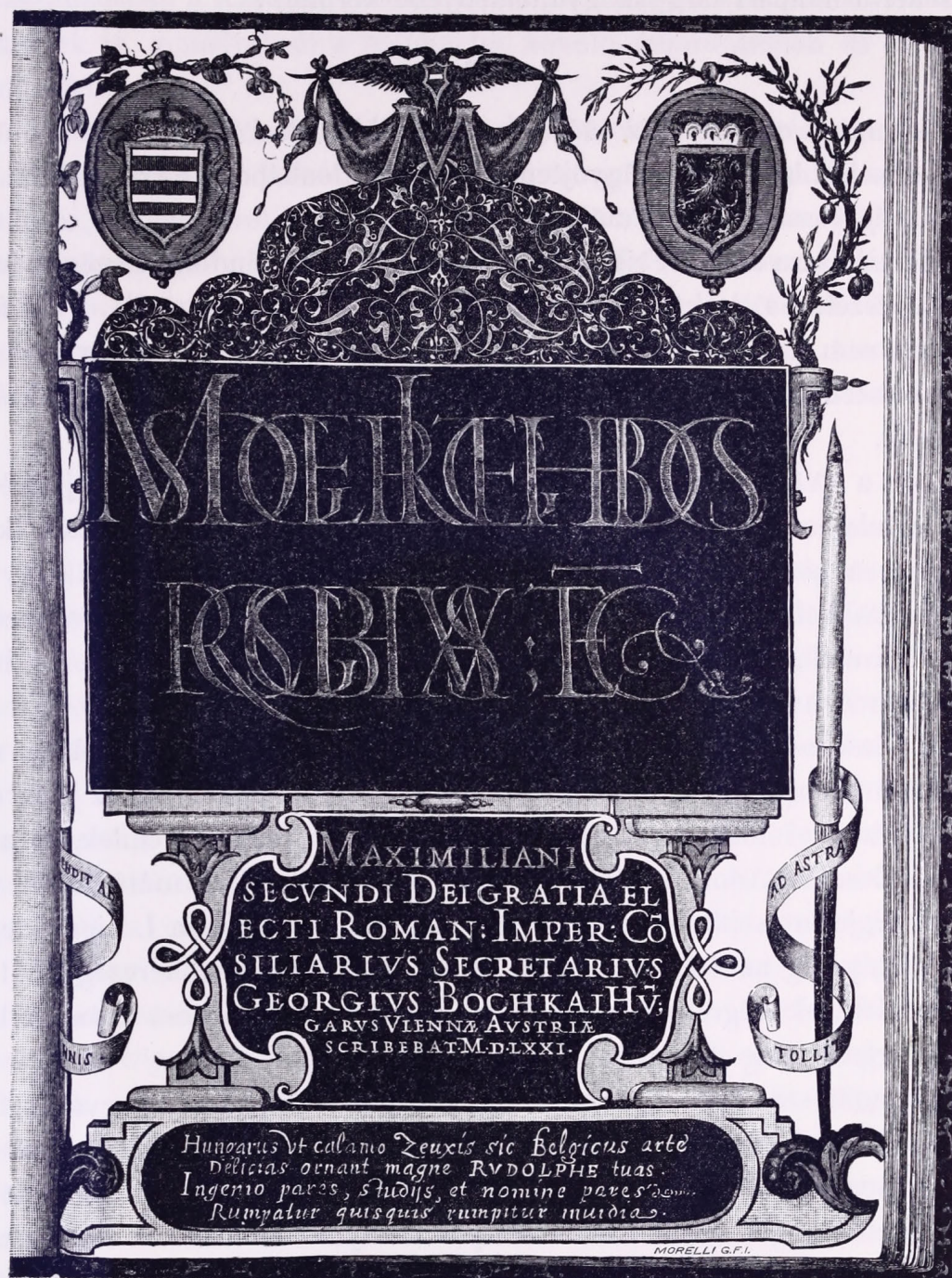
A sok fegyver, a mi előreláthatólag nem igen keltette volna fel az ifjú királynő érdeklődését, csaknem mind Wrangel zsákmánya lett, ki a

azokat a Mälar-tó partján fekvő Skokloster kastélyába vitette. Az ott levő, körülbelül 1700 darabra rugó, részben értékes fegyver legnagyobb része tehát Prágából származik, köztük a sok drágakövekkel kirakott török lószerszám is.

Ebből a maga nemében páratlan gyűjteményből mindössze néhány képet mentettek meg, azokat t. i., a melyeket II. és III. Ferdinánd előzőleg Bécsbe küldött volt és azonkívül a Prágában hátrahagyott kevésbbé értékes maradványt, a melyet később elárvereztek.

Ritka szerencsés véletlen következtében a Rudolf-féle műgyűjteménynek néhány ránk nézve rendkívül becses darabja vétel útján ismét vissza került a császári és királyi ház hitbizománya tulajdonába. Az utolsó Koenigsmark vagyona 1803-ban Stockholmban árverésre kerülván, az ottani császári követ, Lodron Laterans Ferencz gróf megszerezte a prágai műgyűjteményből származó remekek egy részét a maga számára, de azzal a szándékkal, hogy azokat a császárnak ajánlja fel. A sorozat Giovanni da Bolognának V. Károly császár érczbe öntött félalakjából, ennek párjából, egy Adrien de Vries készítette II. Rudolf császárt ábrázoló bronz mellszoborból 1603-ból, ugyanazon mesternek már említett domborművéből, mely II. Rudolf hadi dicsőségének apotheosisa, továbbá Jacques Dubroenig (de Brenck) antwerpeni udvari szobrász és építőmesternek Mária magyar királynét életnagyságban ábrázoló bronz-mellszobrából, 21 festményből, végre egy igen értékes mozaik, érem, pietradura és limoges-i zománczbetétekkel ékes ébenfa emlékpénz szekrényből állott. Legelső sorban Mária mellszobra ragadja meg figyelmünket. A királynét özvegyi viseletben, későbbi életéveiben, tehát 1550 körül ábrázolja. Jellemzetes energiára valló vonásait a szobor élénkséggel és individualitással juttatja kifejezésre. Az öltönyránczok kissé gyűrődöttek, de máskülönben jól vannak visszaadva. A mintázás talán némileg keménynek tetszik, egyébként kitűnő és ügyes. A szobor mestere a fennebb megnevezett kevésbé ismert de Brenck, Monsból származik, a hol a st. guillaini barátok pompás kolostorát építette. Mint udvari építész sokat dolgozott a királynénak; palotáját és több várát is ő építette. Az adatok úgy emlékeznek meg róla, mint az 1608-ban meghalt Giovanni da Bologna első mesteréről.

Lodron gróf 1806 május 18-dikán kimerítő emlékiratot nyújtott át I. Ferencz császárnak, a melyben elmondja a felsorolt tárgyak eredetét és viszontagságait. Különböző akadályok után, melyekhez egy hajótörés

CZÍMLAP. KÉSZITETTE BOCSKAY ISTVÁN 1571.

is tartozott az Oderán, a műtárgyak végre Bécsbe jutottak és az érem- és régiségtárba osztattak be, a honnét később a műtörténelmi múzeum létesítésénél a műipari tárgyak gyűjteményébe kerültek.

★

A mint a császári ház előzőleg vázolt birtoklási viszonyaiból kitűnik, az összes hitbizományi műgyűjtemények tulajdonképeni törzse a XIX. századig mégis csak a bécsi mütár.

Tartalmazza ez III. Frigyes, I. Miksa és I. Ferdinánd örökségének tekintélyes részét, és ámbár a következő uralkodók egészen III. Ferdinánd királyig nem nagyon jelentékenyen gazdagították e gyűjteményt, ez legalább érintetlen maradt és bizonyos tekintetben alapja lett a további beszerzéseknek.

Már a XVI. századtól fogva kétfelé választották ezt a műgyűjteményt, mely a tulajdonképeni mütárból (Kunstkammer) a felségjelvényekkel, ékszerekkel és a lassankint felszaporodó festményekkel, és a császári fegyvertárból (Rüstkammer) állott, mely utóbbi az uralkodóknak magánvértézeteit és a hadi emlékeket tartalmazta. Az utóbbit a főlovászmester, az előbbit a főkamrás őrizete alá rendelték.

A bécsi műkincsekben II. Mátyás halálától a weszfáliai békéig nem észlelhető jelentékeny gyarapodás, a mi nagyon is érthető amaz idők szomorú viszonyai mellett. Elvértve akadt egy-egy históriai emlék, a minő például Gusztáv Adolf kabátja, a mely 1632-ben került a mütárba. A műkincsek legjelentősebb és legfigyelemre méltóbb szaporodása I. Lipót idejére esik, még pedig az 1662-ben elhalálozott Lipót Vilmos főherczeg 1661-iki végrendeletének végrehajtása nyomán, a mely a nagybecsű császári képtárnak vetette meg alapját.

Az említésre méltó gyarapodások között két régibb műtárgyat is találunk, a melyek minden valószínűség szerint még III. Frigyes császár gyűjteményéből származnak és kivált Magyarországra nézve birnak történelmi jelentőséggel. Ezek Hollós Mátyás királynak és második feleségének, nápolyi Beatrix királynénak dombormívű arczképei. Mindkettőt megtaláljuk a legrégibb, 1747-ben kelt leltárban. A teljesen egyforma kivitelű két dombormű a király és a királyné mellképeit sötétzöld szerpentin alapon, fehér alabastromkeretben tünteti fel. Olasz eredetűek és Benedetto da Majano stíljére emlékeztetnek. Hogy miként jutott e két dombormű a császári ház

tulajdonába, azt nem vagyunk képesek pontosan kimutatni. Mátyás tudvalevőleg Bécsben hirtelen halállal mult ki és talán épen a halottas házban, a Hasenhausban a Kärntnerstrasseban maradt tárgyak között voltak e domborművek is, a melyekről a halálesetet követő felfordulásban és zavarban megfeledkeztek.

Még egy hasonló, szintén Mátyás királyt ábrázoló fehérmárvány-domborművet őriznek a bécsi műtörténelmi muzeumban. Ezen a nagy király arczélben, balfelé fordulva látható. Mintájául valószínűleg az előbb említett dombormű szolgált. A művész nem ragaszkodott szorosan a mintához és a kivitel is sokkal gyengébb. Ez a szintén olasz mestertől való dombormű azonban az ambrasi várkastély gyűjteményéből származik, a hová minden valószínűség szerint valamelyik felsőolaszországi udvarból jutott.

A XVII. század folyamán a magyar királyok figyelme építés dolgában kizárólag a részben összedőlt, részben az ellenségtől lerombolt várak helyreállítása felé fordult. Ez irányban kifejtett tevékenységük különösen 1640-től kezdve volt szerfelett élénk s nagy összegeket fordítottak e célra, főleg azért, mivel az erősítésnek még nagyobb részt a XVI. század második feléből származó formáit már nem tartották kielégítőknak. I. Lipót császár alatt Magyarország politikai helyzete elég komor képet mutatott. Az ország darabokra volt szelve és lakói pártokra szakadoztak. A török csapatok ép úgy, mint a császáriak, kétségbe ejtették a lakosságot portyázásaikkal. A törökökkel a háború 1682 végén, minden meggátolására célzó erőlködések daczára is elkerülhetetlennek látszott és már a szomszédos államok türelme is véget ért. Képeseknek tartották magokat arra, hogy sikerrel szálljanak szembe a csapással, mely Európára nehezült, és hogy a vallást és szabadságot fenyegető ozmánokat Magyarországon elfoglalt állásaikból kiűzzék. E terv végrehajtása rendkívül széleskörű előkészítő munkálatokat igényelt.

A hadviseléshez szükséges szerek rosszak és elavultak voltak s összegyűjtésükre sehol sem tudtak megfelelő helyiségekre találni. Az ágyúkat a hires Herold Boldizsárnak és a gráci Reig Medárdnak kellett az országon kívül önteni. Csak a háború után telepedett le Winhofer Ferencz ágyúöntő Nagy-Szebenben és Zehetner Antal Budán. 1701 körül Budán

és Péterváradon 7—800 ágyú hevert lafetta nélkül. Ebbe az időbe esik a XVI. századból származó kassai szertárnak a megnagyobbítása és kijávítása, a mit Lukács György mérnök végzett 1667-ben. Mikor Budavára 1529-ben először jutott török kézre, az, a mint a Schédel-féle krónikákból láthatjuk, még egészen a Róbert Károly, Zsigmond és Mátyás korabeli középkori módon volt megerősítve. A törökök javítottak az erődítményeken a maguk módja szerint, azonban úgy látszik, hogy attól a nagy tüztől, a mely 1532-ben a várat is teljesen elpusztította, nagyon sokat szenvedtek. Zápolya idejében a várat ismét helyreállították úgy a hogy, később azonban II. Szolimán alatt az olaszok elsőrangú erősséggé tették.

Bármily csekély lett is legyen I. Lipót fáradozásainak sikere arra nézve, hogy Hollós Mátyás királynak Budán zsákmányul esett könyvtárát valami módon visszaszerezze a töröktől, vagy legalább a legértékesebb darabokról másolatokat készíttessen, ez a törekvés már magában véve is emlékezetes marad. A gyűjtemény tartalmáról Magyarországon sok bizonytalan hír keringett, mert a törökök azon voltak, hogy értékét a mesésbe fokozzák. Leslie Walter gróf, ki követ volt a portánál, diplomáciai lépéseket kezdett, melyek arra nyújtottak reményt, hogy a gyűjteménynek legalább egy része — esetleg vétel útján — megszerezhető lesz. Midőn azonban Lambeck Péter, könyvtárigazgató, I. Lipót küldötte, 1665 márczius havában Budára érkezett, arról értesült a követtől, hogy az, a mit a törökök a Corvinákról mondtak s a mit ígértek volt, mind csupa ámtás és hazugság, és hogy alig hiszi, hogy megtekinthetik, még kevésbbé, hogy meg fogják kapni a könyveket. Mindenféle hazug ámtgatások után: hogy a helyiség a nagyvezér gyűrűjével van lepecsételve, meg hogy a követnek igen számos a kísérete stb. végül mégis csak megengedték Lambecknek, hogy a könyvtárt két kísérelőjével megnézhesse. Csalódása nem csekély volt, midőn a régi királyi palotának egyik pinczeboltozatába vezették, a hol mindössze 3—400 könyvet talált a földön, a melyeket sűrű por fedett s a nedvesség már megrongált volt. Lambeck rövid szemle után látta, hogy a csomóban nagyobbbrészt nyomtatott könyvek vannak, a melyeknek eredete nem nyúlik vissza Mátyás korára. Török kísérelői, a kik most már maguk is szégyenlették előbbi kérkedésüket, azzal akarták elfeledtetni viselkedésüket, hogy megengedték Lambecknek, hogy válaszszon ki magának emlékül három kéziratú kodexet. Lambeck a következő pergament-kodexeket vitte el: S. Gregorii Naz. Sermones, S. Augustini Sermones de verbis Domini

és Joannis Episcopi quinque Ecclesiensis Pormata latina. Ezek 1896-ban a budapesti ezredéves kiállításon is láthatók voltak.

Azzal a véres háborúval, a melyet Magyarország birásáért 1683-tól 1686-ig lotharingiai V. Károly herceg hadiparancsnoksága alatt küzdöttek, be volt fejezve a nagy felszabadítási munka és az ország minden időkre megszabadult a szolgaság igájától, mely alatt másfél évszázadnál tovább nyögött. Budavár ostroma volt ebben a világrengető színjátékban a legkimagaslóbb pont s a döntő mozzanat. Egy egész város ment itt tönkre a magyar függetlenség visszaszerzése közben.

Mi sem természetesebb, minthogy az ily, az egész keresztény Európára szóló esemény a képzőművészetekben is megtalálja a maga megörökítését. Még sokkal több történt volna e téren, mint a mennyiről ma számot adhatunk, ha a legközelebbről érdekelt felek: az uralkodó és az ország nem lettek volna a legvégsőig kimerülve.

A lotharingiai ház azonban egyik legkiválóbb tagjának hőstetteiért való lelkesedését és elragadtatását művészi kárpitoknak gazdag sorozatában juttatta pompás és méltó kifejezésre, a melyben az egyes főjelenetek részben allegorikus módon ábrázoltatnak.

Ezek a művészi és Magyarországra nézve is rendkívül értékes fal-kárpitok, melyek két sorozatból állanak, az ünnepelt hadvezér fiának, az 1723. évi junius hó 4-én elhalt Lipót József Károly hercegnek köszönhető, ki atyjára való emlékezésből és iránta való tiszteletből, külön e célra berendezett szövőkben, csináltatta e sorozatokat; az elsőt a nancy-i telepen 1705 táján, a másikat, a sokkal nagyobb, a Nancy melletti la malgrangei gyárban, 1720 táján; de az utóbbi sorozat csak orleansi Sarolta hercegnő gyámkodása idejében, azaz 1729 táján készült el.

Az első sorozat Charles Mitté vázlatai szerint szövetett s ennek monogramját a CME jegyet viseli. Mindegyik darabon felül, a középén, ott látható a lotharingiai címér. A következő jeleneteket foglalja magában:

Buda ostroma. Buda zsákmányolása. Károly herceg diadalmenete. A mohácsi csata és Erdély meghódítása.

Sokkal pompásabb a tizenkilencz darabból álló második nagyobb sorozat, a mely Charles Herbert (meghalt 1702) tervei szerint a la malgrangei gyárban készült. Mindegyik darabon Lipót hercegnek és nejének Erzsébet Saroltának címerpajzsa díszlik. Tárgyai:

V. Károly felszabadítja Pozsony városát a közeledő törököktől. Lotha-

ringiai Károly és Sobieski János lengyel király találkozása. Károly herczeg megveri a török sereget. Lotharingiai Károly herczeg megszállja Bécset. Párkány várának meghódítása és megszállása. Károly herczeg Esztergom várát megadásra kényszeríti. Vác városának meghódítása. Szent-Endre dunai szigetnek bevétele. A Buda felszabadítására közeledő török sereg megveretése Hamzsabégnél. A törököktől megszállt esztergomi vár felszabadítása és Érsekújvár bevétele. Károly herczeg megveri a Buda felszabadítására siető török hadsereget. Lotharingiai Károly herczeg beveszi Budát. A janicsárok lemészárlása és Buda zsákmányolása. Károly herczeg bevonulása Budára. Károly herczeg megveri a felszabadításra siető vezért és beveszi Szegedet. A mohácsi csata. A mohácsi megerősített tábor bevétele és zsákmányolása. Eszék várának bevétele. Erdély meghódol I. Lipót császárnak.

Ezek a falszönyegek részben a bécsi császári és királyi Hofburg szer-tartási lakosztályában vannak és I. Ferencz császár († 1765) hagyatékából származnak.

*

I. Lipót alatt, a törökökkel vívott harcok közepette, az uralkodó és az ország között való művészeti kölcsönhatás úgyszólván csak ajándékok és jutalmak adására, hadi építményekre és ágyúöntésre szorítkozott; a mint azonban a viszonyok némileg békésebbek lettek, a hatás más alakot öltött és lassankint kiterjedt a polgári életre.

Már az 1664-ben kötött vasvári béke 10. cikkében kikötötték a szer-ződő felek, hogy kölcsönösen követségek küldendőik értékes ajándékokkal a béke megerősítésére és Lipót, hogy őszinte békeszándokait kimutassa, ez irányban többet tett, mint a mennyire kötelezve volt.

1671-ben, a fegyverszünet megkötésekor, Lipót ismét drága ajándékokat küldött a szultánnak.

Tizenkét évvel később, Magyarországnak a törököktől való folytató-lagos szerencsés visszahódítása után 1693-ban, Lipót nagy pompa közepette hálaünnepet ült a bécsi Szent-István-templomban, a mely alkalommal az oltár előtt latin nyelven azt a fogadalmat tette, hogy magyar királyságában lévő valamennyi s az ellenségtől elpusztított parochiás templomot «quod inclitum Hungariae regnum olim St. Stephano Rege antecessore meo», ismét felépítteti.

Ezekből az itt felhozott adatokból kitetszik Lipótnak az iránt való komoly gondoskodása, hogy azokat a borzasztó károkat, a melyeket a magyar királyság a török uralomtól, meg saját belső politikai bonyodalmaitól szenvedett, minden tőle telhető módon helyrehozza. E törekvésre nézve számos adatot találunk a császári és királyi oklevéltárakban, különösen gazdag adományok alakjában, a melyek hivatva voltak a magyarországi szűkölködőkön enyhíteni.

A portával való békealkudozások alkalmával szokássá vált a kölcsönös ajándékok kikötése. Az az ajándék, a melyet I. Lipót II. Musztafa szultánnak adott, nem volt csekély és nem szorítkozott pusztán a szultánra, hanem kiterjedt a szultán nejére és az anyaszultánnéra, a nagyvezérre, a belgrádi basára, a hat másik vezérre, a muftira, a nagy kanczellár effendire és a tolmácsra is.

A művészet azokat a győzelmeket, a melyeket I. Lipót uralkodása alatt az ozmánok felett kivívtak, számos emlékpénzen is megörökítette: A törökök ellen való egyesülésre 1664-ből, a magyarországi győzelmekre 1686-ból, Belgrád ostromára 1688-ból, a szlankameni és pétervárad győzelmekre 1691-ből, az esztergomi csatára 1685-ből, Érsekújvár bevételére 1685-ből (ónból), Magyarország visszahódítására 1686-ból ezzel a felirással: «Leopoldo ultore resurges», Buda bevételére 1686-ból, a mohácsi győzelemre 1687-ből, végre Nagyvárad meghódítására 1691-ből (ónból).

Mikor végre sikerült Szlavóniát is visszahódítani, I. Lipót a Dráva partján a kis, de szabályos Eszék várát emeltette. Komárom, melyet Hollós Mátyás építtetett, első Ferdinánd pedig helyreállíttatott, szintén I. Lipót alatt alakult hatalmas erődtámasznnyé.

A törökök ellen a XVII. század végén kivívt nagy győzelmeket, Magyarországon kívül is sűrűn dicsőítették a művészetekben. A trienti del Buon Consiglio kastélyban degli Alberti di Poja Ferencz püspök egy új szárnyat emeltetett. Ebben az egyik szoba díszítése e győzelmek emlékének volt szentelve. A mennyezetre Alberti József a keresztény egyház győzelmét festette az iszlám felett. A falakon arczképek voltak: XI. Innocentius pápáé, I. Lipóté, Bajor Miksa Emanuel választófejedelemé és lotharingiai Károly herczegé; a lünettekbe, szürkében, tizenhat magyar város látóképét festették. Köztük: Eszéket, Szegedet, Pécsét, Esztergomot, Székes-Fejérvárt, Tokajt, Visegrádot, Érsek-Ujvárt és Palotát.

Mindazon művekben, a melyek a bécsi császári kincstárról szólnak, még a hivatalosakban is, úgy tüntetik fel a kincstárt, mint Mária Terézia császárnő és királynő alkotását. Ez csak annyiban áll, a mennyiben hivatalos elnevezését, valamint tartalmának bizonyos irányú és szakszerű korlátozásait tekintjük, miután ezek abban az időben történtek, és arra vonatkoztatjuk az alkotás szót, hogy akkoriban nyílt meg a művelt közönség számára.

A Habsburg-dinasztia Ausztriában uralkodó fejedelmeinek kincseit több mint harmadfélszáz esztendő óta a bécsi Hofburgban őrizték, még pedig ugyanazokban a helyiségekben, a melyekben nagyjából ma is vannak; csak hogy e gyűjteménynek egészben véve más jellege volt régente, mint ma, a mennyiben t. i. kincs-, mű- és ritkaságtár volt egyszerre.

A mostani kincstár történeti alapját szintén I. Ferdinánd császárnak 1554 február 25-dikéről kelt végrendelete vetette meg, a melyben a legidősebb fejedelemnek, mint birodalmi utódnak, a felségi jelvényeket, továbbá az érmekeket és régiségeket tartalmazó ládákat hagyományozta. E gyűjteményt később tartalmához képest különválasztották a jelenleg világraszóló önálló gyűjteményeket alkotva, a milyen például az érem- és régiségtár, a műipari tárgyak gyűjteménye, a képtár, és bizonyos tekintetben a fegyvergyűjtemény is.

A kincstár egyes részeinek ismételten kellett zálogul szolgálniuk kölcsönök felvételénél. Tudjuk, hogy már III. Frigyes császár is lekötötte 1463-ban bécs-újhelyi várában levő drágaságainak jelentékeny részét e városnak, huszonöt esztendőre. Az örökösen pénzsükségben szenvedő Miksa császár korában is ismételten van szó ékszerek és ezüst evőedények elzálogosításáról. Ijesztővé vált azonban, még pedig a legveszélyesebb viszonyok között a pénzsükség 1619 körül, II. Ferdinánd uralkodásának kezdetén. Hogy a legsürgősebb szükségleteket fedezhessék, a kölcsönökért cserébe kézi zálogokat kellett kiadni a kincstárból, a melyek nem váltatván ki, sohasem kerültek többé vissza. A rendek 56,700 frtnyi kölcsönért két drágakővel kirakott, 22,000 forint értékű magyar kardot, egy 14,000 forint értékű ugyanilyen lószerszámot, egy 5900 forint értékű 131 rubinnal kirakott tört, egy másikat 4000 forint értékben, és egy 10,000 forint értékű nyergét kaptak zálogba. Az egyik Batthyány, valószínűleg II. Ferencz gróf, az általa szállított 524 akó bor fedezetéül egy értékes gyűrűt kapott. A Győrött és Komáromban levő német zsoldosok kielégítésére 16,000 forintot kellett előteremteni, a mely összegért egy gyémánt meg egy jáspis-csésze került zálogba.

Stiriai Mária főhercegnőnek 1591 augusztus 1-jén kelt végrendelete értelmében a stájer udvar összes kincse II. Ferdinándra szállt. Ezuttal alkalmazták annak egy bizonyos részére először a később oly gyakran használt kifejezést: «családi ékszerek». Ferdinánd óta egyes ajándékba adott tárgyak kivételével nem történt többé birtokjogi megosztás, és ettől kezdve a gyűjtemény tetemesen szaporodott, részben az uralkodó ág leszármazóinak hagyatékával, részben a császári ház tagjainak hagyományaival. Egy jelentékeny rész továbbá nászajándékból áll; legkisebb benne a különféle egyéb ajándékból származó töredék.

A kincstárba öröklés útján belekerült tárgyakból megemlítendő, már csak nagy értékük miatt is, I. Ferencz római királynak lotharingiai-toskánai családi kincse, valamint Mária Terézia gazdag ékszerei, a ki tudvalevőleg férje halálakor kijelentette, hogy nem visel többé ékszert.

A kincstár 1747-ben közvetlenül újjászervezése előtt egy egyházi meg egy világi részre szakadt, az utóbbi pedig ismét az úgynevezett «nagy» és a «titkos kis» kincstárra oszlott. A nagy kincstár akkoriban magában foglalta a művészeteknek minden ágát, és minden egyebet, a mit érdemesnek tartottak arra, hogy megőriztessék: a felségjelvényeket, családi kincseket, ékszereket, értékes, aranyból, ezüsből, hegyi kristályból, drágakövekből és fél-drágakövekből való edényeket, a legfontosabb okmányokat és családi okiratokat, a legkiválóbb művészek festményeit, a vésett köveket, értékes fegyvereket, végre, a mit akkortájt igen nagyra becsültek, a legcsodálatosabb ritkaságokat és kuriozitásokat. Sajátságos volt a kis kincstár. Ebben — jelentékeny összegű császári magánpénzekén kívül — ugyanolyan tárgyak voltak, mint a nagyban, csak hogy kisebb számban és csekélyebb értékben. A kettéválasztás egyébiránt csak gyakorlati szempontból történt, és arra a törekvésre vezethető vissza, hogy a kicsiben azokat a tárgyakat foglalják össze, a melyek, mint kevésbé jelentékenyek, könnyebben alakíthatók át vagy foglalhatók újra, vagy pedig a melyek esetleg ajándékokra alkalmasak.

A kis kincstár lajstromai számos nagyon értékes gombot és mentekapcsot sorolnak fel, a melyekről az mondatik, hogy a királyi magyar díszhez «zum königlichen Hungarischen Aufbutz» tartoznak, továbbá aranyozott magyar lovaglószerszámokat és számos drágakövekkel kirakott kardot; többek közt azt is, a melyet egy zászlóval és egy buzogánnyal egyetemben, II. Apafi Mihály, Erdély fejedelme, a mikor felségjogairól lemondott, I. Lipótnak adott át, és Rákóczinak azt a három zászlaját, melyet

Károlyi Sándor, a későbbi gróf és tábornagy 1703-ban a császárnak, mint spoliákat nyújtott át. Megemlítjük még továbbá III. Károlynak egy arczképét magyar viseletben de Voos festőtől, II. Lajosnak és Anna nővérének arczképét, két Rákóczi-féle dobtakarót, végre egy csomó erődítménytervezrajzot és mintát, a melyeknek legnagyobb része valószínűleg magyar várakra vonatkozott.

A kis kincstárt, mivel rendeltetésének nem felelt meg többé, III. Károly 1740 október 18-dikáról kelt végrendeletével feloszlatta s a műtárgyakat a többi gyűjteményekhez sorolták be.

Mária Teréziának, ennek a nagy uralkodónak szervező szelleme udvartartásának egyes ágazataira is kiterjedt, és ő is lelken viselte, hogy az átöröklött nagy kincset rendszeresen kezeljék és rendezzék. 1747-ben megbizta Angelo de France-ot, hogy a kincstárt ujonnan rendezze, majd a császári örökös tartományi kincstár és gyűjtemények vezető igazgatójának nevezi ki. E kinevezés eredménye a kincstárnak 1750-ből származó leltára. Ez a tulajdonképeni ős-okmány, mert — csodálatos dolog — az összes előbbi inventáriumokat megsemmisítették. Ezzel egyrészt lehetlenné vált a mostani állománynak a régibb állománnyal való összehasonlítása és másrészt sok, származásukra vonatkozó adat kipuhatolása.

De France újjászervezése nem mondható sikerültnek. A lajstrom, a melyből tisztán ki kellene tűnnie a vezérlő eszmének, minden tájékoztató megjegyzés nélkül kezdődik, és csak az ismerhető fel világosan, hogy a rendezőnek egész törekvése kizárólag a dekoratív hatásra irányult. Ennek következtében tevékenysége mindössze annyi, hogy egy némileg másforma gazdag mű- és ritkasággyűjteményt alkotott. Ez a körülmény annál feltűnőbb, mert ép akkor vett nagyobb lendületet a műarchæologia és művészetekre vonatkozó tudomány, valóságos forradalmat idézve elő az izlésben, és a tudományok határát illetőleg táplált fogalmakban.

A világi és egyházi kincstárakra való felosztása megmaradt; az előbbit közvetve a főkamarászmester, az utóbbit az udvari plébános rendelkezése alá helyezték.

Annak a tudományos téren megindult áramlatnak a hatása alól azonban, a melyet fentebb jeleztünk, mely az udvart ép úgy, mint a műveltebb köröket már I. József alatt magával ragadta, és III. Károly alatt mindinkább növekedett, az ujonnan szervezett kincstár sem vonhatta ki magát. E hatásnak mindenekelőtt a hasonló tárgyak egyesítésében kellett mutat-

kozni és azt a kívánságot kellett felkölténie, hogy minden, a mi nem tartozik a kincstárba, elkülöníttessék oly célból, hogy más, egységes gyűjtemények, képtárak, stb. alkottassanak.

A kincstárnak, melynek fogalma alá alig sorozható más, mint az, a mit «kincs» alatt értünk: arany, ezüst és ékszer, — ujjaszervezését igazán a legcsodálatosabb módon hajtották végre. Nem egységes elhatározásnak volt az eredménye, hanem valamely előttünk érthetetlen rendszernek, melynek munkálkodása részletenkint megindul 1754-ben és 1800-ig tart.

1748 július 4-dikén megkezdődik a megosztásra irányuló tevékenység azzal, hogy a nevesebb mesterek festményeit a képtárnak, a könyveket, kőre metszett és papírra nyomtatott térképeket pedig az udvari könyvtárnak szolgáltatatták át. Ugyanazon évre esik nyolcz érdekes régi festmény átadása; ezek között négy magyar gróf arczképe, úgymint Wesselényi Ferenczé, Frangepán Györgyé, Zrinyi Miklósé és Péteré. Ezek valószínűleg valamely magyar várkastélyból, talán Csáktornyáról, Pottendorfból vagy Lékáról származnak, és 1670-ben konfiskáltattak. Hogy most hol vannak, nem tudjuk.

*

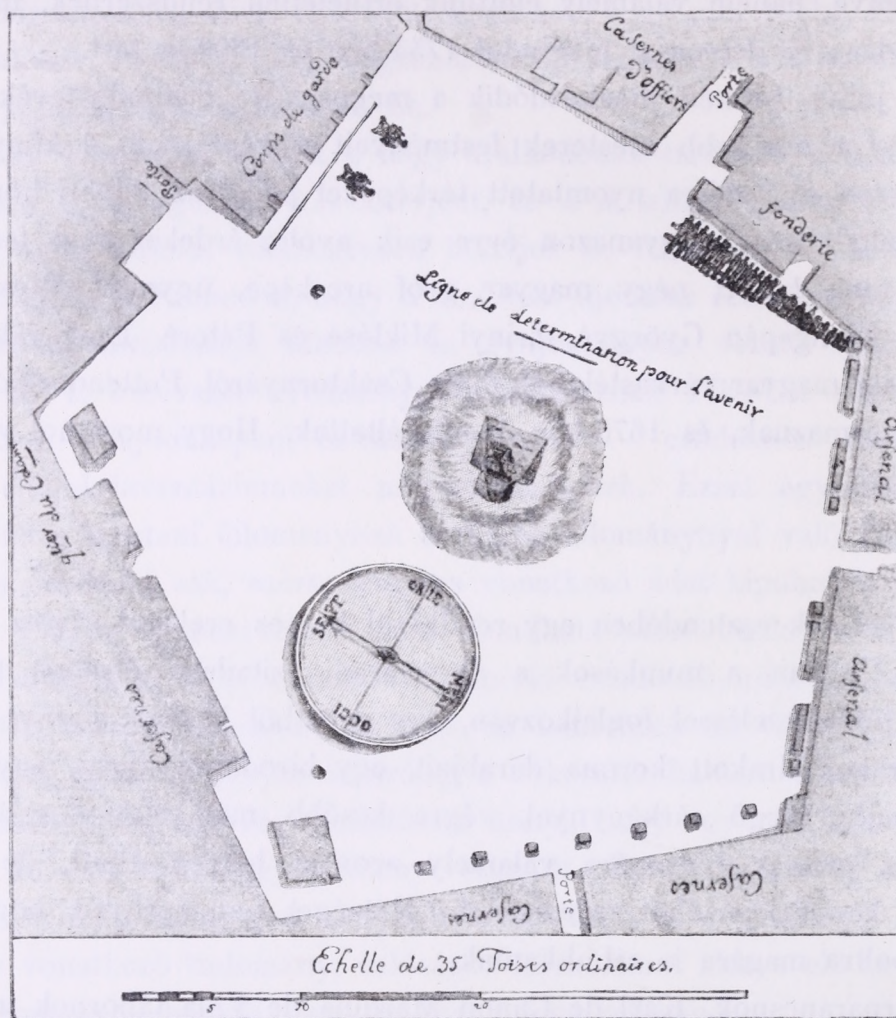
Az 1755-dik esztendőben egy rendkívül becses ereklyét szerez meg a kincstár. Ugyanis a munkások a nagyváradí czitadella ötszögű terének közepén, földkiemeléssel foglalkozván, egy ezüstből készült, aranyozott és drágakövekkel kirakott korona darabjait, egy birodalmi almát, egy arany boglárt, rajta függő sárkánynyal, végre később még öltönyfoszlányokat találtak, a melyek bizonyára valamely azon a helyen állott, de régen elpusztult kápolna sirjából származnak. Kétséget sem szenved, hogy utólag a sirboltra magára is rábukkantak.

A várparancsnok, Karl de Canon Marquis de Villa tábornok jelentést tett e leletről, a melyet be is küldött, még pedig közvetetlenül a császárnénak.

Az eredeti kísérő irat már nincs meg; ránk maradt azonban egy második, 1755 július 17-dikéről kelt levél, melyet érdekes tartalmánál fogva itt szószerint közlünk:

«Votre sacrée majesté imperialle et royalle. Depuis ma derniere du 13 de ce mois je n'ay rien pû decouvrir hormis encore une piece de la couronne que je joins icy. Comme cependant j'ay deja eü l'honneur de le mander a votre majesté, toute la nuict du 11 au 12 le tombeaux par la

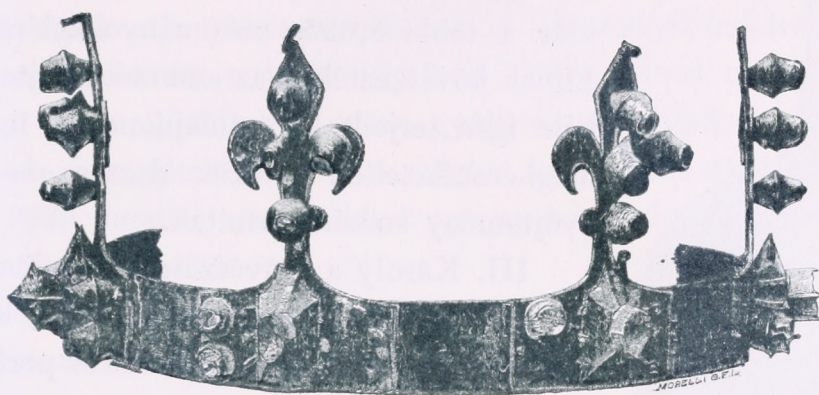
faute du lieutenant de la place qui étoit présent, selon ce qu'il m'at dit luÿ meme, a l'ouverture, est resté ouvert. Les ouvriers meme qui ont pris ce que j'ay déjà envoyé et envoÿe encore aujourdhuÿ a votre majesté, disent que les choses n'étoient pas le 12 matin dans le meme état ou ils les avient laissé le 11 ou soir; il me paroît qu'il y avoit encore d'autres

A NAGYVÁRADI FELLEGVÁR ÖTSZÖGŰ TERE, A SIRLELET HELYÉNEK MEGJELÖLÉSÉVEL 1755.
EGYKORÚ RAJZ.

choses dans le dit tombeau et qui vienderont au jour avec le temps. Sur-tout il me paroît naturel qu'un globe et une couronne étoient, il devoit y avoir aussi un sceptre. De maux de tele affreux qui me tourmentent depuis plus d'un mois m'ont fait oublier dans ma precedente de mander a votre majesté qu'outre les roÿs que j'ay déjà nommé le roÿ Etienne Second

doit encore etre enterré ýcý. L'endroit ou l'on a trouvé le tombeau, est au milieu de la place de la forteresse. Comme depuis la demolition de l'eglise l'on at bati tout a l'entour, il est sur que l'eglise etoit ou milieu de la place, sans quoý en creussant les differents batiments l'on auroit remontré infailliblement quelques uns de ces caveaux. Une autre preuve encore forte, que l'eglise etoit sur cette place est, qu'a une toise de profondeur l'on n'at trouvé en creusant le puits que des materiaux de l'ancienne eglise. Ainsi je ne doute nullement que si votre majesté l'ordonne, l'on decouvriat sans beaucoup de peine les tombeaux des roýs, dont il est fait mention dans la chronique comme devant etre enterrés ýcý, et j'espere que votre majesté aurat la consolation de faire sous son regne glorieus la decouverte du corps du saint roý Ladislas (I.) qui at été

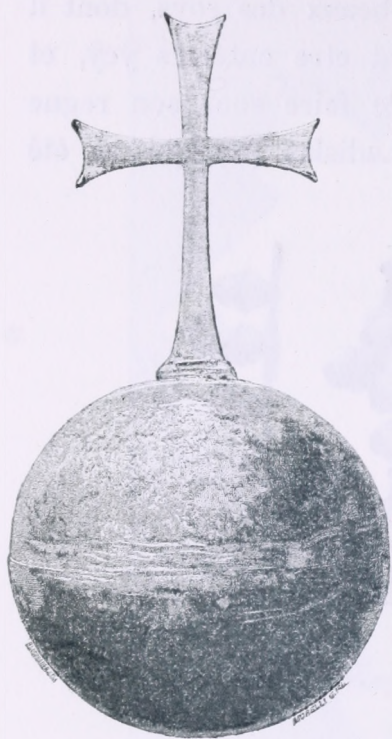
LILIOS KORONA.

XIV. SZÁZAD. TALÁLTATOTT A NAGYVÁRADI FELLEGVÁRBAN 1755-BEN.

tentée inutilement depuis plusieurs siecles; l'en est une bien grande pour moy, si mes conjunctures se trouvent vraýes d'avoir été asses heureux de pouvoir envoýer les vestiges de la premiere Marie aussi roý. Je m'imagine etre d'autant plus fondé a croire que le tombeau est de Marie, qui etoit le dernier des roýs de la maison d'Anjou qui ont regné dans ce paýs, que comme votre majesté l'aurat vû, la couronne est chargée de fleurs de lýs, armes de cette maison. L'agraffe qui j'ai envoýé aussi la poste precedente, me confirme encore que le tombeau est celuý d'une femme. Je me prosterne en toute humilité a ces augustes pieds et suis avec un respect et soumission sans bornes votre sacrée majesté imperialle et royalle son tres humble, tres fidele et tres soubmis subject. C. M. de Ville. Grand Varadin le 17 juillet 1755.»

Az értékes históriai emlékek felfedezéséről szóló jelentés világosan mutatja, hogy az ásatásokat sem a szükséges hozzáértéssel, sem a megfelelő gondossággal nem hajtották végre, és hogy egy hadnagy hanyagsága és egy tábornok főfájása következtében a sirbolt tartalmának csak egy része maradt ránk. Ez ékszerek az ezredéves kiállítás románkori részében is láthatók voltak. A boglár már nincs meg.

A Rudolf-féle műtárnál szerencsésebb sorsa volt kétségtelenül az ambrasi várkastélyban levő gyűjteményeknek, noha itt is voltak jelenté-

ORSZÁGALMA.

XIV. SZÁZAD. TALÁLTATOTT AZ ELŐZŐ
KORONÁVAL EGYÜTT.

keny veszteségek. Zsigmond Ferencz főherczegnek 1665-ben történt elhalálózásával a habsburgi ház tiroli ága kihalt és a fejedelemség rangjára emelt tiroli grófságot az osztrák végtartományokkal együtt, most már a törzs feje, I. Lipót császár a többi örökös tartományokkal egyesítette. Ennek következtében az ambrasi gyűjteményekre nem igen terjedt ki a tulajdonosuk figyelme és megbecsülhetetlen értékük dacára is a vidéki gyűjtemény sorsára jutottak.

III. Károly a művészetek legrajongóbb barátainak egyike volt a Habsburg-fejedelmek sorában. Belső politikai zavarok és a portával szerencsétlenül folytatott háború számos akadályokat gördítettek a vezetése alatt Magyarországon fejlődésnek indult művészetek útjába. Mindazonáltal a művészetnek nem egy tekintélyes alkotása Magyarországon, esik az ő korára. A viszonyokból kifolyólag a műtárgyak legnagyobb része vagy katonai jellegű, vagy a hadjáratokra vonatkozik. Jelentékeny helyet foglal el a Maros melletti Károly-Fehérvár várának alapítása, a melyet III. Károly szép épületekkel díszített és a melynek főkapuja az országban található baroképítmények legpompásabbjai közé tartozik.

Mária Terézia jellemének alapvonása, hogy minden irányban és minden téren rendet iparkodott teremteni; a magas politikai kérdésekben ép úgy, mint népeinek kulturális fejlesztésében, a melyeket egyforma szeretettel ölelt magához. Nagy buzgalommal volt azon, hogy megakadályozza a szétforgácsolódást és hogy egységes cél felé irányozza a szellemi tevé-

kenységet. Azt találta, hogy a saját művészi tulajdona is tulságosan szét van szórva és jogosan tartotta veszélyesnek az uralkodó politikai viszonyok mellett, hogy e tulajdonnak egyik rendkívül becses része oly országban van, a mely az ellenség támadásának van kitéve. Egy ragyogó művelődési korszak emlékeit, egy hatalmas nemzeti fejlődésnek a csiráit taposták és pusztították el Magyarországon a legutóbbi két évszázad alatt az ozmán lovak patkói; most egyszerre megfordult a koczka: az örökös tartományok nyugoti részében kezdtek a viszonyok egyre bizonytalanabbakká válni.

Miként Prágából és más helyekről, úgy most már Ambrasból is áthozatta a «legjobb holmikát» Bécsbe, még pedig a festményeken kezdte. Igaz ugyan, hogy már 1713-ban és 1722-ben is kerültek képek Bécsbe, de csak csere útján. Most azonban, 1748-ban és 1763-ban, az Ambrasból eltávolított képek nem pótolhattak másokkal. Huszonhét legkiválóbb művész remeke került ekként a bécsi képtárba. Négy évvel utóbb a metszett köveknek a maga nemében páratlan gyűjteményét vitték át Bécsbe, a hol Eckhel János igazgató a legjobb darabokat kiválogatta az éremgyűjtemény számára; 2200 darabot visszaküldtek ugyan Ambrasba, de 1800-ban ezeket is megint Bécsbe hozták.

Mária Terézia korába esik a pozsonyi régi királyi várnak rövid virágzása is. Egészen elhagyott és lakatlan volt e kastély, a midőn a királynő 1765-ben vejét sachsen-tescheni Albert herceget tábornagynak, főkapitánynak és a magyar királyság helytartójának nevezte ki és az ő, valamint kedvencz leánya Mária Krisztina lakóhelyéül az említett várkastélyt jelölte ki. Mária Terézia jókarba hozatta az épületet. Két új kertet rendeztetett be, a kápolnát pompásan kidiszította és a szobákat stucco-mennyezetekkel, olajfestményekkel stb. ékesíttette. Mária Terézia a várkastély helyreállítására körülbelül 300,000 forintot költött. Úgy gondolta, hogy ezzel nemcsak leányának, hanem a magyar nemzetnek is örömet szerez és emeli vele Magyarország tekintélyét és fényét. A várban lévő összes ingóságot 1770-ben az uralkodónő ajándékából a főhercegnő kapta. Midőn 1780-ban Albert herceget Németalföld helytartójának nevezték ki, Mária Krisztina főhercegnő eme tulajdonát II. József császárnak ismét visszaadta és csak a butoroknak egy részét tartotta meg. József 1781-ben elrendelte, hogy a műtárgyakról pontos leltár vétessék fel és értesítette Stabich várfelügyelőt, hogy a képeket ki fogják cserélni, mely czélból Mechel igazgató Bécsből Pozsonyba

érkezik. Ezzel ennek a régi pompás királyi kastélynak utolsó virágzása is véget ért. 1811-ben földig égett és mind a mai napig rom.

Hogy mily benső vonzalommal csüggött Mária Terézia mint nő és uralkodó Magyarországon, azt számtalan példa bizonyítja. Ez a vonzalom a nemesség és a papság jelentékeny részének hozzá való ragaszkodásából is felismerhető. Az ő magyar népének legjobbjai megható hűséggel viseltettek iránta s megőrizték e hűséget mindhalálig. Uralkodó és nép közötti szivbéli viszony mindenkor a művészetben is megleli a kifejezését. Száz évvel Mária Terézia halála után pompás építmények vallanak az uralkodónő és népe közötti benső viszonyra; Magyarországon számos remek építésű palota és templom keletkezett egyenesen az ő befolyása alatt; sőt egyrészüket a mágánások csakis az ő tiszteletére emeltették. Elég, ha itt csak jelezzük, hogy milyen közvetlen és közvetett befolyást gyakorolt Mária Terézia Szabadkára, mely uralkodása alatt Magyarország egyik legszebb városává fejlődött.

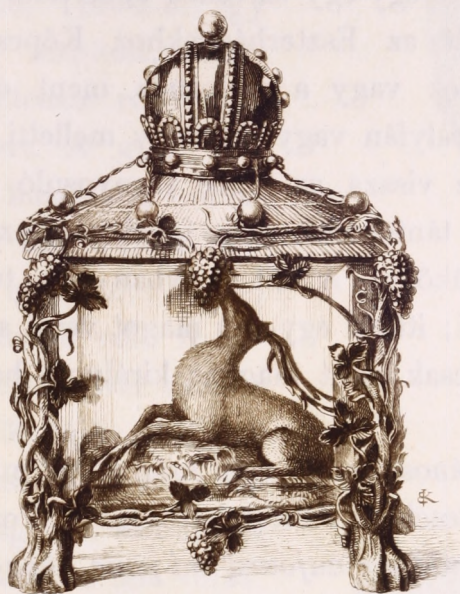
Mária Terézia volt az első, a ki magát ismét «Magyarország apostoli királynőjének» nevezte.

Nem tekintve számos nehézséget és gyanúsítást, különösen az aranygyapjas rend részéről, sőt határozott ellenáramlatok daczára, a királynő 1764-ben megint helyreállította a régi Szent István-rendet. Alapítása a mondott év május 5-én történt, és a régi császári udvari méltóságok nem csekély rémületére csaknem kizárólagosan magyar ünnepség volt. Az első nagykereszteket a császáron kívül főképen magyarok kapták, mint Barkóczy Ferencz gróf esztergomi érsek a «rend praelatusa» czímmel, gróf Batthyány Lajos nádor és Eszterházy Ferencz gróf, magyar udvari kancellár; ez utóbbi a «rend kancellárja» czímmel. Mint a hogyan magyar vonatkozású ünnepélyeknél már előbb is gyakran tette volt Mária Terézia, akként az új lovagok felavatásánál, május 6-dikán, magyar viseletben jelent meg. Megjelenése — mondja Khevenhüller naplójában — «felséges és korához képest még nagyon deli és szép vala». Ez a felavatás, jöllehet Bécsben tartották, szintén kizárólagosan magyar ünnepség volt.

Miután a királyné 1751-ben Pozsonyban az országgyűlést megnyitotta volna, férjével együtt tovább utazott az országban és Pestet is meglátogatta, a hol az egri püspök házában lakott. A Rákoson ünnepi tábort ütöttek. Az egész lakosság, élén a városi hatóságokkal, versenyezve hódolt és tisztelgett a szeretett királynő előtt. Magyarországon való tartózkodása

monumentális emlékeül, és hogy magyar népe iránt való szeretetét megmutassa, arra határozta el magát, hogy a régi királyi várkastélyt, mely a török idők óta, ép úgy mint a pozsonyi, rom és omladék volt, ismét felépítteti. Az építés vezetését Kempelen Farkasra bízta.

Az uralkodói igaz boldogság e napjaiba esik számos ragyogó, művészi

ARANYBA FOGLALT KRISTÁLY SZEKRÉNYKE.
BENNE EGY TOKAJI SZŐLLŐSZEM. XVIII. SZÁZAD.

szempontból is méltánylandó ünnepség, a melyek közül, mint legcsillogóbbat, a Gödöllőn 1751 augusztus 10-én tartottat emeljük ki.

Élőfa nélküli vidéken, a futóhomok fedte síkság közepette, gróf Grassalkovich Antal főispán és kincstári elnök pompás kastélyt építtetett, körülötte gyönyörű kerttel, fáczánossal és narancsos házakkal. A királynőjéért lelkesedő főúrnak azonban úgy tetszett, hogy mindez a pompa nem elegendő az uralkodónő méltó fogadására. Ujrarendeztette a kastélyt, a kápolnát, a színházat, a művészet minden elképzelhető fogásaival élve, és a kimondhatatlan fáradsággal ültetett erdőn keresztül széles utat vágatott.

A főurak és a grófi huszárok nemzeti viseletének pompája minden képzeletet felülmúlt. Mária Teréziát annyira elragadta ez a felséges fogadás, hogy örömeiben a grófnak, fiainak és leányának, és egyáltalában az egész háznépnek minden drágaságát odaajándékozta, a mi csak hamarjában keze ügyébe került.

A királynőnek az 1764-iki pozsonyi országgyűlésnél való megjelenése és Budára való utazása közben is nagy szerepet játszott a művészet annál a számtalan ünnepségnél, a mit tiszteletére rendeztek. Pozsonyi tartózkodása alatt ellenben a hódolat inkább intim alakban nyilatkozott meg. Napról-napra meglátogatott egy-egy szívéhez közel álló családot. Csaknem minden délután kikocsizott az Eszterházyakhoz Köpcsénybe, vagy Cseklészre; ebédre a primáshoz vagy a nádorhoz ment és ismételten meglátogatta Pálffy Károlyt Királyfán vagy Pozsony melletti vadászkastélyában.

Nem rettenve vissza az elébe tornyosuló akadályoktól, sőt szomorú csalódásoktól sem tántorodva meg, igyekezett ezen országa kulturális emelése érdekében működni. A mit nagyban nem tudott elérni, kicsiben iparkodott előkészíteni; itt-ott egy-egy magot vetni a földbe az eljövendő aratás reményében, nemcsak mint magyar királynő, hanem mint hazáját szerető magyar nő is.

Nem a nyilvánosságnak volt szánva, a mit Mária Terézia 1765-ben vejének, sachsen-tescheni Albert herczegnek Pozsonyba írt:

«c'est un grand jour aujourd'hui pour l'hongrie la question est resolue sur le banat, le chancelier viendra concerter le tout avec vous mon cher fils. la deputation in illiricis est, incorporée de meme et palfy nommé vice chancelier je n'ose penser a celui qui l'avoit depuis si peu de tems. je suis contente que sous votre gouvernement tout ces ameliorations se font et que ce seul royaume peut se conter plus heureux que si devant je suis bonne hongroise mon coeur est plein de reconnoissance pour cette nation je peut dire asteur consumatum est et me ranger a mon repos temporel ou naturelle». stb.

Mária Teréziának abbeli törekvésében, hogy magyar népét megerősítse és emelje, férje I. Ferencz császár nem eléggé méltányolható munkatársa volt. Ez a német császár Magyarországnak leghívebb barátja volt, a magyar sajátságos viszonyok legjobb ismerője és sok nehéz kérdésben a legmegbízhatóbb tanácsadó és közvetítő, népszerűsége és összeköttetései miatt. A mit Ferencz császár az ipar meghonosítása érdekében

Magyarországon tett, az arany betűkkel van bevésve az ország történetébe, és a műipar terén is olyan plántát ültetett Magyarország földjébe a holicsi majolika- és kőedénygyártással, a mely bámulatos életerővel sarjadt fel. Ferencz a holicsi uradalmat 200,000 forintért vette meg és valóságos mintagazdasággá fejlesztette.

A teljesen átalakított kastély a rococo modor műremekévé vált. A kapuczinusklastrom is, a melyet ott építtetett, templomával együtt, Magyarország legstilszerűbb épületeihez tartozik. E birtok kitűnő agyagát értékesítendő, 1743-ban egy faïence- és kőedénygyárat alapított, melynek készítményei bámulatosan rövid idő alatt világhírré tettek szert. A gyár első munkásait a császár saját hazájából, Lotharingiából telepítette be, a mit francia nevük is elárul. Az első igazgató, Leduc, szintén lotharingiai származású volt. A holicsi edény jellemzetes diszítésével valóságos specialitássá vált. 1750 táján alig volt kastély vagy tehetősebb család, a melyben a házi asszonynak legnagyobb öröme és büszkesége ne e kis remekekben telt volna. A mi a holicsi ipart jellemezte, az a szokatlan nagy kör, a melyet fölélt. Egyforma tökélylyel készített mindent, csecsebecsét, hatalmas asztaldíszeket, kiegészítőket és a parasztház szükségletének megfelelő közönséges edényt. A gyár a jelen század eleje óta hanyatlani kezdett, azonban nem művészi és technikai munkaképesség, hanem meg nem felelő, elavult üzleti vezetés miatt; 1827-ben véglegesen megszűnt. Érezhető veszteség volt ez Magyarországra nézve, mert vele egy nagyon kedvelt és még életerős, mindenütt megszokott cikk veszett ki, a melyet mind e mai napig nem pótolnak s annál kevésbbé multak felül.

Gyakori Magyarországon való tartózkodásai alatt a királynő sűrűn és szívesen vett részt vadászatokon, vagy saját vadászterületén, vagy azok-

SZÍNARANY, DRÁGAKÖVEKKEL DISZÍTETT
KEHELY, XVIII. SZÁZAD.

nál a főuraknál, a kikkel közelebből megbarátkozott. Neki magának is voltak vadászfegyverei, a melyek a pozsonyi és bazini műhelyekből származtak s még ma is láthatók a műtörténelmi múzeum udvari vadászszerek osztályában. Gyakran és szívesen adott vadászatkedvelő főuraknak az együtt élvezett nemes sport emlékeül gazdag mivű fegyvereket; néha viszont neki is ajándékoztak ily tárgyakat. A műtörténelmi múzeumban két igen szép vadászfegyveren a Batthyány-hercegek] czímere látható. Kétségtelenül Károly herceg ajándékai ezek, a kit Mária Terézia gyakran meglátogatott, sőt 1766-ban nevenapját is ennél az öreg barátjánál és leg-hívebb emberénél töltötte a szénai kastélyában.

A királynő uralkodása alatt vert s személyére vagy Magyarországra vonatkozó emlékpénzek közül megemlíjtük: a koronázási emlékérmét 1741-ből, továbbá a Szt. István-rend megújításának emlékére, az esztergomi Szent István-templom alapköletételének, Szent István jobbja átszállításának (1771) az iskolaügy megjavításának, végre a nagyszombati egyetem Budára való áthelyezésének (1780) emlékére vert emlékpénzeket.

FORGÁCH PÁL NAGYVÁRADI PÜSPÖK CZÍMERE.
AZ ELŐBBI KEHELY TALPÁBAN.

A képtár III. Károly uralkodásától kezdve egész 1776-ig a császári udvari istálló épületében, tizenegy szobában volt elhelyezve. Az ottani helyiségek azonban már hosszabb idő óta elégteleneknek bizonyultak a — különösen Mária Terézia uralkodása alatt nagy számmal — beszerzett művek felállítására; de meg ott a világítás is kedvezőtlen volt. Több mint 1000 jó festményt padokon kellett elraktározni. Kétséget sem szenved, hogy a királynőnek az Ambrasban, Innsbruckban és Prágában levő legjobb képek összegyűjtése céljából tett rendelkezése a képtár tervezett átköltöztetésére döntő befolyást gyakorolt. E terv megvalósítására az alkalmat azután a brüsszeli nagy Rubens-képeknek megszerzése adta meg.

Mária Terézia és II. József 1776-ban bízták meg Rosa képtárigazgatót, hogy az összes festményeket szállíttassa át a Rennwegen levő Belvedere mulatókastély felső épületének helyiségeibe. Ezt a pompás, fényes épületet Savoyai Jenő herceg számára Johann Lucas von Hildebrand műépítész emelte 1693-tól 1714-ig; a herceg halála után pedig az udvar szerezte meg. Helyiségei, különösen az előbbiekhöz viszonyítva, a képek felállítására igen alkalmasaknak bizonyultak.

A felállítás, a császár és a művészeti dolgokban járatos közönség teljes megelégedésére, 1781-ben készült el. Mechelnnek, az igazgatónak, Batthyány János György udvari kincstári elnök-helyettes a császár megbízásából egy arany burnótszelenczét és 1000 aranyat nyújtott át fáradozásáért.

Az antik műremekekből és érmekből a mult évszázadban egy új és rendkívül fontos gyűjtemény keletkezett, a melyet attól fogva *érem- és régiségtárnak* neveztek. E gyűjtemény eredeti alapja az úgynevezett «pogány fillérek», emlékérmek stb. voltak, a melyeket I. Ferdinánd Johannes Cuspiannal, Latiusszal, Heiperggerrel, II. Rudolf pedig a két Stravaval gyűjtetett.

I. Lipót e gyűjteményt több mint 15,000 darabbal szaporította. Később VI. Károly alatt, mint már említettük, Heracus dolgozott az éremgyűjtemény meg az antik képzőművészeti emlékek és metszett kövek buzgó szaporításán. Bizonyos számú magángyűjteményt, mint például a karthauziakét Rómában, vétel útján szereztek meg. Fejlődésének magasabb fokát az éremgyűjtemény csak I. Ferencz császár alatt érte el, a ki a tudós Duvalra, Fröhlichre és Khellre bízta a rendezését és leírását. Tudományos rendszerét azonban csak az ezek után következő igazgatók: von Eckhel és Neumann Albin állapították meg. Ebben az időben nagyban szaporodott az

éremtár az Ilgner és Ariost-féle gyűjteménynyel és a lotharingiai Károly Sándor hercegtől örökölt kollekczióval.

A görög és római szoborművek gyűjteményéből vált ki később a tulajdonképeni régiségtár, mely azelőtt a kincstárral és az udvari könyvtárral volt egy.

Az udvari gyűjtemények legújabb keletű része az *egyiptomi régiségek gyűjteménye*, melyet 1823-ban alapítottak meg, és helyszűke miatt a népkerti Theseus-templom helyiségeiben állítottak fel. Később azonban, mint az ambrasi gyűjtemény függeléke, az alsó Belvederebe került. Ujabb időben tetemesen bővült vétel és ajándék útján, különösen annak a legfelsőbb parancsnak a következtében, mely 1878-ban elrendelte, hogy az egyiptomi régiségek is ide kebelezendők be.

Tájékoztatásul itt adjuk, hogy mint voltak elhelyezve a császári és királyi ház műkincsei 1800 táján:

BÉCSBEN: A cs. kir. világi kincstár a svájcz udvarban; az egyházi ugyanott, az udvari kápolna melletti épület szárnyában.

Az érem- és régiségtár a svájcz udvarban az Augustinus-templom folyosójában.

A képtár a felső Belvedereben.

A vadászszerék és lószerszámok gyűjteménye az udvari istálló épületében.

A fegyvergyűjtemény a Hofburgban, azután a Cilly-udvarban (a mai Amália-udvar helyén), még később az udvari istálló épületében, a XVIII. század közepétől fogva pedig a Renngasseban.

A nagyszámú gobelin részben Schönbrunnban, részben a Hofburgban volt elraktározva.

AMBRASBAN volt tiroli Ferdinánd főhercegnek említett gyűjteménye, azoknak a részeknek kivételével, a melyeket, mint már említettük, Bécsbe, a különböző gyűjteményekbe szállítottak volt át.

A bécsi Hofburg lakosztályaiban, a budai, prágai, innsbrucki királyi és császári várlakokban, továbbá a schönbrunni és hetzendorfi mulatókastélyokban számos festmény, főképen arckép és bútor volt található. A bécsi Hofburg és a schönbrunni kastély értékes gobelineken kívül jelentékeny szoborműveket is tartalmazott, és általában berendezésük nagyobb-részt becses műtárgyakból állott.

Századunk kezdetén ismételten ajándékoztak egyházi tartalmú festményeket a képtárból magyarországi és erdélyi templomoknak. I. Ferencz a

Magyarországból jövő ily irányú kérvényeket a lehetőséghez képest kedvezőleg szokta volt elintézni.

A sok közül most csak két ilyen esetet említünk. 1802-ben Szamosujvár város községe kér oltárképeket ujonnan épült templomába. A város kérésének azonnal helyt adott a császár, utasítván Füger képtárigazgatót, hogy három festményt küldjön a folyamodóknak. 1807-ben a császár özvegy Colloredo grófnőnek egy templom számára, a melyet Magyarországon építtetett, oltárképet engedélyezett a képtár raktárából.

1801 és 1836 között egy császári és királyi műgyűjtemény keletkezik a laxenburgi mulató-kastélyban.

★

Ép akkortájt, a midőn Franciaországban a forradalom leghevesebben dühöngött, Magyarország nyugati határán, a hol az embereket a szomszédos uralkodó szellem irányzata inkább befolyásolta, valami különös, csodás romantika fejlődött ki, mely mintaképeit a frank-német lovagkorban kereste, és ábrándos tiszteletében e kornak külső életmódját igyekezett megfelelő ünnepségekkel és sokadalmakkal új életre kelteni.

A lovagvilágért való rajongásnak, a mely az archæologiai mozzanatot persze különös módon fogta föl, a középpontja szorosan Magyarország határán, az Aspang-völgyben, a romantikusan fekvő régi Sebenstein vára. Lelke pedig a bécs-újhelyi katonai akadémiának 1768-ban született fizetőmestere Steiger Antal, kinek különben a bányászat terén Magyarországon és Ausztriában kiváló érdemei vannak. Steiger 1792-ben vette át a nevezett várkastélyt örökös bérletben azzal a szándékkal, hogy ott a középkori életet újból feleleveníti. Kezdetben a vár ura körül csak egy-két czimborája lakozott. Csakhamar azonban nagyszámú művelt társaság csoportosult köréje, a melyből a «Ritterbund zu Wildenstein auf blauer Erde» keletkezett, 1818 óta János főherczeggel mint nagymesterrel az élén. Ez a barok gondolat valóságos iskolát teremtett, különösen az arisztokrata hivatalnok- és a felsőbb polgárkörökben és mindenfelé keringett az öblös korsó és mindenütt törték a lovagkori nyelvet, melynek mintáját a nagyszámú német lovagdrámákból és lovagregényekből vették. Az Eszterházyak pottendorfi kastélyában 1805-ben még titkos vértörvénytörvény is alakult, a melynek számos herczegi hivatalnok, művészek, mint például Herrlein János szobrász és Fischer O. József rézmetsző is tagjai voltak.

Ez a magában véve beteges jelenség felemlítése azonban szorosan összefügg feladatunkkal.

A Schwechat folyó egyik szigetén, a hasenburgi kastély parkjában, 1798-ban fogtak hozzá Riedl Mihály, II. Ferencz magántitkára tervei szerint a ma is meglevő Franzensburg építéséhez, megrakva azt középkori berendezési tárgyakkal, a melyeket fáradhatatlan buzgalommal hordott össze Riedl városokból, várakból és klastromokból. A Franzensburg felavatása már 1801-ben megtörtént a kápolna beszentelését követő napon; az épület és a berendezés végleges befejezése azonban 1836-ig húzódott el. Talán mondanunk sem kell, hogy a Franzensburg egyáltalában nem hű képe a középkori várépítményeknek, mindazonáltal csodálatos művelődés-történelmi emléke annak, hogy mikép fogtak fel egy középkori témát a romantikus korszakban, és még érdekesebb, hogy hogyan hozták vele összeköttetésbe a magyar eszmét.

A fegyvercsarnokban I. Ferencz császár ólomba öntött magyar koronázási ornátusban díszlő szobrát pillantjuk meg, a melyet Fr. X. Messerschmidt készített, ki Wiesensteigban született 1732-ben és Pozsonyban 1783-ban halt meg eléggé fiatalon. A szobor Mária Terézia királynő rendeletére készült 1769-ben. Pendantja Mária Terézia szobra a Habsburg-teremben ugyanattól a mestertől. Az első fogadóteremben Hollós Mátyás és Utószülött László, Zsigmond és mások arczképét pillantjuk meg. Mindekfelett azonban a «magyar koronázási terem»-ben lévő életnagyságú arczképek ragadják meg figyelmünket: II. Ferencz és neje Karolina Augusztia magyar koronázási díszben, Karl von Sales festőtől, továbbá Karolina Augusta császárné magyar királynévá történt megkoronáztatása Pozsonyban 1825-ben, Bucher Lipót festőtől, a koronázási domb Pozsonyban I. Ferdinánd megkoronáztatásakor, Höchle Jánostól. Az üvegfestmények is magyar városokat ábrázolnak: Pest, Buda, Pozsony, Eger, Esztergom, Ujvidék látóképei, a melyeket Kothgasser Antal festett, egészítik ki a terem díszítését. Az úgynevezett lotharingiai teremben a falakat a császári és királyi ház tagjainak életnagyságú arczképei díszítik, köztük V. Ferdinánd főherczeg, mint Magyarország királya; Lipót főherczeg; és József főherczeg, mint Magyarország nádora. Ezeket is Karl von Sales festette.

A francziák betörése alatt I. Napoleon idejében, szomorú sorsa volt az ambrasi gyűjteménynek; majdnem egyre vándorolt, miközben magát a várkastélyt ideiglenesen ispitálynak meg kaszárnnyának használták. 1797-ben katonai kórháznak rendezték be a kastélyt, sok mindent tettek tönkre és számos darabot, különösen kisebb festményt loptak el. Az ország oltalmára toborzott csapatoknak viszont régi ágyúkat és fegyvereket kellett kiadni. Csakis a lunevillei béke után 1801-ben, mikor úgy látszott, hogy a viszonyok békésebb jeleget öltenek, rendezhették megint némileg a gyűjteményt. Ez alkalommal csaknem mindent, a mi antik volt, s a minek különösebb értéket tulajdonítottak, nevezetesen a bronzokat és a márvány szoborműveket, a bécsi régiségtárba szállítottak be.

Ujabb és sokszorta nagyobb inséget hozott magával az 1805-diki hadjárat és a tirolai népfölkelés. A pozsonyi békével Tirolt egészen átengedték Bajorországnak. A békealkudozások közepette, a mikor a francziák már szinte hozzáfogtak, hogy az egész gyűjteményt Párisba vigyék, Hormayr báró, az ismert történetíró, legelsőnek a közfigyelmet az ambrasi gyűjteményre irányozta, azt a Habsburg-ház magánbirtokának és ki nem adható hitbizományi tulajdonának jelentvén ki, utalva alapítójának végrendeletére, valamint a későbbi megállapodásokra. A bemutatott bizonyító okiratok ellen lehetetlen volt érvelni; azért a gyűjteményt, mint nem az ország tulajdonát képezőt, 1806-ban a francia Inspecteur Général Villemónsi átadta az érem- és régiségtár Innsbruckba küldött igazgatójának, Neumann apátnak. Daczára ennek, Napoleon császár 1806-ban, minden közjogi megállapodás ellenére megbízta főhadsegédét Berthiert, hogy I. Ferencz francia királynak az egyik tirolai kastélyban található vértzetét vegye magához és vigye Párisba. Ezek a Párisba hurezolt darabok nem kerültek többé vissza.

Hogy az értékes tárgyaknak további kiszivárgása egyszer s mindenkorra vége szakadjon, összepakolták 1806-ban az egész gyűjteményt azoknak a daraboknak a kivételével, a melyek magára az országra vagy a gyűjtemény alapítójára és első nejére vonatkoztak, és Bécsbe szállították, a hol állandó helyet jelöltek ki a számára. Alapítójára és származási helyére való tekintettel meghagyták az «Ambrasi gyűjtemény» nevet.

Kezdetben az ambrasi gyűjteményt a császári kert pavillonjában, a Hofburg közelében állították fel. Mikor 1809-ben a francziák közeledtek, Péterváradon helyezték biztonságba, a honnan csak a következő évben

került vissza. 1814-ben jutott a gyűjtemény megfelelő és állandó elhelyezéshez az alsó Belvedereben.

Az ambrasi gyűjteményhez hasonló sors érte Bécsben a francia háborúk alatt a képtárt, az érem- és régiségtárt is; a szertárban elhelyezett fegyvergyűjtemény pedig még annál szomorúbb sorsra jutott.

A képtárt 1805-ben a francziák előnyomulásának hírére becsomagolták és Pozsonyba küldték. 1806 július havában, mikor a festmények Magyarországból visszakerültek, belefogtak az újabb rendezésbe. Úgyszólván még el sem készültek, a francziák másodszor is megjelentek Bécs kapui előtt és alig-alig sikerült a legbecsesebb műveket megmenteni azzal, hogy Magyarországra küldték. Már a bevonulás napján, azaz 1809. évi május 11-dikén, védő őrséget állítottak a francziák a Belvederéhez és nemsokára megjött Duroc fő-marsall is, hogy a gyűjteményt megtekintse.

A rákövetkező napon kora reggel megkezdték a francziák az összes meglevő képek leltározását. Junius 10-dikén pedig hozzáláttak hivatalosan az átvételhez, miközben néhány szerfelett nagy és nehéz darabot, mint például a II. József és II. Lipót mozaik-képét Batonitól és Mária mennybemenetelét Rubenstől a falból kellett kifeszíteni; sőt az utóbbit nagy kiterjedése miatt három darabra vágták. Mindössze 401 festményt vettek át és pakoltak be a francziák; azonkívül értékes török sátrakat is csomagoltak a képekhez.

A francziák elvonulása után azokat a ládákat, a melyeket Magyarországra küldöttek volt, az ambrasi gyűjtemény elcsomagolt darabjaival együtt megint visszaszállították Bécsbe.

Az 1814-diki párisi béke következtében a császári és királyi ház minden nehézség nélkül ismét birtokába jutott azoknak a műkincseknek, a melyeket tőle elraboltak volt. A visszaszolgáltatott képek 1815 deczember havában érkeztek Bécsbe. A veszteség ez alkalommal jelentéktelen volt, mert a hiány, két nagy értéket képviselő Dürer-féle kézrajztól eltekintve, csak 36 képre rugott, a melyek nem bírtak valami nagy jelentőséggel.

A bécsi szertárban levő fegyvergyűjteményt, a melynek egyes darabjai az I. Miksától II. Józsefig trónon ült uralkodók magántulajdonából származtak, érte az 1805-iki és 1809-iki francia betörés idejében a legtöbb veszteség. 1805-ben ugyan nem valami nagy figyelemre méltatták a minden modern használati fegyver hiján levő szertárat és csak elvétve kereste fel azt egy-egy tábornok vagy főtiszt, hogy emléktárgyat vigyen el magával,

de 1809-ben annál alaposabban hozzáláttak a zsákmányoláshoz és ekkor czipelték el a gyűjteményből a legművészibb fegyvereket. A párisi béke után visszakövetelték ugyan az elhordott holmit, de már sok került volt harmadik kézre. Ez időtájt jutott a különféle nyilvános és magángyűjteményekbe az a sok páncél, kard és egyéb fegyver, a mely egykor a szertár tulajdonában volt.

Az 1815-től 1848-ig terjedő időszakban a műgyűjteményeknek bár lassú, de azért folytonos gyarapodását jelezhetjük. I. Ferencz elődeihez képest egyre azon volt, hogy a gyűjteményeket szaporítsa.

Az 1848-iki forradalmi esztendőben csak a szertárban levő fegyvergyűjtemény szenvedett jelentékeny veszteséget. Ezt az épületet ugyanis az októberi napokban a nép megostromolta, mely alkalommal nemcsak a használatra alkalmas fegyvereket, hanem a muzeális tartalmat is elczipelték. Igaz ugyan, hogy mikor Bécset a császári hadak visszahódították, a fegyverek átszolgáltatására vonatkozó rendelet következtében a legnagyobb rész ismét előkerült, csakhogy időközben számos értékes tárgy vándorolt külföldre.

A legutóbbi években végül csak egyetlen jelentékenyebb változás említendő, a rendelkezés, melynek értelmében 1856-ban belevonták a császári magántulajdonból származó, de szertárba került tárgyakat. A dísz- és régibb fegyverek e csoportját, mely körülbelül 2000 darabra rugott, a legfelsőbb hitbizományi vagyona bekebeleztek be és — mielőtt az akkor már épülőfélben levő műtörténelmi múzeumban mint császári és királyi udvari fegyvergyűjteményt véglegesen elhelyezték volna, — egyelőre az ujonnan épült tüzérségi fegyvertárban állították fel.

✱

Ő cs. és kir. apost. Felségének I. Ferencz József királynak legfelsőbb parancsára rendeltetett el, hogy a legmagasabb uralkodó ház hitbizományi tulajdonából származó összes műtárgyak az ujonnan épített udvari múzeumban egyesítendők.

Ezzel az intézkedéssel az összes állománynak teljes reorganizálása függött össze és egyszersmind megszűntek az annakelőtte külön-külön álló gyűjtemények. A legfelsőbb császári és királyi ház műtörténelmi gyűjteményei az említett legfelsőbb rendelkezés következtében ma a következő speciális gyűjteményekre oszlanak:

1. *Az egyiptomi régiségek gyűjteménye;*
2. *a régiséggyűjtemény;*
3. *az érem- és emlékpénzgyűjtemény;*
4. *a műipari tárgyak gyűjteménye;*
5. *a fegyvergyűjtemény;*
6. *a képtár;*
7. *a könyvtár.*

A császári habsburg-lotharingiai házi kincs alkotja a *kincstárt*. Kezelése a császári és királyi kincstartóra van bízva. Most az insigniumokat, a római szent birodalom felségjelvényeit, az osztrák felségjelvényeket, a herold-köntösöket, a drágaságokat és ékszereket, és végre az olyan emléktárgyakat tartalmazza, a melyek személyekre és eseményekre vonatkoznak. A kincstár a svájcei udvarban van.

A pompás *műtörténelmi udvari múzeum* építkezését a vele szemben álló és külső alakját tekintve teljesen egyforma természetrajzi udvari múzeummal egyidejűleg 1872-ben kezdték meg Hasenauer Károly báró tervei szerint, 10778 négyszögméternyi területet foglal el, a miből 8719 négyszögméterre rúg a beépített terület. Főhomlokzata a Mária Terézia-térre néz; közepét egy hatalmas kupola koronázza, tetején Pallas Athene alakjával. Az alak legmagasabb pontja 64 méternyire van a tér szintje fölött. A földszinten van a régiségtár egy része. A magas földszinten van az egyiptomi régiségek gyűjteménye, a régiségtár és éremgyűjtemény, a műipari tárgyak gyűjteménye és a fegyvertár. Az első emeletet a képtár foglalja le; végre a második emeleten az aquarellek és modern műipari tárgyak gyűjteményét találjuk.

Az épület párkányzatát koszoruzó oszlopos korláton köröskörül a legkiválóbb művészek és műpártolók szobrait helyezték el; a második emelet ablakai felett pedig a művészet megfelelő számú korifeusának mellszobrát látjuk. A két hosszabb homlokzat közép rizalitjaiban az építészetet, a műipart, a szobrászatot és a festészetet ábrázoló szobrok állanak.

A hatalmas lépcsőházat a festőművészet kiváló remekei díszítik. A mennyezeten Munkácsy Mihály nagy festményét, a legkiválóbb képviselőitől körülvett művészet apotheosisát pillantjuk meg. A lünettekbe a renaissance leghíresebb festőművészeinek alakjait Hans Makart festette; az ékalakú csücskökben levő festmények pedig a művészet fejlődését tüntetik fel az ókortól a legújabb korig; Matsch Ferencztől, Klimt Gusztávtól és Ernőtől származnak.

Az első emelet nagy előcsarnokában, a melyre óriási kupola borúl, a falak márvánnyal borítvák. A kupola tornyában egyes medaillonokban a Habsburg-nemzetség azon tagjai ábrázolvák sorrendben, a kik a művészet legkiválóbb előmozdítói voltak: I. Ferencz József, III. Károly, Lipót Vilmos főherczeg, VII. Albrecht, II. Rudolf, tiroli Ferdinánd főherczeg, V. Károly, végül I. Miksa, mindannyi domborművek közepette, a melyek működésüket illusztrálják. A főpárkányzat felett az attikában hat domborművet látunk, a melyek az említett uralkodók történetéből merített jeleneteket tüntetnek fel.

A gyűjteményeket tartalmazó termeket e külső pompának megfelelőleg szintén szoborművek és festmények díszítik. Megemlítjük itt Julius Berger nagy mennyezetfestményét, a mely a művészetnek a Habsburg-házból származó legkiválóbb pártolóit ábrázolja; a XXVII. terem mennyezetét annak a harminczkét királyságnak és országnak a czimerével, a melyek V. Károly idejében a Habsburgok kormánypálczája alá tartoztak.

Ezekben, a válogatott művészi pompájú keretbe foglalt, a tudomány modern igényei szerint rendezett, sőt e tekintetben mintaszerűnek elfogadott műtörténelmi gyűjteményekben, természetesen, a magyar művészet is képviselve van; számos, művészet tekintetében kiváló mű szorosan összefügg Magyarország eseményekben gazdag történetével. Egyszersmind megmérhetetlen értékű oly régi korból származó műkincseket is tartalmaznak e termek, a melyek Magyarország földjéből kerültek napvilágra. Ime a legnevezetesebb leletek:

A Varasd melletti petrianeczi, az osztropataki és a legjelentékenyebbek egyike, az 1797-iki szilágy-somlyói lelet, mely különféle eszközök harminczkét mintájából, érmekből, veretekből stb. áll. Gazdag a czékei arany-lelet, a csorai ezüstlelet, a prestovaci arany-lelet és a nagy-mihályi gót, u. n. longobárd lelet.

Mindezeket felülmúlja azonban tudományos jelentőség és belső érték tekintetében a nagyszentmiklósi aranykincs, a melyet 1799-ben az Aranyka partján találtak.

Ez a lelet, valamint a fentnevezettek is Hampel József kiváló régészben találták meg legkitünőbb magyarázójukat.

Hogy mily gazdag az éremgyűjtemény magyar és erdélyi pénzekben, azt nem is szükséges ismételnünk. Szent Istvántól napjainkig terjed és rendkívül becses darabokat is tartalmaz, mint például a XIII. században

a török kúnok számára vert pénzeket, azután szükségbeli pénzeket, tábori pénzeket stb. valamint a trónkövetelők és dissidensek érmeit.

Fordítsuk most figyelmünket a *műipari tárgyak gyűjteménye* felé és kezdjük a magyaros jellegük és élénk komposíciójuk folytán méltán feltűnést keltő elefántcsont-szobrocskákkal, a melyek a következő uralkodókat ábrázolják: I. Lipót császárt, mint a törökök legyőzőjét, József főherceget (a későbbi I. József császárt és királyt) a mint a meghasonlás démonját földre teríti és Károly főherceget, a későbbi III. Károly királyt, a mint a koronázási jelvényeket átveszi. Mind a három mű mestere M. Steinle, a ki udvari szobrász volt Bécsben. A barokk szobrászat jellemző példánya egy nagy asztaldísz ebenfatalapzaton, számos elefántcsontból faragott allegorikus alakkal. A törököknek és a felkelőknek I. Lipót és fia József által való legyőzését ábrázolja. Jel: «Christof Mancher in Danzig, 1700.»

A műipari tárgyak gyűjteményének faragványai között két miniatűr-képet is látunk: Clovius Gyula miniatűr-festő és neje arczképét. D. Giulio Clovio, kit Macedonak is neveztek, Horvátországban, Grizánban született 1498-ban és 1578-ban halt meg. A római iskola híve és Girolamo dei Libri tanítványa volt; művészetében a legkiválóbbak közé tartozik, a kinek műveit az olyan művészek, mint Dürer, Thommassin, D. Mantuana Cort és mások sokszorosították. Kitűnő arczképén ez a felírás olvasható: «IVLIVS-CLOVIUS-CROATVS · SUI · IPSIVS EFFICIATOR · A^o AETAT · 30 · SALAT · 1528.»

Joggal számíthatjuk azokhoz a művészekhez, a kik tevékenységükkel részben Magyarországhoz is tartoznak, Donner Raffael Györgyöt, e genialis szobrászt és Messerschmidt X. Ferenczet. Donner Raffael György Esslingenben, Alsó-Ausztriában született 1692-ben és Bécsben halt meg, 1741-ben. 1726-tól 1739-ig mint Eszterházy Imre hercegprimás építési igazgatója Pozsonyban tartózkodott, és ebbe a korszakba esnek életének legpompásabb alkotásai. Itt, a hercegprimási palota kertjének öntőműhelyében keletkezett Szent Mártonnak méltán híres óriási lovagszobra, a mely a pozsonyi székesegyház főoltármelletti falát díszítette egy ideig, most pedig a templom külső falának egyik fülkéjében van elhelyezve. Ugyancsak Pozsonyban készítette el Donner főpapi pártfogójának kőbe faragott domborművű arczképét és 1734-ben III. Károly szobrát, a bécsi Belvedere földszinti lakosztálya, valamint a négy évszakot ábrázoló alakjait a pozsonyi Grassalkovich-palota lépcsőháza számára. Kőmunkálataihoz kibérelte az Esztergom melletti süttői kőbányát, a melynek anyagát gyakran összetévesztik a tiroli

márvánnyal. Pozsonyban készült továbbá 1739-ben az a két gyönyörű szép márvány dombormű, a melyeket a megrendelő Bécs városa eredetileg a bécsi Szent-István-templom sekrestyéje mosdómedenczéinek díszéül szánt, utóbb azonban az udvarnak nyújtott át. Az egyik dombormű Krisztust ábrázolja a Samária-beli asszonnyal, a másik Hágárt a pusztában. E két remekmű jelenleg a bécsi műtörténelmi gyűjteményben van; gazdag fémkeretüket a művész egyik öcsese készítette.

Messerschmidt, ez a lángelméjű különcz, Wiesensteigban, Ulm mellett született 1732-ben és Pozsonyban halt meg a Czukermandl városrészben fekvő kis házában. Életének legutolsó éveit töltötte e városban, az emberek társaságát kerülve. Magyarország akkori helytartója szász-tescheni Albert herczeg foglalkoztatta a művészt, a ki egyáltalában csak akkor dolgozott megrendelésre, ha a legnagyobb szükség arra kényszerítette, máskülönben jellemfőinek befejezésével foglalkozott. Életének ebből a korszakából származik Batthyány Fülöp grófnak alabastromból való mellszobra. A műtörténelmi gyűjteményekben a mestert II. Józsefnek ólomba öntött életnagyságú mellszobra képviseli.

A képes kodexekről és más miniatűrökről, valamint I. Miksa szertárkönyveiről, tiroli Ferdinánd főherczeg torna-könyveiről stb. már megemlékeztünk.

A *fegyvergyűjtemény* tartalmazza a legtöbb magyar vonatkozású emléket.

E gyűjteménynek magyar vonatkozású darabjai a következők:

Hollós Mátyás, II. Lajos és I. Ferdinánd királyok és azon hadparancsnokoknak vértetei és fegyverei kik a magyarországi török háborúkban kitüntetéssel szolgáltak. Ez utóbbiak: Bamelberg Konrád, Szász Móricz, Brandenburgi II. Joákim, saln-neuburgi III. Miklós, Rogendorf Vilmos, aueri Feenberger János, Schwendi Lázár, Teufenbach Kristóf, Hadakozó Fülöp rajnai palotagróf, thurni és valsassinai Jobst József gróf, hohenembsi Sittich Márkus, Sforza Pallavicini Corte maggiorei őrgróf, alt-spauzi Nogarola Ferdinánd gróf, gonzaga Ferdinánd arianói herczeg, Estei II. Alfonz ferrarai herczeg, Guido Bentivoglio, Comelio Bentivoglio, Thuri György, burtenbach Schertlin Sebestyén, guntersdorfi Teufel András, Zierstin Károly, püchsendorfi és grafemverti Rueber János és végül, valamennyi közül a legkiválóbb, Zrinyi Miklós.

Egyes értékes fegyverdarabok azokra az egyéniségekre emlékeztetnek, a kik Magyarország történelmében egyébként szerepeltek, mint például Castriota

György Skanderbegnek is nevezett Albánia herceg, továbbá Salzburg harcias érseke Lang Mátyás, a kinek sikerült az I. Ferdinánd és II. Lajos kettős házasságát létre hozni, zollerni Eitel Frigyes gróf, puechheimi IV. György, Anna királyné főudvarmestere stb.

Tirol-i Ferdinánd főherceg és stiriai Károly főherceg számos fegyverdarabján kívül meg kell még emlékeznünk burgau-i Károly őrgróf, Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem, III. Miksa főherceg, és gróf Heister Siegbert fegyverzetéről is.

Látni való mindezekből, hogy a császári és királyi ház gyűjteményei nagyszámú kiváló magyar emberre és olyan férfiakra vonatkozó emléktárgyakat őriz, a kik Magyarország körül nagy érdemeket szereztek és hogy nincs a világon gyűjtemény, mely vele e tekintetben csak némileg is versenyezhetne.

Jelentékeny azoknak a trofeáknak a száma is, a melyek Magyarországnak ellenségeivel vítt harcaiból származnak.

Azt a tényt is érdemes itt kiemelni, hogy régi időktől fogva szokásban volt a Habsburg-udvarban, hogy magyar vértzeteket viseljenek. A főhercegeket rendszeren már fiukorukban ajándékozták meg efféle pánczélokkal. A fegyvergyűjteményben levő egyik ilyen gazdagon aranyozott magyar vértzet, mely mell- és hátrészből és magyar sisakból áll, I. Józsefé volt; egy másik egészen hasonló III. Károly tulajdonából, a császári és királyi hadi muzeumban van felállítva.

Ha befejezésül még egy pillantást vetünk a képtárra, azt találjuk, hogy két magyar mester nem jelentéktelen helyet foglal el benne. Az egyik Kupeczky János, a másik Orient József. Kupeczky Bazinban született 1666-ban és Nürnbergben halt meg 1740-ben. Tőle való egy nő arczképe és a mester önmaga által festett jellemzetes arczképe, a melyen ez áll: «Johan Kupeczky, Pinxit 1709». Orient, ez a páratlan magyar tájképfestő, Feketevárosban, Sopron vármegyében született 1677-ben és Bécsben halt meg 1747-ben. A bécsi képtárt két pompás hegyi tájképe ékesíti.

A modern mesterek osztályában is számos tehetséges festő képviseli Magyarországot: Markó Károly, Kovács Mihály, Parlagi Vilma, Borsos József, gróf Nákóné, szül. bobdai Gyertyánffy Berta, Angeli Henrik, végre Szekulics Amadeus. Az aquarell- és kézrajzgyűjteményben Wagner Sándorral és Decker Györggyel találkozunk.

Végül jelentékeny azoknak a magyar mesterektől származó festményeknek a száma, melyeket Ő Felsége műtárlatokon vásárolt és a melyek a bécsi, schönbrunni, budai, lainzi, gödöllői várakok és kastélyok termeiben függnék.

★

Magyarországnak a Habsburg-házhoz való művészi vonatkozásait ismeretve, elérkeztünk a jelenkorhoz. A mit nyújtottunk, az, igen jól tudjuk, nem egyéb nagy vonásokban odavetett vázlatnál és korántsem minden apró részletében kidolgozott kép. A legfontosabb bizonyítékok és adatok, a melyek itt első sorban lettek volna felemlítendőek, feledésbe merültek, elvesztek, vagy talán soha fel sem lettek jegyezve. A királyoknak és királynéknak Székesfehérvárt, Budán, Pozsonyban, Sopronban stb. történt megkoronáztatása alkalmával kapott és kiosztott ajándékokról, a koronázási templomnak adott művészi becsű kegyes adományokról, az országgyűlésnél átnyújtott alkalmi ajándékokról most már csak igen-igen csekély részben tudunk valamit. Azokról a spontán adományokról pedig, a melyekkel az uralkodók egyházi és világi méltóságokat kitüntettek, templomok és másféle nyilvános épületek emeléséhez hozzájárultak, egyáltalán nem is szólhatunk. Mindamellett e vázlat is alkalmas arra, hogy a szemlélőnek fogalmat nyújtson arról, hogy hány gyöngéd, de azért tartós kötelék fűzte volt a Habsburg királyi házat magyar népéhez és ezt viszont uralkodóihoz. E kötelékek immár több mint négyszáz éve és a mindkét félt ért nehéz sorscsapások közepette sem szakadtak el soha teljesen, sőt örömben meg búban új meg új kötelékek támadtak a szívek között, és ennek a belső együvértartozandóságnak látható emlékei is lettek pompás műalkotások gazdag sorozatában, a melyek a nemzet érzelmeinek és fokozott műveltségének legfenköltebb kifejezése.

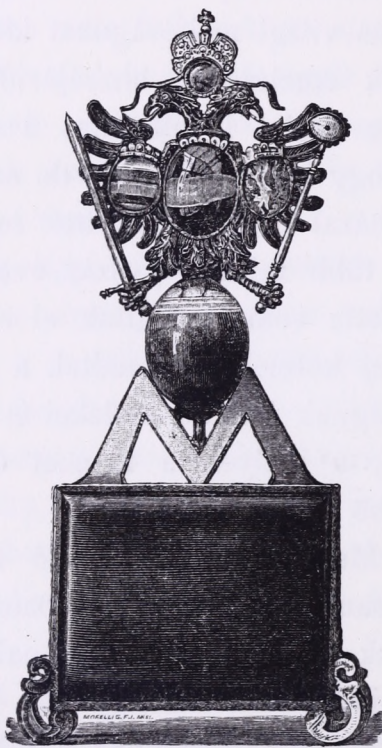
Uralkodó királyunk Magyarországhoz való művészetfejlesztő viszonyának fejtegetésébe azonban még sem bocsátkozunk. Első Ferencz József uralkodása alatt visszaadták a nemzetet önmagának és ettől az időponttól fogva a nép és uralkodója közötti viszony oly bensővé és szeretetben oly gazdaggá vált, hogy e vonatkozásoknak a művészetekben megnyilatkozó jelei külön munkát igényelnének.

Az, a mi I. Ferencz József uralkodása idejében a művészetek érdekében történt, a mit e tekintetben a szeretett uralkodó atyai vonzódása az

országért tett, a mit végre a nemzet fenkölt gondolkozású királyáért való lelkesedésében, fáradhatatlan kulturális törekvéseinek jele gyanánt lábai elé rakott, az együttvéve Magyarország történetének egyik fényes fejezetét fogja alkotni, oly fejezetét, a mely azonban csak idők múltával fog az unokák előtt feltárulni a maga teljességében. Megírása egyike lesz a történetíró legszebb feladatainak.

Annyit azonban már most is mondhatunk — és ezt az 1896-diki ezredéves ünnepség alkalmából bemutatott alkotások széles e világnak bebizonyították — hogy Magyarország a hosszú béke áldásai alatt a művészetben is hatalmasan fellendült és hogy ennek érdemében nemzet és király egyformán osztoznak. Messze kell visszapillantnunk Magyarország történetébe, hogy a művészetek alakulásában olyan korszakra akadjunk, a mely teremő erejével összehasonlítható volna I. Ferencz József uralkodásának korszakával.

Böheim Vendel.

PRÓBAKŐ, ZOMÁNCZOS ARANYFOGLALVÁNYNYAL.

MAGYAR HADI ÉLET.

A MAGYAR NEMZET megpróbáltatásokban gazdag multjának sok föl-emelő, de sok megsiratni való emléke is van. És ha vigasztalásul történetünk legfényesebb lapjait keressük, tiz század messze kódén át, mindig harczy dicsőségünk fénye verődik vissza hozzánk.

A nemzet életének csaknem egész folyása bajnoki küzdelmekben telt el.

Kezdetől fogva egész a jelen század elejéig itt folytak le a döntő harczok a kelet és Középeurópa birtokáért és itt vívta három századig tartó kétségbeesett harczát a kereszténység az izlammal.

Európa legkülönbözőbb népeinek valódi hadi iskolája volt hazánk nemcsak már Szent István, Róbert Károly és Nagy Lajos, majd Mátyás alatt, de a XVI. és XVII. században is. Angolok, francziák, olaszok, spanyolok, németek, csehek, bajorok, szászok vetélkedve keresik fel Magyarországtéereit, hol akár a korai tornák, akár a vár- és sík-harczok tekintetében páratlan fényes lovagi élet folyt, melyről Balassa Bálint, a XVI. század hőslélkü dalnok-lovagja, ki maga is Esztergom ostrománál esik el, énekli:

«Véres zászlók alatt
Lobogós kopját
Vitézek ott viselik
Roppant sereg előtt,
Távol a sík mezőt
Széllyel nyargalják, nézik
A párducz kápákkal,
Fényes sisakkal,
Forgókkal szép mindenik!»

Csoda-e hát, ha mint a többi lovag, úgy Alba hercege sem tartja magát valódi katonának, mert, mint maga kijelenti, Magyarország török háborúiban még nem harczolt.

A harczolásnak szeretete és művészete benne volt a fajban, a vérben. Kevés nemzete van a világnak, mely oly önfeláldozóan és rajongással tudott volna harczolni hazájáért és koronás királyáért, mint a magyar.

És harczaiban a hősiesség lángja mellett mindig megvolt a tudás, a stratégiai tökély is. A honfoglalás, melynek lefolyásáról Anonymus értesít bennünket, ha annak stratégiai vonalait Magyarország mai térképére vezetjük reá, a terepviszonyok pontos mérlegelésére alapított oly nagyszabású hadi műveletnek bizonyúl, melyet a hadi tudomány mai állása is minden pontjában igazol.

Az ős, a honfoglaló magyarság emlékeit sirjaik őrizték meg számunkra, melyeket nagy buzgalommal kutat a magyar történelem.

HONFOGLALÁS. KÖZÉPKORI HADI ÉLET.

Az ősmagyar temetkezést az jellemzi, hogy az elhunyttal mindig vele temették fegyvereit s a lovassal legtöbb esetben lovát is. Ez ősi szokás tette lehetővé nekünk, hogy e messze távoli korszak gyér krónikái és egyéb írásbeli adatain kívül a honfoglaló ősök hadtörténeti emlékeit biztos forrásból ismerhettük meg.

A régi pogánykori temetkezési mód egyes, a magyarokkal rokon törzseknél, így különösen a kunoknál egészen a XIII. századig fennmaradt. Miután erről több hiteles leírást birunk, módunkban van magáról őseink temetkezéséről is képet alkotnunk. A brabanti *Rubruquis Vilmos*, Ferenczrendi szerzetes, ki mint követ 1253-ban utazik keresztül a régi Kunországon, a Volga felé, említi először a kun halmokat, följegyezvén róluk, hogy a kunok nagy halmot készítenek az elhunyt fölé s erre szobrot emelnek, mely arczczal kelet felé fordul és a köldöke táján csészét tart a kezében. A XIII. században készült *Hunn Krónika* ugyan e szokást régi skytha szokásnak mondja. Még részletesebb adatokat találunk a kunok temetkezésére a szintén belga eredetű *Alberich* cziszterczita barát krónikájában, ki ugyancsak a XIII. században hazánkban is megfordult. Az aldunai kunok királyáról Jónasról, említi ugyanis, hogy egy magas halom alá temették el s melléje élve temették nyolcz fegyverhordozóját, kik önként követték őt a halálba s ezenkívül huszonhat hasonlóképen élő lovat. *Joinville*, IX. Lajos francia király életírója nemcsak megerősíti az előbbeni adatokat,

hanem több részlettel ki is bővíti. Szerinte a kunok széles sírt ástak s nagy pompával felöltöztetve *székre ültetve* tették bele a halottat. Vele együtt *elevenen temették el legjobb lovát és legderekabb csatlósát*, a ki, mielőtt ura sírjába tették volna, búcsút vett a temetésen jelen volt kun királytól és főuraktól. Ez alkalommal egy kendőbe, melyet a csatlós tartott, a jelenvolt főurak sok aranyat és ezüstöt raktak össze s e szavak kíséretében adták át a vitéznek: «Ha a túlvilágon találkozunk, visszafizeted-e nekem, a mit most kölcsön kaptál?» Mire ez így válaszolt: «Nagyon szívesen meg fogom tenni.» Most a kun király *egy levelet adott* a vitéznek, *melyet az elébbi uralkodónak írt* s ebben bizonyítja, hogy az illető vitéz példásan élt, híven szolgált s kéri elődét, hogy érdemeihez képest jutalmazza meg őt.

Mikor aztán mindez megtörtént, a csatlóst a lóval együtt elevenen egykori uruk sírjába tették, föléjük gyalult deszkákat helyeztek s a jelenlevők sietve földet s követ dobáltak a sirba és még az éjszaka beállta előtt magas dombot emeltek a sír fölé.

Ilyen fajta temetkezés mellett bizonyítanak a mi honfoglaláskorabeli leleteink is, melyekben ott találjuk a vitéz ékszereit és fegyvereit és ötven lelet közül harminczban a ló csontvázát is.

A honfoglaló ősök fegyverzetét sajátos harczmodoruk eredményezte, melyet bizonyára messze Ázsiából hoztak magukkal. Mindezekről a velük egyidőben élt VI. vagy *Bölcs Leó* császár (886—911) értesít bennünket taktikai művében.

Mint a Volga és Uralmenti, a belső és középázsiai népeket, általában úgy a magyarokat is a könnyű fegyverzet, a nyilazásban való rendkívüli jártasság s lovasaik bámulatos ügyessége és mozgékonyága jellemezte, mely egyaránt felkeltette a bizanti és frank világ bámulatát.

A magyarok fegyverzete a beköltözés korában Leó császár szerint, *az íjj, kopja, kard és vért* volt. A csatában többen kettős fegyverzetet viseltek: hátok mögött a kopját, kezökben az íjjat, — s alkalom szerint hol az egyiket, hol a másikat használták.

A mint Maurikiós, Leon és Konstantinos a bizanti hadsereg felszerelését ezzel szemben részletesen leírják, kétségtelen, hogy nagyrésztben annak már a magyar had szerint való módosulását írják le. E szerint az előkelők, valamint lovaik is könnyű vaslemezt, de nagyobbára nemezpánczélt viselnek. Nyergeik takarója bozontos, róla vaskengyel és tarsoly függ le, melyben lópatkó s a szükség szerint három napra való élelem van. A ló tollakkal

felbokrétázott. Az öltözet bő és hogy a lovon ülő térdét betakarja, hosszú suba vászonból vagy szőrméből és bőrből. Felső bő ruhájok fénymázás nemezből készült, bő ujjasaikkal esőben és nedvességben pánczélukat és fegyvereiket borítják be, hogy szárazon tartsák. Minden tizedben a szükséges kaszák és fejszék vannak készenlétben. Sátraik alkalmasak és díszesek. A vizen való átmenetelre tömlőket s áthidalási eszközöket visznek magukkal. Nyíl mellett buzogány és szekercze voltak a súlyosabb zúzó fegyverek; kisebb paizsok védelmül szolgáltak. A főt sisak és nagyobbára nemez süveg fődte, elől karimával, vagy félkörű ércz-peremmel. A vállat is kerek alakú gallér védte, míg a testet vasláncz-szövetű, vagy csont- és bőrpikkelyes pánczél takarta. A lábon szíjakkal felfűzött talp és erre sarkantyú volt kötve. Az övben volt s róla függött egyéb szükséges szerszám s a tüzelő anyag.

Mint az eddigiekből is láttuk, a magyarok legősibb és legfontosabb fegyvere a *nyíl* volt. A nyilazás taktikájuk legfontosabb része. A legsebesebb vágatásban vagy színlelt futásban nyergükben felemelkedve és visszafordulva képesek a legnagyobb biztonsággal találni és oly gyorsan egymás után löni, hogy a szó teljes értelmében elárasztják az ellenséget. Hogy milyen félelmes lehetett ez a nyilazás, mutatja az is, hogy Olaszországban még a litániák szövegébe is belekerült. Így például Modena polgárai véd-szentjük, szent Geminiánhoz intézett könyörgésükbe azt is befoglalták, hogy: «Oltalmaz meg minket a magyarok nyilaitól!» A nyílsúcs a verebi, pilini, szeged-öthalmi, kecskeméti s egyéb pogánykori magyar s általán valamivel még későbbi (IX—XII. századi) nemes-ócsai leletek tanulsága szerint is nyárfalevél vagy dülényalaku, nem valami nagy s anyaga vas; a szolyvai nyílsúcsok keskenyek s hosszúkásak, hasonlítanak a fűzfalevél alakjához; a monaji lelettel kis bronz nyílsúcsok találtattak, melyek háromlapú háromszöget képeznek. Az utóbbi bronz nyílsúcsok kivételével, melyek belül üresek, a többi leletben talált nyílsúcsok, a tokot helyettesítő hegyes szeg alakú nyúlványban végződnek, melyet a nyílvessző végébe beszúrva zsineggel erősítettek meg.

A nyílvessző tartására *a tegez* s az íjj hordozására *a puzdra* szolgált.

A magyarság másik fő fegyvere a *kopja* vagy Szabó Károly szerint *láncsa* volt.

Egyik válfajának tekintendő a *dsida*, mely belső ázsiai eredetű, valamint a *kopja* is.

Az avarok kopjájáról a Maurikios-féle «taktika» azt mondja, hogy azok középen szíjjal vannak ellátva és végükön kis lobogó van. Ez a forma volt elterjedve Ázsiában. Ezt mutatja a nagy-szentmiklósi aranykorsó lovas vitéze, ez maradt fenn nálunk lobogós kopja néven, huszárságunk kezében a XVII. század végeig.

A legjellemzőbb magyar fegyver azonban mindvégig a *kard* maradt. Érdekes körülmény azonban, hogy a kard a honfoglalás korában nem volt annyira elterjedt fegyvere őseinknek, mint csak pár századdal is későbben. A leletekben legalább is elég gyéren fordulnak elő. A mit azonban talán lehetne arra is magyarázni, hogy a kard levén legdrágább fegyverük, azt a halottal nem mindig temették el. Formája határozottan a görbe típusú keleti kardokhoz sorolja. Gyengén görbülő pengéje mindig egyélű. Ezt a kard-típust őseink Kelet-Európából hozták magukkal. Az ural-altáji lovas népeknek már szinte a vérükben volt, hogy a kardot vágásra, ne pedig szúrásra használják, miként az árja népek, vágásra pedig az egyélű s görbe pengéjű kard a legalkalmasabb. A magyar kard szó mindenestre iráni eredetű, megfelel az ó-perzsa «kard» s új-perzsa «ghurd» = kés szónak, melynek ezen jelentése teljesen összefügg a régi magyar kardok rövidségével s könnyűségével, úgy hogy bátran nevezhetnők nagyobb fajta késeknek.

A keresztény középkorban, midőn az egyenes keresztmarkolatú kard volt a divat, a görbe kardok megnevezésére a *szablya* szót kezdték alkalmazni, mely szó az európai összes népek nyelvében csekély változattal fennmaradt és rendesen magyar, lengyel vagy török szabású görbe kardot értenek alatta.

Hogy az őshazában is a szablya volt a szokotti fegyver, érdekes bizonyosságát nyújtja a XI. században élt Nesztor orosz történetíró, midőn elmondja, hogy 858-ban a kozárok a Dnyeper melléki népektől hadi adóba kardokat szerezvén, midőn azokat véneikhez vitték, ezek azt mondták reá: «ez nem jó adó, mert nekünk olyan fegyverek kellenek, a melyeknek csak az egyik oldalukon van élük, minő a szablya, ez pedig, a mit ti hoztatok, kétélű fegyver, vagyis kard».

Honfoglaló őseink fegyverzetének sorozatában meg kell még említenünk a *baltát*, éllel és tompa fokkal bíró vasszerszámot, a *csákányt*, fokkal bíró hegyes végű eszközt és a *fokost*, mely a baltának és a csákánynak képezi változatát. Alfajai a *fejsze*, *bárd* és *szekercze*. A védő fegyverek között első sorban kell említenünk a *sisakot*. A leletek kétségtelenné teszik, hogy

ez alatt honfoglaló őseink legnagyobb részénél erős nemezfőveget kell értenünk, mely ezüst- és más fémlapokkal volt védelmül borítva, s melynek formája ismét a keleti, hegyesedő, kúpalakú sisakhoz közeledik, s a melynek leghitelesebb és legősibb formáját bizonyára a nagyszentmiklósi aranykorsó vitézén látjuk. E mellett azonban egyesek vagy csapatok ősi formájú bronzsisakokat is használhattak. Egy ilyen hegyes bronzsisak van a bajor nemzeti múzeumban Münchenben, melyet ott avarnak mondanak és egy hasonló, mely a Lech mezején, a 955-iki nagy csata helyén találtatott.

A védelmi eszközök között a *vértnek* a honfoglaló magyarság által való használatáról már Bölcs Leó értesít, midőn azt mondja, hogy nemcsak magok a «turkok» vannak fegyverben, hanem az előkelőbbek lovainak eleje is vassal vagy lemezzel van fődve.

A vért alatt, mint ismét honfoglaláskorbeli leleteink bizonyítják, azon korban oly bőrből vagy nemezből készült fegyverkabátot kell értenünk, melyre bronz-, réz- vagy ezüstpitykék és boglárók sűrűn voltak felvarrva. A sodronyból való vért ugyancsak keleti hatás alatt készült, de már későbbi eredetű.

A védő fegyverek között végül említenünk kell a *paizsot*, melynek szintén keleties könnyű kerek formáját kell feltételeznünk. Akkori használatáról kétségbevonhatatlanul értesít bennünket Konstantinus Porphyrogenitus, a ki azt írja, hogy Árpádot fejedelemmé választása alkalmával kozár szokás szerint paizsra emelték. Leleteinkben eddigelé, az anyag mulandósága miatt, melyből készültek, konstatálnunk nem igen sikerült.

Honfoglaló őseink hadi felszerelésében, tekintettel kiválóan lovas taktikájukra, különösebb figyelmünket érdemlik a lószerszámok. E téren is a kelet felől ért bennünket a legrégibb befolyás.

A lószerszámok bőrrészletei a sirokban elkorhadván, csak két jellemző részük, a *kengyel* és *zabla* maradt fenn. Népvándorlási leleteink, melyeket a velük talált érmek datálnak, bizonyítják, hogy a hunnok már használtak kengyelt. A hunnok voltak azon nomád lovas nép, a mely az I. század végeig még Kinát tartotta rettegésben, s midőn belső ázsiai birodalmuk fölbomlott, nyugat felé hatoltak; a II. század folyamán már Európa keleti szélein találjuk őket, mignem az V. század elején Pannónia is hatalmukba került. Náluk kell keresnünk a kengyel eredetét, tőlük jutott el a kínaiakhoz, majd a perzsákhoz és utóbb a gótokhoz és gepidákhoz is.

Magyar honfoglaláskorabeli leleteink között először fordul elő a ken-

gyel érmekkel datálva a pilini leletben Kegyes Lajos (814—840) érmeivel. E kengyeleken a korábbi hunn-avarkori formák befolyása kétségtelen. A ki tudja azt, hogy a lovasság használhatósága mennyire összefügg a kengyelvassal, mely a lovag biztonságának s a nyeregben való fölállásnak egyik fő kelléke, tudja méltányolni, mily fölényben volt a magyar honfoglalás korabeli lovasság az azonkori középeurópai népek lovassága fölött.

Mindeme jellemző fegyverzeti alkatrészek rendszerint együtt fordulnak elő a lovas sírokban, a melyekre nézve újabb leleteink azon tényt derítették ki, hogy későbbi időkben a lovat nem egészen tették a sírba, hanem csak a fejét és lábait.

A hunn korszakbeli temetéseknél, a lovas kelet felé forduló arczczal, a ló pedig vagy lábainál, vagy mellette, vagy a koporsón feküdt. Az avar korszakban az elhunytat a lóra ültették.

Az ősmagyar korbéli síroknál e tekintetben rendkívül eltérő észleleteket tettek. Több esetben úgy látszik, mintha a ló élve lett volna eltemetve s hánykolódása közben a nyeregbe tett hullát rendetlenségbe hozta. Több esetben, mint a kecskeméti sírban is, előfordul egy cserépedény, melybe az elhunytak enni és innivalót tettek.

A lóval való temetkezés különben a honfoglalás korán s a vezérek korán túl is még messze kiterjedt, bizonyára egész a XIII. századig s a magyarok kívül a vele egy hazában élő kún-kabar, bessenyő és jász törzsek által is gyakoroltatott.

A honfoglaló ősök diadalaikat most ösmertetett fegyverzetükön kívül azonban főleg kitűnő és új harczmodoruknak is köszönték. A messziről találó és sűrűn hulló nyillövegekkel, valamint a rajokban való fűrge lovas támadással szemben, a tömeges, zárt, tömör csatasorok felállítása értékét vesztette. Ez a hadmódszer számosabb csatasort, kisebb taktikai egységet, kevésbbé hosszú felvonulást, nagyobb réseket és közöket, könnyű sorakozást és fejlődést, gyakori arczélváltozást, tömörülést és szétrajzást, megkerülést, lest és földözetet igényel. Mindehhez pedig nem csupán a nyers erő és bátorság, hanem ügyesség és ész, vagyis taktikai tökély is kellett. És hogy a honfoglaló magyarok ezzel mily mértékben birtak, bizonyítja maga a honfoglalás.

A vezérek korában túlnyomólag az ősi harczmód és fegyverzet marad érvényben, melylyel szomszédait is hasonló harczmodor felvételére szorítják és ezek csakis akkor tudják megverni a magyarokat, midőn az ő saját

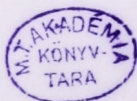
fegyveröket, a könnyű lovasságot s a nyilat fordítják ellenök. A tizedik századbeli szász krónikás, Widukind írja, hogy I. Madarász Henrik német király (916—36) csak úgy tudta megverni őket Merseburgnál, hogy az ő módjukra begyakorolt könnyű lovasságot szervezett ellenök.

Szent István alatt a kereszténység behozatalával új korszak kezdődvén a nemzet életében, a bevándorolt német és frank lovagok, a nyugati lovagvilág öltözetét és fegyverzetét hozzák magukkal, főleg az udvar és a főurak körében. Ekkor tűnik fel hazánkban először a páncél és a vasvértzet, valamint az egyenes, kétélű pallosforma kard is, a minő volt magának Szent István királynak, mai napig is a prágai Szent-Veit egyházban őrzött kardja, s ugyanilyen keresztalakú markolattal bíró kurta pallos a III. Béla királyé is († 1196), mely sírjában találtatott.

A közharczosok és köznemesség azonban egészen a XIV. század első feléig megmaradt a régi fegyverek mellett s például a nyilat még mindig nagy sikerrel kezelte. Így midőn 1050-ben I. Endre Haimburg várának a németek által való megerősítését meggátolni igyekezett, úgy elárasztották a németeket nyilakkal, hogy a harcz lezajlása után egyetlen német sátorban kétszáz belecsapódott magyar nyilat találtak.

Freisingeni Ottó püspök tanúsága szerint Szent István már karddal övezve avatja föl a lovagokat. Kálmán király törvénye szerint már minden száz pénz jövedelem után egy pánczélos lovast kellett állítani, míg 40 pénz után csak pánczéltalan könnyű lovas járt. Már Szent István szervez pánczélinges csapatot s a XI—XII. század hadi törvényei különbséget tesznek a «pancerati» és «loricati» között, mely utóbbi alatt bőrből készült s valószínűleg fémpitykékkal erősített bőr-fegyverkabátot kell értenünk.

A középkor harczaiban csak még jobban érvényesül az ősi nemzeti tulajdon s míg egyrésről sajátos nemzeti harczmodorukat, mely főleg a gyors taktikai mozgásban áll, mindvégig megőrzik, egyszersmind a nyugoti harczmodor és fegyverzet előnyeit is felhasználják. Így magáról a magyar lovagvilág eszményképéről, Szent László királyról, tudjuk, hogy fegyverzetében és harczmodorában a francia lovagok viseletéhez hajlott, a meny nyiben a nyilat, a magyarok ez elsőrangú fegyverét nem kedvelte, sőt azt nem tartotta vitézhez méltónak, mert távolról akar a támadó vele ellenfelének ártani és nem mer azzal szemtől-szembe szállni. Az ő elve volt: «Ha benn vagy a tusában, üss, vágj, tiporj el mindent, míg keresztül nem törtél az ellenségen, azután fordulj ismét vissza és rohanj újra közéjük.»

A mogyoródi ütközet lefolyásából s a kunok elleni harcainak történetéből tudjuk, hogy ő tényleg úgy cselekedett.

1168-ban a magyarok Zimonytól nem messze csatát vívtak a görögökkel. A sereg zászlaját egy nagy szekeren négy ökör húzta. A sereget, mint azt Niketas görög író írja, a vezér Dénes nádor nem osztotta jobb és bal szárnyra, hanem az egész sereg, egy sűrű tömegben, mint valami vészterhes felhő közeledett. Mindannyi lovas-lándzsás; az emberek teljes, lábig erő fegyverekben, a lovak homlokán és szügyén védő vas, s mind e fegyverzet ragyogott a napsugárban. A bizantiak nyilazással kezdték a harcot s mikor összezsúrtak, Dénes, mint valami rengeteg torony, lándzsáját rázva előljárt. A tusában először lándzsával szurkálták egymást, míg azok el nem törtek, s mintegy halomszám feküdtek, azután a hosszú kardokhoz nyúltak.

A köznemesség s a harczoló elem nagyrésze mindvégig megtartja ősi fegyvereit és harci módját: a kéziját, a kopját, a könnyű paizsot s a könnyű lovas-fölszerelést. A főuri lovagrend azonban és az udvar átveszi teljesen a nyugati, a frank és német hadi viseletet és vele részben a taktikát is. Erre nézve legérdekesebb és leghűbb képeket XIII. és XIV. századbeli lovas-pecséteinken látunk, melyeknek sorozatát XIV. századbeli falképeink, melyek főleg Szent László harczait ábrázolják, egészítik ki. Benedek bán 1221., László somogyi ispán 1242. és Opoy bán 1239-iki lovas-pecséteinken, mint az azonkorbeli francia lovagok, fényes páncélzatban jelennek meg.

De legélénkebb példáját adja ennek egyik legfontosabb történelmi kútforrás, Márknak a XIV. században írt s a bécsi udvari könyvtárban levő miniature-ökkel díszített krónikája, melyben Nagy Lajos trónját környezve, a teljesen nyugati módra vértezett udvari lovagokkal szemben ott látjuk az ősi fegyverzetét megtartott köznemességet.

V. István, a szepesi lándzsások számára kiadott oklevelében 1271-ben rendeli, hogy háború esetén ötven páncélos és lándzsával fegyverzett vitézt vezessenek a király zászlaja alá.

II. András király pedig 1224-ben a páncélos vitézek aránya iránt akként intézkedik, hogy száz gyalogosra tizenöt páncélos lovas essék.

Mint említők, a magyar csapatok jelentékeny része még mindig megtartotta e mellett a könnyű fegyverzetet.

A velük harczolt német és sváb lovagok nem győznek panaszkodni, hogy a magyarok nem alkalmazkodnak a kor tisztas lovagi szabályaihoz,

nem állanak láncsának, hanem gyakran színlelt futással törbe csalják az ellenséget s a lovaghoz nem méltó nyíllal roppant károkat tesznek bennük. Így írja ezt meg Hornecki Ottacker lovag a marchfeldi csatáról szóló krónikájában. Pedig az íj is néha hasznavehetetlen fegyverré válik, mint azt a kunok esete bizonyítja, kiket 1282-ben IV. László könnyű szerrel vert szét, mert íjaik húrját egy hirtelen jött záporosó megáztatván, nem voltak képesek nyilazni.

A cseh király Venczel is álmélkodva említi, hogy a magyarok miként képesek az íjjal, hat mérföldet is nyargalva, szertelövdözni és sebes nyargalásban halálra találni.

Hogy azonban e mellett lovagjaik az új harczmodorban is megállották helyüket, bizonyítja a fentebb említett Hornecki Ottacker, a ki azt mondja róluk, hogy úgy verekesznek a karddal, mintha a vívást Franciaországban tanúlták volna.

A nehézkes teljes lovagvértnek különben keservesen adták meg az árát 1241-ben, midőn a muhi pusztán a tatár könnyű lovasság nyilai záporával körülrajozva a magyar pánczélos sereget, azt saját régi fegyverével és harczmódjával tette tönkre.

A következő korszak, a magyar állami és hadi élet legfényesebb időszak. Nagy Lajos és Mátyás a magyar birodalom határait hadvezéri talentumuk erejével egyrésztől Oroszországig, másrészt pedig az Adria távoli partjáig kiterjesztették.

Már Róbert Károly kezdi meg a magyar hadügy ujjaszervezését. Alatta képződik ki a portai katonaság és a banderialis hadsereg. Valamint ő az, a ki első sorban helyez kiváló súlyt a városokra is honvédelmi szempontból. Így például a kolozsváriakat 1316-ban adott szabadalomlevelükben, falaik jó karban tartásán kívül minden hatvan porta után egy teljesen vértezett harczos kiállítására kötelezte.

A hadviselés módját és a fegyverzetet a nyugati lovagszokások immár teljesen uralják. De csak még mindig az udvar és előkelőségek körében. A régi módra íjjal és szablyával fegyverzett gyalogság és könnyű lovasság még mindig legalább is fele részét képezi a magyar seregeknek. Erre nézve leghitelesebb adatokat nyújtanak nekünk Márk által a XIV. században irt s képekkel is díszített úgynevezett bécsi képes krónika képei. Ennek első lapján van ábrázolva trónján ülve maga Nagy Lajos király és trónja körül, mint már fentebb is említők, egyik oldalt nyugati módra vértezett lovagjai,

másik oldalt pedig a magyar köznemes harczosok egy csapata íjjal és szab-lyákkal felfegyverkezve látható.

E műnek általában számos képe rendkívül tanulságos reánk nézve, a XIV. század harczy viseletét illetőleg. A régi magyar vezéreket s a honfog-lalás eseményeit ábrázolva, mindig a régi magyar közharczosi viseletet festi, míg a lovagvilág eseményeinek ábrázolásánál korának lovagi öltöze-téről és fegyvereiről ad a legkisebb részletekre kiterjedő hű képet. Így például, hogy csak egyet említsünk, a 137-ik lapon, a képen, melyen Róbert Károly király páros harcza van feltüntetve Omodei Máté nádorral Kassa mellett, a király és a nádor csaknem teljesen hasonló öltözetet visel-nek. A király egész testét sodronypánczéllal fedi, mely fölé piros fegyver-kabát van öltve újjak nélkül, rajta az ország czímerét képező kettős arany kereszt kihímezve. Fején üstsisakot visel, tetején sisakoromdísz gyanánt az anjouk czímeralakjával s királyi rangja jeléül könnyű, nyitott, liliumvégű arany koronával. A kor szokott, rendkívül magas nyergében ül, melybe még bele is van csatolva s míg egyik kezében az ország s az anjouk czímeré-vel ékített tárcsapajzsával védi magát, jobbjával előre szegezett gerelyét a pajzs kivágásába támasztva rohan előre.

A fegyvernemeket illetőleg tudjuk, hogy a nehéz vértetű királyi lovas dandárokon kívül a főurak bandériumainak egyrésze könnyű lovas volt. Ezeken kívül kiváló szerepük volt az íjászoknak. Ez alatt nem a könnyű lovasság fegyverét, a kéziját, hanem a nehéz számszeríjat kell értenünk. 1355-ben Albert herczeg segítséget kérvén az ellene fellázadt sváb urak ellen Lajos királytól, ez Laczkfi Pál vezérlete alatt négyszáz íjászt küldött Svábsországba, kik Tulna városa mellett augusztus 11-én háromszáz sváb urat nyilaztak le. Megérthetjük ügyességüket, ha tudjuk, hogy e mesterséget a mi íjászaink az akkoron világhírű angol íjásztól tanulták el. A híres feje-rzoldos kompánia volt ez, mely felerészben angolok és felerészben magya-rokból állott. Főkapitánya az angol Mortimer Hugó, másodkapitánya pedig a regeszerű hős Toldi Miklós volt. A háborús évek lezajlása után a Brassó vidékén újonnan épült Törcs fellegrvárában helyeztettek el.

A könnyű kézijások voltak a tulajdonképeni *íjászok* (a *jászok*) és a nehezebb épen említettem kompánia a ballistáriusok, később elferdített kiejtéssel a philisteusok. 1322-ben még Károly alatt, a krónikák leírása szerint, a kunok a kézi íjakkal egészen az ősrégi magyar módra harczoltak.

A fegyverzet és harczmód többi részleteit illetőleg a XIV. században élt

szemtanúk értesítéseit bírjuk Péter Königsali apátban és az olasz *Matteo Villaniban*. Ezek szerint a magyar nemzeti hadak túlnyomó részének hadi öltözete bőrből (*di cordovano*) készült és többszörös volt. Az alsó ruha puha, jó zsíros irhából állott, erre a második, sőt néha több rövid bőr (*pellicum*) «mentét» öltöttek, mely szorosan a testhez simult és izmaikat feszítette. Sisakokat is bőrből viseltek, mely az olaszországi hadjáratok alatt szalonnával befent, s így a levegő behatásától megóvott arcukat egészen nem fődte el. Szemökre nagy szükségök volt, lévén ügyes nyilazók, ebbe helyezték minden reménységöket. Támadó fegyverök tehát az íj volt, melyet lóhátról előre, hátra hajolva, biztosan kezeltek. Ehhez a nyíltartó puzdra tartozott; védelmül pedig hosszú kardot viseltek oldalukon. A csatában kerülték a sváb (német) vitézi harczt, hanem tíz, tizenöt emberből álló csapatokban, nyíllövő távolságban megközelítették az ellenséget és kilőtték reá nyilaikat, melyek a vértezett vitéz népben ugyan kevésbbé, de a lovakban és gyalogságban sok kárt okoztak. Ha megfutott az ellenség, üldözték; ha azonban első támadásoknak kivánt sikere nem lett, ők futottak széjjel, hogy aztán (jeladás végett puzdraikat veregetvén) ismét összeverődjenek, újra, meg újra az ellenségre támadjanak, melynek zaklatásában nagy mesterek voltak. A halálmegvetésből eredt merészség tette a magyarságot félelmissé, mondja Péter apát. A magyarok lovai, úgymond olasz tudósítónk, kicsinyek, de ép oly kitartók, mint lovasaik, kik lovaik nyakára és szügyére főtt bőrből, vagy vaslemezből vértet kötnek. Minden lovas két lóval rendelkezik. Hadjáratokban kicsiny, kétkerekű kocsikat is visznek magukkal, leginkább a nyert zsákmány hazaszállítására. A lovak épúgy nem finyásak, mint gazdáik. Ha lakatlan vidéken táboroz a had, ember és ló a szabad ég alatt, sátor nélkül tanyáz.

A katona is kevésssel megelégszik. Szokásban van ott, hogy a húst megsózva, nagy üstökben puhára megfőzik és kiszedvén belőle a csontot, kemenczében vagy a levegőn megszáritják, aztán lisztté, porrá törik. Ha tehát úgy esik, hogy a seregnek pusztán kell táboroznia, hol nem kap eleséget, a katonák bográcsokban vizet forralnak s e conservből, melyből egy kis zacskóval van minden lovasnál, a hadnagy pedig nagy mennyiségben hordat a sereg után, egy marékkal bele vetnek a forró vízbe. Ha e húsliszt felduzzadt, egy-két marékkal tesznek valamely más edénybe szárazat, az egészet egy gombóczczá gyúrnák, mely ehető kenyérrel, vagy kenyér nélkül és igen tápláló. Magáról a nagy királyról tudjuk, hogy mint igazi hős vett

részt a harcokban s egykorú feljegyzés örökíti meg, hogy a csatába rohanó hadait rendszerint e szavakkal buzdította: *«Éljen Magyarország!»*

Nagy Lajos uralkodása alatt jelenik meg először mint sötét felhő a törökség az ország határain. 1363-ban a mai Bulgáriában fekvő Maricza partján mérik először össze kardjaikat a magyarok és a törökök.

Zsigmond tovább fejleszteni igyekezett hadügyeinket, főleg nyugati szellemenben, az akkori német hadi szokásokhoz és felszereléshez mérten.

1427-ben megalkotja híres katonai szabályzatát, melyben a hadi ügyek minden ágára kiterjeszkedik.

Elrendeli, hogy a nemesek ezentúl birtokaik arányában nemcsak lovasokat, hanem számszeríjasokat is tartozzanak állítani.

Hogy csapatait erősítse, ő is nem ritkán idegen zsoldosokat is fogadott. Így 1428-ban olasz lövészeket fogadott föl, akiknek a török ellen igen jó hasznát vette.

Hogy külön lándzsás csapatai is voltak, onnan tudjuk, hogy 1427 október 7-én kelt oklevelében Kisasszonyfalvi Lászlót tíz lándzsásnak a királyi lándzsások zászlója alá való azonnali beküldésére utasítja.

1435-ben pedig egy ily lándzsás és egy számszeríjas fizetését egy arany forintban szabja meg.

Zsigmond mindent elkövet, hogy magyar főurait igazi lovagokká nevelje. Ő, aki mint német császár is sokat járt Augsburgba és Nürnbergbe s általában külföldön, miután mint ilyen európai politikát űzve, a legtöbb európai udvarral összeköttetésben állott; diplomáciai kiküldetésekkel előszeretettel bíz meg magyar urakat, kik az olasz, francia és angol udvaroknál gyakran megfordulnak követségben.

A tornák, a harci ügyesség fejlesztő iskolái, olyanok, mint a mai vívóiskolák és hadgyakorlatok együttevée, Róbert Károly és Nagy Lajos alatt egyaránt divtak hazánkban. Zsigmond meg épen nagy súlyt fektetett reá s azokon Constanzbán, Nürnbergben vagy Budán mindig előszeretettel szerepeltette vitéz magyar lovagjait. Szolgálatukért és hősiességükért azután a lovagvilág divatjaként kitünteti őket lovaggáütés és arany sarkantyú adományozása, valamint az által is, hogy hazánkban ő adományoz először a nemes vitézeknek címereket, melyeket pajzsaikra tűzhetnek. Az első és így legrégibb ilyen címér a Tétényieké, a Kapy család őseié, melyet 1405-ben adományozott. 1408-ban pedig megalapítja a sárkányrendet, mely már rendjelszerű kitüntetés s a melyet számos magyar főúr is bírt.

Jó Fülöp burgundi herczeg főlovászmestere de la Brocquière Bertrandon 1433-ban Zsigmond udvarában Budán járván, egy ott tartott tornát ír le, elmondván, hogy a kecsesen öltözött tornázók, nemzeti szokás szerint apró ürge lovakon, alacsony könnyű nyergekkel és kurta lándzsákkal jelentek meg a porondon. A nyertes az volt, aki legbiztosabban tudott a lándzsalökések daczára nyergében megülni. A jutalom egy arany lovaglóstor volt.

Érdekes, hogy a sok jó és szép fegyver, a melyre szükség volt, legnagyobbbrészt az országban készült. Kitűnő fegyverkovácsok és kardcsiszárok voltak nálunk már a XIV. században Budán és Szentfalván, Nagy-Szebenben és Brassóban. A Hipolit Codexből pedig értesülünk, hogy a XV. század második felében a különben tüzéségéről már akkor híres olaszföldi Ferrarába az új szerkezetű tüzköves puskákat Miskolczon gyártva szállítják.

MÁTYÁS KIRÁLY HADSEREGE.

A magyar lovagvilág és harczyi élet fénye ott ragyog fel legszebben, a hol a nemzeti élet is a leghatalmasabban nyilatkozik meg; és ez Hunyadi Mátyás király kora. A lángelméjű hős felismerte az őserőt, melyet a magyar harczos magában rejtett és azt mesterileg tudta a nemzeti hagyományok szellemében felhasználni, sőt fejleszteni.

Hadi intézményeivel valóban századokra előzte meg korát. Honvédelmi törvényeinek két alapelve a mai hadi államnak is két sarkpontja. Az egyik az általános védkötelezettség, a másik az állandó hadsereg.

Az egyik pont azt mondja: Az ország minden fegyverfogható lakosa védköteles, és a másik: a király és főnemesség részéről, békében is toborzott hadak, vagyis állandó seregek tartandók fenn.

XI. Lajos francia király ugyanez időpontban szervezi a maga állandó zsoldos hadát. Hogy a két lángeszű férfiú közül melyik befolyásolta a másikat, ma még ki nem mutatható.

Mátyás állandó hadserege mikor legnagyobb békelétszámmal bírt, mintegy 35 ezer emberből állhatott és fegyvernemek szerint: lovasságra, gyalogságra, tüzéségre és mérnökkarra oszlott. Tudjuk, hogy az orosz fejedelem tőle a várívásban jártas mérnököket kért kölcsön.

De az állandó hadsereg csak csekély részét, csak magvát képezte annak a hatalmas haderőnek, a mit Mátyás háború esetében mozgósítani

tudott. 1479-ben, mikor a törökkel harczol, a velencei követnek kormányához intézett egykorú jelentése szerint oly hatalmas sereget állított talpra, mely egész Európa figyelmét magára vonta.

Csánki Dezső, Mátyás korának történetírója, azt mondja: «Mátyás hadserege, mintegy hatalmas, rendszeres és befejezett egész alkotó, középkori hadsereg tűnik föl. Immár gyalogságnak, lovasságnak, tüzérségnek és hajóhadnak, emez a tüzérséggel szorosabb kapcsolatban egyformán megvan a kerete, magva, mely békében is katonai szolgálatot teljesít és zsoldot húz, a mely köré csoportosúlnak háború idején a törvény szerint fölkelő vagy zsoldos csapatok».

Mátyás állandó hadseregének egy részét képezte a híres fekete sereg, mely körülbelül 10,000 emberből állott s fentartása évenként 100,000 aranyforintba került.

A fekete sereg fölállításának időpontjául 1463-at vehetjük fel, mikor a király Giskra megveretése után cseh zsoldos csapatainak nagyrészét zsoldjába fogadta s azokat szigorú fegyellemmel újra szervezte.

E hadosztály nevét feketére futtatott páncéljáról vette s fegyverük páncél, pajzs, lándzsa és muskéta volt és kizárólag gyalogszolgálatokat teljesítettek.

Mátyás minden nagy hadi tényét csupán ez egyetlen hadosztálynak tulajdonítani mindenestre nagy túlzás. Különösen mióta a törökkel felvette a harczot, belátta az ő harczmodoruk előnyeit és ő is sietett az ősi harczmodort, a mindig kitűnő magyar könnyű lovasságot föleleveníteni. Ez időtől fogva ezek képezik hadseregének legtekintélyesebb részét s ő kereszteli el őket *huszároknak*, a mely név regeszerű nimbussal van körülvéve az egész világ köztudatában.

Az 1458. évi szegedi országgyűlésen hozatta meg a király a régibb honvédelmi törvény azon módosítását, hogy ezentúl *minden husz telek után egy lovas állíttassék*. Minden bizonynyal innen ered maga a *huszár* szó is, melyet maga Mátyás király használ először 1481 márczius 10-éről kelt s nápolyi követéhez, az egri püspökhöz intézett levelében, mondván: «katonaságunknál a második rend a *könnyű lovasság*, kiket *huszároknak* nevezünk».

Mint említettük már, a török ellenség adta meg az új lovasság felállításának eszméjét. A kitűnő török gyalogsággal, a janicsársággal szemben, a fekete sereget, a spahik ellenében pedig a huszárságot állította oda.

Felszerelésükről annyit tudunk, hogy dzsidával, karddal és fokossal, vagy buzogánynyal voltak ellátva, a fekete gyalogság pedig úgy nézhetett ki, mint azt a Maximilián-féle Weizskunigban látjuk, állítólag Dürer tollrajzában. Tudjuk, hogy Maximilián Mátyás fekete seregének maradványait zsoldjába fogadva, gyalogságát e szerint alakította át.

E rajz szerint az illető gyalogos tiszt kalapforma vassisakot és sodronypánczélinget viselt, mely utóbbinak vállait, mell- és czombrészeit, valamint alsó karját azonban sínpanczéllal fedi. Hátán kerek pajzsot, oldalán gyengén görbülő széles pengéjű és hosszú keresztvasu szablyát, lábain pedig lehajtott száru csizmát visel.

Mátyás Bécsset elfoglalva, 1487-ben a Bécs-Ujhely körül elterülő rónaságon, neje, az egész udvar s az idegen követek jelenlétében csapatai felett szemlét tartott. E szemlén 28,000 emberből álló magyar hadsereg vett részt, melyből 8000 gyalogos a híres fekete seregére esett, 20,000 lovas volt s mindezekhez 9000 társzekér csatlakozott. Bonfinius, az Olaszhonból jött történetíró, bámulva említi, hogy mindeme csapatok mily összevágóan és gyorsan mozognak a vezényszavakra, elannyira, hogy senkisémet palástolhatja meglepetését. A szemle után a csapatokhoz beszédet tart a király s végül ajándékokat oszt ki közöttük. Leírását azzal végzi Bonfinius, hogy «a mit a régi latin és görög remekírókban a csapatoknak harczra való rendezéséről és csatában való alkalmazásáról olvastam, azt ott végrehajtva láttam.»

Ugyanő e híres csapatszemle taktikai részleteit illetőleg, a következőkben értesít:

«A katonai gyakorlatok berekesztésével az egész sereg felállított hadi rendben. Közül volt a gyalogság három sorban, elől a pajzsosok, ezek mögött a kopjasok, leghátul az íjászok és könnyű puskások. A gyalogság két oldalát foglalták el a nehéz vasas lovasok és ezek mellett legszélül állottak a könnyű lovasok serény mozdulatú paripákon.

Az egész együtt skorpió alakját ábrázolta és így tette magát mozgásba.»

De szereti is és büszke is Mátyás katonáira, fogadások és díszmenetek alkalmával ezek adják meg leginkább udvarának fényét. Nem csupán testőröket, hanem egész kis hadsereget látunk körülte, nagynevű vezéreivel, minők Báthori, Zápolya, Kinizsi, Ujlaki, Drágfi, Zobi, Székely, a Dócziak, Gerébek és mások.

Mátyás főelőnye abban rejlett, hogy hadtesteinek megalkotásával a két főfegyvernemet: a gyalogságot és lovasságot mindig helyes arányban tudta beosztani és kellő helyen és időben alkalmazni.

A könnyű huszárság megalkotása pedig, tekintve a kor hadi viszonyait, főelőnye volt. A lovagszokások szerint öltözködött nyugat-európai lovasok csak drága énjük minden áron való megvédésére gondoltak s a legrafinírozottabb pánczélatokat gondolták ki, hogy testük minden porcikája védelmezve legyen az ellenség bármilyen fegyvere ellen. Természetes, hogy ilyen mód mellett a személyes bátorságnak vajmi kevés szerepe jutott. Meg is történt azután, hogy ütközeteikben óraszámra ütötték, vágták és lökdösték egymást, miközben fegyvereik mind eltörtek, a nélkül, hogy egymás testi épségében a legkisebb kárt tettek volna. E mellett azután a nehéz vasvértzet nehéz járású nagy lovakat, s egy csomó segédkező apródot és szolgát is igényelt, úgy hogy például VII. Károly és Miksa lovagjainak hét szolgára volt szükségük, hogy a lóra felülhessenek, s ha egyszer leestek a lóról, e célra szolgáló emelő rudakkal állították őket újra talpra.

A magyar huszár azonban egymagában is harczoló egyed, a ki rendkívüli mozgékonyágánál fogva veri meg az ellenséget. I. Maximilián Weisskunig-jában el van mondva, hogy fogadta ő fel udvarába a Mátyás huszárjainak tisztjeit, a kiktől azután lovagolni és huszármódra a lóról nyilazni tanult. De ezzel nem elégedett meg, hanem saját csapatainak egy részét is mintájukra alakíttatta át, mert 1508-ban lovasságáról adott egyik kimutatásban már előfordulnak a *huszárok*. Magok az olasz fejedelmek is, a kiknek híres condottieri-seregeiben már annyira ki volt fejlődve a classicus renaissance hadművészet, nagyra becsülték Mátyás hadseregét. A fejedelmek fiai, mint a nápolyi trónra szánt ferrarai herczeg Ferdinánd és testvére, Mátyás király táborába küldettek, hogy tőle tanulják a hadviselést. És Mátyás magyar segélyhadai, a huszárok és puskások, mint elite-csapatok alkalmaztattak Olaszország főállomásain. Ezek képezték Ferdinánd brindisii testőrségét és Lecco és Otranto várak őrségét Budai Bálint vezérlete alatt: sclopetieri et springanderi hungari, tehát már puskások is, valamint huszárok Magyar Balázs kapitány által vezérelve. A tüzérség tekintetében is Mátyás tette az első nagy lépést, a mennyiben azt szervezett fegyvernemmé tette s először tett különbséget a vár és tábori vagy mozgó ütegek között. Előtte még Várnánál a magyarok igen kevés lőfegyverrel és ágyúval rendelkeztek. Hunyadi János mindig érezte azok szükségét s igyekezett a

szükségeseket az ellenségtől elnyerni. Így 1456-ban Belgrád ostrománál a töröktől rendkívüli mennyiségű löfegyvert és ágyút zsákmányoltak.

Hogy a könnyű lovasság mellett nehéz fegyverzetű csapatai is voltak Mátyásnak, azt már fentebb is említettük. Ilyen első sorban híres gyalogsága: a fekete sereg is, mely nagy álló paizsokkal volt fölfegyverkezve. A fekete sereg e paizsformát valószínűleg a magvát képező cseh zsoldosoktól vette át.

De volt nehéz pánczélos lovassága is, teljes lovagi vértetben a kor szokása szerint öltözve, gótikus páncélzatokkal. E viseletnek hű képét látjuk Szapolyai Imre nádor sírkövén és Tarczay Tamás, Mátyás vitéz hadvezérének sírtábláján. Hogy a főurak mind ilyen vértetet hordtak, bizonyítja azon körülmény, hogy maga Mátyás király is szakasztott ilyen vértetben van ábrázolva a bécsi udvari könyvtár Ptolemeus Corvin codexének kis miniatürjén.

E fegyvernemeket illetőleg különben már Hunyadi Jánosról tudjuk, hogy úgy Várnánál, mint a rigómezei csatában úgy ő, mint lovasságának egy része, kétélű egyenes pallost hordott, e mellett azonban könnyű lovassága nyilazott, de voltak már kisebb puskás csapatai is.

Mátyás huszársága a szablya és sodrony-pánczéling mellett könnyű sodronysapkát hordott, keleti módra készült mozgatható orrvédővel, mely utóbbinak az a célja, hogy az egyélű szablya vágását fölfogja, míg ellenben az egészen zárt sisak a pallos szúrása és vágása ellen véd. E mellett könnyű kis pajzsokat hordanak, melyeket I. Maximilián már *tárcsa-paizsoknak* nevez s a melyek nem ritkán a lobogós kopja betámasztására felső sarkukon be voltak kanyarítva. Ezekből több példányt mutatunk itt be Ő Felsége gyűjteményeiből.

Az arányra nézve, melyben Mátyás seregében a lovasság állott, érdekes feljegyezni, hogy utóbb mindinkább nagyobb tért engedett a gyalogságnak. Még a várnai csatában jóformán semmi gyalogságunk sem volt; a rigómezei csatában ellenben két ezer idegen gyalog zsoldos vett részt; 1468-ban a Mátyás által Csehország ellen indított háborúban már a tizenegy ezer lovas mellett öt ezer gyalogos volt, és a bécsujhelyi 1487-iki nagy hadiszemlénél pedig nyolcz ezer gyalogosra még husz ezer lovas esett.

1461-ben az országgyűléssel kimondatta, hogy ezentúl nem minden husz, hanem minden tiz jobbágy után tartoznak az urak egy lovast kiállítani.

Ez évben a királyi dandár, vagyis állandó sereg öt ezer gyalogos és

két ezer lovas volt, az urak dandárai pedig tizenkét ezer lovast tettek ki. Fentebb említett csehországi hadjárataiban ötven ágyú és két ezer kocsis kísérte.

1474-ben, midőn a cseh és a lengyel királyt megverve, a béke megkötése végett Mátyás a mochberni dombon megjelenik gyöngyökkel gazdagon díszített öltözetben, három ezer talpig pánczélos vitéz kísérte. 1475-ben, midőn a török ellen készül, a velencei követ jelentése szerint, hatvan ezer embert, ezer szekeret és száz hajót állított ki s e mellett oly ágyúkat öntetett és ostromgépeket készíttetett, a melyek a jelenlévő pápai legatust csodálatba ejtették.

Midőn Bécset elfoglalja 1485-ben, oda 8000 pánczélos lovas élén vonul be. Hogy milyen haderőt volt képes előteremteni bármikor is, látjuk abból, hogy 1480-ban Kinizsi Pált harminczkét ezer emberrel küldi Szerbiába, míg maga egy másik hadtesttel Bosnyákországban táboroz. 1483-ban hetven ezer ember állott készen a török ellen, míg egy másik hadtest a császár ellen volt menendő.

Egy ismeretes kimutatás szerint pedig egy ízben a török ellen 163,000 emberből álló hadsereget állított ki, a mi a középkori hadügy történetében csaknem páratlanul áll.

De mint Csánky írja, Mátyás katonái nagy szerepet játszanak fogadások, ünnepélyek és díszmenetek alkalmával is.

«Győzelmei után diadalmenetben vonul be székhelyére: Budára, vagy egy-egy megostromolt városba; mint 1485-ben Bécsbe, 1487-ben Bécs-Ujhelybe. Ilyenkor kedvencz katonái alkotják udvara mellett közvetlen környezetét, számukra jár ki az ünnepeltetésből, a rivalgásból az oroszlánrész. A város kapujától, — hol a hatóság tiszteleg, — a főegyházba vonul a menet, Budán a Szűz Mária, Bécsben a Szent István templomába; a papság elzengi a «Te Deum»-ot, s végül trombitaharsogás közt a templom falára aggatják a zászlókat s egyéb diadalmi jeleket. Máskor ő vonul ki győzelmes vezérei elé. Ily jelenetnek 1476 szeptember havában lehetünk tanúi a budai udvarnál. A belgrádi kapitányok hozták a töröktől nyert zsákmányokat. Mátyás ünnepélyesen fogadja őket, díszbe öltözött udvara, valamint a pápai legátus, a bari érsek mint nápolyi követ és a velencei követ jelenlétében. Legelől a lófarkas zászlókat, dobokat, drágakövekkel kirakott török szablyákat és a hadiszereket vivék, azután a pompás perzsa szövetű skofumos ruhákat, arannyal átszőtt süvegeket. A nagy értékű zsákmány után 200 török fogoly

haladt, «lesütött szemekkel, nagy szégyenükre». S úgy vonultak végül maguk a derék vitézek. E fogadtatás szabad ég alatt ment végbe. Innen az udvarral együtt a budai várpalota egyik öblös termébe vonult a menet, hol a kapitányok sort állva katonáikkal, bemutatták felséges uruknak a drága zsákmányt. A király erre odahagyva helyét, katonáihoz lépett s dicsérő szavak kíséretében valamennyivel kezét szorította. Végül a velencei követ ékes beszédet tartott, buzdítva a királyt a szép kezdet tovább folytatására; aztán elvezették a török foglyokat s a diszes fogadás véget ért.

A MIKSA-FÉLE TÁRCSAPAIZSON LÁTHATÓ NŐI ALAK
1490-BŐL.

Arra is van eset, hogy ily alkalommal beszédet intéz a király katonáihoz s végül ajándékokat oszt ki közöttük.

Ünnepélyek alkalmával lovagokat üt a király. Nem magyarokat; nálunk minden nemes lovagszámba ment, hanem külföldieket. S ezeket sem magyar lovaggá; ilyen nem volt soha, hanem saját: a magyar király lovagjaivá. Mint koronás főnek joga volt ehhez. «Hadd legyen egy lovagja Svájcban is a királynak» — ezzel ütik fel Russ uramat is 1488 nyarán. Bécsben a Szent István templomában történt, az udvar és tiz idegen hatalmasság követeinek jelenlétében. «A mise végén — beszéli Russ — hozzám jön Orbán kincstartó. Ne ijedjek meg — ugymond — a király

a szövetség tiszteletére lovaggá akar ütni azonnal. Én pedig ijedve szólék: «ne haragudjék a király, erre nem vállalkozhatom». Orbán megvívén feleletemet, a király egész elvörösödött a haragtól, s azonnal értem küldött. «Mért nem akarsz lovagunkká lenni? Ha lovaggá ütünk, módot is nyújtunk a lovagi élésre!» Igért aztán 2000 forintot s rendes évdíjamat élethossziglan. A mise végével tehát a kanczellár előlépett, s megdicsérte sok jó tettemet s a szövetség ragaszkodását, — így okolván meg a követek előtt lovaggá üttetésemet. A beszéd végével a püspök levette az oltárról Károly császár kardját, a király kezébe adta, ki aztán lovaggá ütött vele.» Szegény Russ azt sajnálta legjobban, hogy a kamarásoknak ajándékot, az

ajtónállóknak és a síposoknak pedig borravalót kellett adnia összesen tizenhat arany értékig.

Kitüntetésül magasabb rangú vitézeinek a sárkányrendet, melyet még Zsigmond alapított s az Európa-szerte divatos aranysarkantyút osztogatja. Schilling svájci követ megjegyzi, hogy egész Magyarországon csak tizenkettő volt ilyen. Az bizonyos, hogy e kitüntetés ez időben még egész Európában nagyon becses és megtisztelő volt.

Külföldi rendjeleket is viseltek alattvalói, mint Szentgyörgyi János, Szentgyörgyi Péter és Geréb Péter a nápolyi Szüz-Mária-rendet.

A LOVAGI INTÉZMÉNY, A TORNÁK ÉS A BAJVIVÁS.

Már fejtegettük, hogy a lovagjátékok, a tornák miként hatottak a harczias szellem kifejlesztésére a középkorban. Természetes tehát, hogy Mátyás ezt sem hanyagolta el, hanem, hogy alatta sokkal bővebben tartattak, mint bármely előde alatt.

A tornák életheléptetésének legelső kísérletei V. Henrik német császár uralkodására vihetők vissza, ki lovassága magasabb kiképzését tartva szem előtt, már 936-ban lovagjátékot tartott. De mindazon tornajátékok, melyek Madarász Henrik uralkodása alatt és után folytak le, még sokban mögötte állanak a XI. század ilyennemű lovagjátékainak. Tornákkal ugyanis a szó szoros értelmében csak a XI. század második felétől kezdve találkozunk. Bizonyos egyszersmind az is, hogy állandóbb szabályok a tornákra legelőször Franciaországban kezdtek képződni, hol azoknak formulázása Godefroi de Preuilly lovag nevéhez fűződik.

A középkor nem ismerte a mai társadalmi élet ezer különféle idegfeszítő szórakozásait. A közlekedési viszonyok egyszerűsége s tökéletlensége miatt az érintkezés sem lehetett élénk és gyakori. Csak a háborúk, nagyobb ünnepélyek, tornák és a vadászat voltak az alkalmak a nemesség összejövételére. A tornák iránti érdeklődés mindig igen nagy volt, nemcsak a lovagok, hanem a nővilág részéről is.

Ideges láz és szenvedély fogta el az egész tartomány, sőt néha az egész ország lakosságát egy-egy tornajáték kihirdetése alkalmával, mondja Zsindely. A küzdők itt arathatják a kitüntetés s az elismerés központját, itt válnak ünnepelteké, itt mutathatják be hősiességüket és bátorságukat,

mely tulajdonságok a férfit igazán becsessé teszik, kivált a nők szemei előtt. Könnyű megérteni, hogy a fejedelmek és tartományurak szívesen vették alattvalóik ilynemű gyakorlatait s hogy ezek elismerésének és kegyei-nek megnyerése minden lovagnak hő vágyát képezte.

A tornák lefolyása és szokásai, melyekről még ma is, annyi század eltűnével, annyi szép legenda él, a következők voltak:

A torna rendezője (valamely fejedelem, vagy hatalmas főúr) meghívást bocsájt ki, melyben jelezve van a torna napja, az első díj nagysága és leírása.

Szintere valamely város előtti tér, vagy annak egyik köztere tornyokkal és bástyákkal, melyek közt galleriák vannak elhelyezve a nézők számára. A város előtt tanyáznak sátrakban az urak. Sátraik előtt a földbe tűzve zászlóik, a sátrakon címereik. E tanyák körül élénk, mozgalmas csoportok képződnek az urakból, odább kísérőikből, kiknek száma igen nagy is lehet. Volt eset, hogy harmincezerre is ment ezek száma. Más oldalon a kereskedők bódéikkal, laczikonyhák, s a nép mulatott.

A tornákban csak valódi lovagok jelenhetnek meg. Cselekvően részt vesznek a fiatalabbak, az öregebbek pedig mint nézők, de szintén lovagi öltözetben. A dámák gazdag öltözetben jelennek meg a nézőtéren.

A tornák terére és nézőterére ép ezért csak belépő jeggyel lehet jutni. Ilyenül szolgál a versenybíró címere, melyet a heroldok osztanak ki. Korábban ily jegy nem adatott ki, hanem egy kikiáltó hívta meg az arra jogosultakat, ki egyuttal elmondta a résztvevők neveit s eddig aratott babérait és dicső tetteiket.

Megelőzi a játékokat a résztvevők és vendégek megérkezése a helyszínére. Különösen díszes egy-egy nagyobb úr felvonulása. Előtte címerhordók, nemes apródok, zenészek és lovagok száz számra, mögötte banderiuma.

Maguk a játékok két részre oszlanak, u. m. a párviadatokra (Tjostiren), melyek rendesen a tulajdonképeni tornát megelőző napon folytak le s abban állanak, hogy egyes lovagok kihívják egymást s teljes fegyverzetben, de tompított lándzsákkal, melyeknek végén egy csipkés szélű lap (krönlin) helyettesíti a hegyet, egymás ellen lovagolva ellenfelük paizsán lándzsát törnek, vagy azt a nyeregből kidobni igyekeznek. Az ellenség elhibázása *failieren*. Az eltört lándzsát azonnal mással helyettesítik, miért is ebből nagy készletet tartottak. Ezt vitetheti egy kocsin maga után a lovag, vagy a tornákat rendező úr tart készletet. Mindig az apród adja

fel a lovagnak az új lándzsát. Vívás alatt a sisak rostélya le van eresztve, de a sisakon és a paizson a lovag címérét viseli, melyről messziről felismerhető.

Czímeres paizsát, a bajvívást megelőző napon minden lovag közszemlére tartozott kitenni. A hibákat a versenybíró jegyzi. A győztes a legyőzött lovát és fegyverzetét elveszi s ehhez még azt ki is gúnyolja. A viadal elejét és végét kürtszó hirdeti. Ez a tulajdonképeni *lovagi bajvívás*.

A *tornajáték* viszont nem párviadal, hanem tömeges mérkőzés, a hol mindenki segíthet társának ellensége leveretésében. Kezdődik lándzsa-harcz-czal s ha eltörnek és kifogynak a lándzsák, kerül elő a tompított kard. Nálunk lehetett aztán buzogány-harcz is, a mire különben úgy Német- mint Franciaországban is volt több példa.

A tornát mise előzi meg. Ezután mérsékelt erősítő reggeli következik. Erre a heroldok tornára hívnak, mely után megkezdődik a résztvevők felvonulása a tornatérre.

A felvonulás után a résztvevők két részre válnak s mint két ellenfél helyezkednek el. Szükséges, hogy mind a két párt egyenlő erős legyen s ezt a versenybíró konstatálja. Erre a rendező főúr inti a küzdő feleket, hogy minden szívbeli ellenséges indulatot kerüljenek s a legyőzöttek ne tápláljanak boszút legyőzőik iránt. Erre megharsan a kürt s kezdődik a viadal. Mindkét küzdő csapatnak egy-egy vagy két-két parancsnoka van, a kik lándzsáikkal előre törnek. Nyomukban pártfeleik hasonló fegyverfogással s mindegyik párt csatakiáltását hangoztatja. A küzdelemben a fegyvernemek a fenti sorban követik egymást, de az egyes küzdők a maguk helyzetére tekintettel veszik igénybe azokat. A legyőzötteket a csatlósok fogják fel az esésben. Eltört fegyverdarabjaikat a nép szedi emlékül össze. A győztes társai élén a bíró páholya elé lovagol, hol sisakrostélyát felhúzza és valamely előkelő nő kezéből nyeri díját, mire a harsonák a küzdelem végét jelzik.

A torna és a lovagi bajvívás a középkori lovagvilág intézménye Magyarországon is több századon át fennállott. Magyar lovagok részt vesznek már a XII. században az augsburgi, nürnbergi, sőt a francia tornákon is.

Fájdalom azonban, ezekre vonatkozólag, valamint a tornáknak nálunk való első föllépésére is csak néhány okmányi adatunk van.

A XIII. században fejlődik ki határozottan nálunk a torna. A XIV. és

XV. század virágkora s a nemzeti élet általános hanyatlásával azok, bizonyára fényes sorozata, a XVI. században a mohácsi vészszel zárul be.

Pozsonyban már 1220-ban tartatott az első torna. A XIV. században már *Róbert Károly* és *Nagy Lajos* alatt Budán és Visegrádon fényes tornákról értesítenek az oklevelek, nemkülönben ugyanezen helyen tartott tornákról vannak írott emlékeink a *Zsigmond* és a XV. század folyamán I. Mátyás király alatti időkből. Mindezen korszakokban vitézeink a külföldi tornák porondjain is győzelmesen jelennek meg, kísérvén a királyokat külföldi útjaikon, vagy mint követek tartózkodván külföldi udvaroknál.

Magának Róbert Károly királynak személyes résztvételéről a tornában 1319. évi adománylevele tanuskodik, a melyben a Hunt-Pázmán nemzetségből származott Istvánnak, a torna közben általa kiütött három fogáért kárpótlásul ugyanannyi falut: Pózsát, Somogyit és Somot, Bihar vármegyében, adományozza.

1335-ben a lengyel trón betöltésének kérdése s a cseh-magyar szövetség megkötése alkalmából Kázmér lengyel király, János cseh király, Károly morva örgróf, Szilézia és Szászország hercegei, hazánk főméltóságai gyűltek egybe nagyszámú kísérettel a fényes visegrádi várba. A zajos udvari ünnepélyek ez idő alatt, melybe Erzsébet királyné nevenapja is beleesett, egymást érték. A cseh király fiát, Károly morva örgrófit, Róbert Károly ez alkalommal lovaggá avatta, ki is ezúttal «drága lovakat aranyos szerszámmal, csótárral, nyergekkel, vitézkötést és puzdrát kapott emlékül».

Zsigmond magyar vezérei a nürnbergi tornán vesznek részt, melyen a többek közt hat Haller, a mi gróf Haller-családunk ősei is, szerepelnek.

De mint említők is, különösen Mátyás ébresztette újból pezsgőbb életre a tornákat. Az ő udvara e részben is példányképe egy valódi középkori udvarnak. Mint Csánky írja: «Beatrix menyegzője alkalmával nem kevesebb mint nyolcz ízben tartottak ily lovas viadalt. Cseh, bajor és német hercegek s lovagok, a Fehérvárra, majd Budára vonulás közben az útfélen, majd bent e városokban a hypodromon rohannak össze — lefordulván lovaikról mindannyiszor. Egy ízben oly nagyot esett a két lovag, hogy a menyasszony ijedtében elsikoltotta magát.

A Mátyás koronázásakor tartott ünnepélyeken is egymást érte a sok kopja-viadal, valamint az Ulászló tiszteletére, Olmüczben rendezett ama világra szóló ünnepélyen s más alkalommal is. Alsóbb rangú mérkőzők

számára pályadíjakat tűz ki a király, melyeket aztán a győzők lovagi hagyományokhoz képest egy-egy szép udvarhölgy kezéből vesznek át.

De a nagy király azzal adott mélyebb jelentőséget eme viadaloknak, hogy olykor-olykor személyesen is részt vett azokban. Mint kitűnő katona, edzett férfi és jeles lovas, mint kedvelője az igazságnak, üldözője az ál-lovagiaságnak és hitvány kérkedésnek, lépett ki a küzdőterre; vagy uralkodói gondjai közepette, pihenő szórakozást keresett e férfias játékokban. A hagyomány bizonyítja, hogy maga a nép sem csupán látványosságnak tekinté királya fellépését, hanem illőnek hadvezéri nagyságához és királyi méltóságához. Győzelmeiben pedig az igazság és a magyar vitézség diadalát látta.

Ilyen vala a Holubár esete. Galeotti szemtanu hosszasan beszéli el. A kép, melyet ad, elég élethű, s kitűnően jellemzi Mátyást és udvarát.

Más alkalommal egy cseh vitézt győzött le ily kopja-viadalban: a híres Suohlát — Székesfehérváron. E viadalnak emlékét Bonfini tartotta fenn. Suohla alvezére volt Mátyásnak. Míg hadseregéhez tartozott, nem átalált vele megvívni a király, midőn megbontá a fegyelmet és garázdálkodott — felakasztatá.

Fiát Jánost is korán szoktatá a bajnoki mérkőzésekhez. 1490-ben Bécsben állta ki az ifju herczeg az első próbát, még pedig úgy látszik szép sikerrel. Mert — Bonfini szerint — az első összezsapásnál homlokon találva ellenfelét, vérző fejjel dobta le lováról.

A tornának egyéb neme is virágzott Mátyás udvarában. Jelesül a lófuttatás, mely célra Budán, Visegrádon és később Bécsben szintén állandó hipodrom vala. Az olmücsi ünnepélyek alkalmával e városban is állítottak fel pályát a lófuttatásra, s csehek és magyarok vetélkedve szálltak ki síkra. Ugyanilyen pályákon folytak le a kocsiversenyek is, melyekben a király is gyakran részt vett nejével együtt.

Ilyen tornaviadal számba mentek az úgynevezett «öklelések» vagy a mint ma mondják: birkózások is. De úgy látszik ezt már nem tartották oly nemes sportnak, mint az előbbieket. Bonfini egy ilyennek is fentartá emlékét. 1468-ban történt ez, midőn Mátyás és Podjebrad találkozóra jöttek össze — szépszerével kiegyezkedni. A két király udvari bolondjai rendeztek birkózást, melyben a magyar lett a győztes.

Más alkalommal, ugyancsak a cseh háboruk idejében maga Galeotti birkózott meg egy Alesus nevű katonával. Nem mindennapi látvány volt az elhízott és épen nem fiatal tudósnak az ifjú, elbizakodott katonával való

öklelődzése. A győztes végre is Galeotti lett, ellenfele a porban terült el. A viadalnál maga Vitéz János esztergomi érsek is jelen volt s ő sem birta visszafojtani nevetését. Janus Pannonius pedig sietett megénekelni kedves barátja dicsőséges «palestra»-ját.

De Mátyás leventéi a hazai porondon kívül külföldi tornákra is ellátogattak, dicsőséget szerezve ott is a magyar névnek. Kitűnik ez a többek között az angol térdszalagrend heroldjának hivatalos jelentéséből, a melyben a címernagy IV. Eduárd királyt három magyar nemesnek, névszerint Bodna Ulászló, Várdai Frigyes és Erdélyi László vitézeknek Canterburyba való megérkezéséről értesíti, kik három egymásutáni napon külön-külön angol lovagokkal, a király és királyné előtt óhajtanak tornán mérkőzni.

Bonfini beszéli, hogy Mátyás udvarában oroszán vadászatok és gladiatori viadatok is estek olykor-olykor, s bennök a királynak nagy gyönyörűsége telt.

De főleg a vadászat volt az, a mely e korban őseinket megedzette. Ebben Mátyás és neje egyaránt örömeiket találták. Alkalom bőven kínálkozott. Rengetegekké borított hazánk gazdag volt a vadak minden nemében. E mellett a királyi várak és nyaralók: Buda, Visegrád, Tata, Zólyom és Diósgyőr körül, valamint Csepel szigetén is nagyszerű királyi vadaskertek terültek el. A peczerek, lovak, kutyák Budáról kerülnek aztán e helyekre. S a sólymok is. Mert a kitanított sólymokkal való vadászat Mátyás udvarában is ép oly otthonos, mint általában egész Európában s legközelebb Olaszországban. Itt a hírneves Lorenzo Medici irt róla épen ez időben hangulatteljes költeményt; nálunk Janus Pannonius énekelte meg. A sólymok Erdélyből és Kis-Oroszországból kerültek hozzánk s belőlök a királyi udvarban egész falka volt állandóan. E sólymok azonban más fajhoz tartoztak, mint az olaszországiak s Beatrix e részben is csereviszonyba lépett sógorával, Hercules herczeggel, kit kora egyik legnagyobb sólyomvadászának tartottak.

Mátyás király halálával a daliás kedvtelések és viadatok kora is hanyatlásnak indul, de mégis közel másfél századig folyton meg-megújuló nyomai vannak.

II. Lajos király udvarában a lakomák, tánczvigalmak, álarczos menetek és fegyverjátékok egymást követték.

Maga II. Lajos király 1521 január közepén tartott menyegzője alkalomával rendezett ünnepélyes harczi játékban szintén részt vett és Branden-

burgi Györggyel mérkőzött meg, és ő, a tanítvány, mestere felett győzelmet aratott. 1523 őszén pedig Pozsonyban a császár és a lengyel király követének tiszteletére rendezett tornán Ungnad János báróval küzdött meg. Paizsát a lengyel követ, ellenfeléét Vilmos Brandenburgi örgróf vitte. Győztes ismét Lajos király lett, Ungnadot nyergéből kiemelvén.

Brandenburgi György II. Lajos királynak 1519-ben tartott egyik tornájáról írja, hogy ott «először Stibitz és Zettvitz hat ízben gyalog összecaptak, azután ő maga (Brandenburgi György) és Krabat lóháton vívtak egymással, Krabat ördög volt és én meg, — úgymond — vadember; az ördög lefordult lováról és arczára esett».

Mint látjuk tehát, a daliás mérkőzések helyébe az allegorikus színezetű látványosságok kezdenek lépni.

I. Miksa megkoronáztatását Pozsonyban 1563. évi szeptember 12-én szintén tornával volt megünneplendő, annak megtartását azonban tűzvész akadályozta meg, mely a pályatér állványait elhamvasztotta, mely alkalmalmmal számos emberélet is odaveszett.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában találkozunk utóljára a harcjátékokkal.

A lovagjátékok, melyek, mint fentebb kimutattuk, a XVI. században még folyton dívnek, egyik kedvencz formájuk gyanánt tartják fenn a magyar huszár-tornát. Ilyenek tartattak tiroli Ferdinánd főherczeg prágai, pilseni és innsbrucki udvaraiban, valamint a szász udvarnál is 1550 és 1560 között. Fegyverzetük volt a lobogós kopja, a szablya, könnyű tárcsa-paizs, buzogány és könnyű sisak olykor vasálarcczal és vassodrony pánczélinggel, mely utóbbi felé hosszú színes posztóból vagy selyemből való köpenyt öltöttek. Egy részük néha törökös, nagy bokrétájú sisakkal volt ellátva. E torna hű képe maradt reánk a bécsi műtörténeti múzeumban őrzött festett képekkel ellátott codexben.

A tornajátékokban ezentúl a külföldön is előszeretettel szerepeltették a magyar huszárok festői öltözetét. Így 1548-ban Móricz választófejedelem Torgauban vörös, kék, sárga és zöld ruházatú huszárokat szerepeltetett, 1553-ban pedig a drezdai udvarban tartott tornán vítézkedtek magyar huszárok.

A huszár-tornák jellemző felszerelése a könnyű tárcsapaizs, melynek a többiektől eltérőleg felső része csúcsban végződött. E fából készült paizsok bőrrel vagy pergamenttel voltak bevonva s mindkét oldaluk festve. Felső részökre, vagyis a paizsfőre forgós tollbokréták vagy zászlócskák

tűzettek. Igen valószínű, hogy a huszár-tornázás egyik feladata az ellenfél paizsának az ékességeitől való megfosztásában állott, mint az általános és régibb kardtornázásnál is a küzdő felek legfőbb célját sisakoromdiszeik levágása képezte. Egyébiránt, hogy a fent említett, felzászlózott és egyéb oromdiszkekkel feldisztított paizsok a magyar könnyű lovasságnál különben is divatoztak, kitűnik Listhi Jánosnak II. Miksa koronáztatásáról írott emlékiratából.

A tornák helyett a XVII. században a célversenyek vagy carrouselek jöttek divatba. E lándzsákkal, karddal és pisztolyokkal űzött udvari lovagjátékok Olaszországból származtak Franciaországba, hol azok leginkább IV. Henrik és XIII. Lajos királyokban találtak buzgó kedvelőkre. A carrouselnek négy főneme volt: 1. *A fej-célthalálás*; ennek cél tárgyait leginkább török és szerecsenfejek képezték. E céljáték-nem különösen a bécsi udvarnál divott s abban többi közt III. Károly főherczeg korában nagy ügyességgel birt. 2. *Karika-szúrás*, már mint fentebb is említettük, a XV. század vége felé űzött lovagjáték, mely később II. Lajos királyunk budai udvarában is ismeretes volt. 3. *Bábcél-rohamok* (Quintanrennen). A forgó báb (fachino) egyik kezében tárcsát, a másikban husángot tartott; ha a célfutó személy lándzsájával a tárcsát találta, a husángtól ütleget kapott. A célthalálás a bábu arcza szúrásában állott, a mikor is az említett báb megszűnt forogni. Néha e bábok az elemek után elnevezett négy-szeres cél tárggyul is szolgáltak. Ugyanis, ha a légcélpont találatot el, akkor abból madarak, a tűzpont eltalálásánál pedig röppentyűk szállottak ki. A vízcélpont eltalálásánál a báb szája vízszögárt bocsátott ki, végre a bábállomány talapzatának eltalálásával, mely a földet képviselte, egy nyúl vagy egy róka ugrott ki. 4. *Női célversenyek*. A nők, urak által hajtott szánokról és phaetonokról űzték lándzsa vagy hajtódárda célvetési játékaikat.

Az ily játékok némely udvaroknál még a XVIII. században is nagy divatban voltak.

A torna-fegyverzeteket illetőleg sajnálattal kell megemlítenünk, hogy daczára annak, hogy e korszakon végig oklevélileg kimutatható a tornák nálunk való nagy divatja, egyetlen torna-vértezetünk sem maradt fenn Magyarországon; ellenben számos példány van Ő Felsége ambrasi várkastélyában és bécsi fegyvergyűjteményében. Megnyugvással állíthatjuk azonban, hogy ezen korban nálunk is ugyanilyeneket használtak, mert ha a harci fegyver

is teljesen egyforma volt a nyugotiakkal, az a tornáról, melynek nemzetközi szabályai voltak, még inkább föltehető.

A tornák mellett meg kell említenünk a harczy fejlődésre szintén befollyással volt kora középkori szokást, az istenítéletet s ennek egyik formáját, a *perdöntő* bajvívást. Épen e tárgynál vannak bizonyítékaink a fentebb elmondottakra. Ugyanis több oklevelünkben meg van határozva, hogy a perdöntő bajvívást mily fegyverzetben szabad vívni. Egyik helyen például e czélra a szász torna-öltözet jelöltetik meg.

A perdöntő bajvívás Magyarországon, okmányi adataink szerint, a XIII. században már szélteben divatban volt. Súlyos jogi esetekben, midőn a perlekedő felek között különben nem volt igazság tehető, azokat istenítéletre, vagyis egymással vívandó harczra utasították. A kihívó fél, ellenfelének a bajra való fölhívás jeléül faczöveket nyújtott át, melyet, ha az elfogadott, a bíró kitűzte a harcz napját, melyen a felek magukat a bírónak fölfegyverkezve bemutatták.

Bajvívó fegyverek voltak a dárda, kard, bot, tör, továbbá nyilak, bunkó és kelevéz. Védszerül szolgált a paizs. A vívók mindegyike két-két karddal élhetett. Súlyos esetekben mindkét félnek meztelenül vagy egyik félnek vértezett ellenfelével meztelenül kellett vívnia. A harcz eldöntöttnek nyilvánított, ha az egyik fél harczképtelenné tétetett vagy vére kicsordult. Főbenjáró esetekben azonban egyik félnek el kellett esnie. Így Nagy Lajos király egy honárulási esetben a feleket bajvívásra ítélvén, elrendeli, hogy mindkettő legnagyobb élességű két karddal jelenjék meg a küzdtéren, életre-halálra küzdvén egymással.

A viadal komolyságát jellemzik az intézkedések, melyeket ily alkalomra a hatóságok tettek. A város kapuit bezáratták, minden erőd, torony és sáncz megszállatott, az utcák vaslánczokkal elrekesztettek. Minden nőszemély és 13 éven aluli fiu a nézéstől eltiltatott, a közönség pedig komolyan megintetett, hogy minden mozgástól, jeladástól, zajtól óvakodjék; az e tekintetben vétkezőkre szigorú büntetés, sőt halál is várakozott, ha hibájuk miatt a küzdelem eredménye megzavartatott. Bajhelyül egyenlő lapályos térség választatott, mely a pornak, szélnek ki nem volt téve. A nap világítása egyformán osztatott meg a vívók között.

A fegyverekre nézve IV. Béla 1255-ben a beszterczebányai polgároknak kiváltságot ad, hogy ha a vívók beszterczei emberek, minden pörben a bajt szász módra, kerek paizsszal és karddal vívhassák. Hogy lovas

perdöntő bajvívások is tartattak, azt több adatból tudjuk. Így Mátyás király 1477-ben Debrenthey Mihály és Vese Miklós közt bajvívást rendelve, a felek fegyvereikkel együtt lovaikat is köteleztettek a bírónak bemutatni.

A bajvívó az esti harang megszólalásáig volt kénytelen bevárni ellenfelét; a mely rész a kitűzött óráig meg nem jelent, ügyvesztettnek nyilatkoztatott ki. Viszont a vívás is csak alkonyatig folyhatott s a ki addig ellenfelének ellenállt, győzelmesnek tekintetett. Rendesen a vádló lépett legelőször a sorompóba. Ha földbirtokért vagy látható tárgyért folyt a viszály, a pörös tárgy vagy annak némely része a küzdőter közepére tétetett ki. A vívók megjelenvén, mindenik kardja élével először is a pör ezen jelképét érintette meg és a mellett Istenre hivatkozott, kérvén, hogy annak nyújtsa a győzelmet, kinek ügye igazságos.

Mint Pesti Frigyes fáradhatatlan kutatásai kimutatták, utóbb Magyarországon is divatba jött, hogy a perlekedő felek maguk helyett fölfogadott viadorokkal vívatták meg a bajt, a mely azonban már bizonyára az intézmény hanyatlását jelentette.

A perdöntő bajvíváshoz sokban hasonló intézménye a középkornak a daliás párviadal, melyben nem valamely magánpör eldöntésére, hanem a megsértett lovagi becsület vagy a harczy dicsőség eldöntése céljából hívják ki egymást a vitézek, a mely tehát már tulajdonképen párbajnak tekintendő.

Történetünkben erre is számos és pedig nagyérdekű példa van:

A lengyelek és pomeránok egymás elleni háborújában a két nemzet arra határozta el magát, hogy jobb lesz, ha a két sereg vezére vív meg egymással s ez által döntenek el a két nemzet között fenforgó ügy. Meskó lengyel király és fiai azonban nem voltak hajlandók kiállani. Helyettük vendégük Béla, magyar királyi herczeg, később I. Béla király fogadta el a párviadalt, melyben a pomeránok vezérét gerelyével lováról leszurta és hőstetteért a lengyel király leányát és a «levente» melléknevet nyerte.

De a középkor lovagi fölfogására legélénkebb világot vetnek Nagy Lajos és Mátyás királyaink hasonló esetei.

Egy más alkalommal 1364-ben IV. Károly császár a magyar követek előtt sértőleg nyilatkozott Nagy Lajos anyjáról. A magyar követek azonnal keményen visszatörtölték a sérelmet, és noha IV. Károly mentegetni kezdé hevében ejtett szavait, a császárt párviadalra hívták ki, egyetemben mind-

Hollen-Dersö
96.

MAGYAR TÁRCSAPAISZ A XV. SZÁZAD VÉGÉRŐL. AZ AMBRASI VÁRKASTÉLYBÓL.

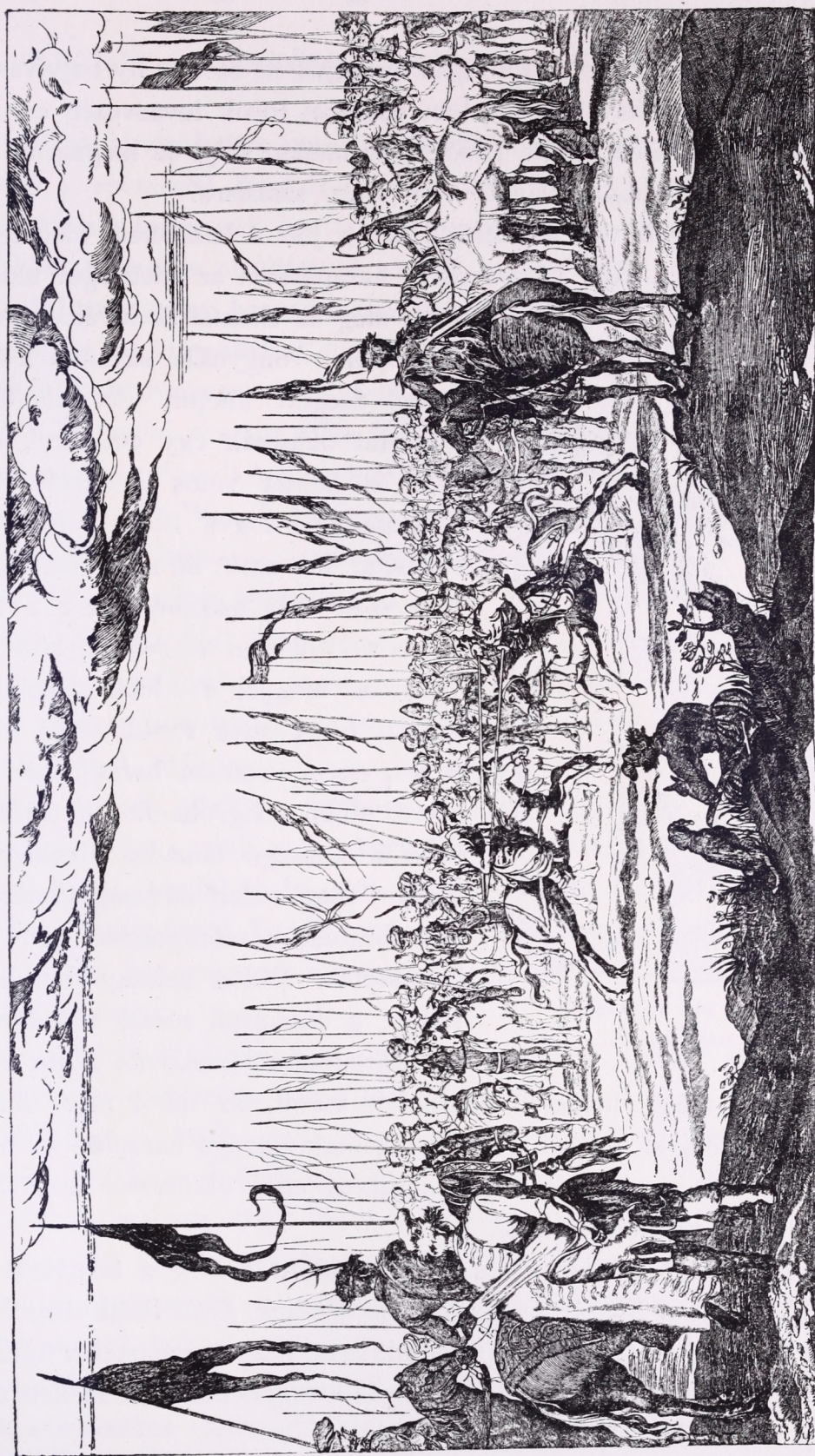
azokkal, a kik e bántalomban magukat azonosítanak. Együttal pedig Németországnak és Csehországnak hadat üzentek. Mondanunk sem kell, hogy Nagy Lajos követeinek eljárását mindenben helybenhagyta.

Midőn Mátyás király 1470-ben Morvaországban állott hadseregével, Podiebrad cseh király követeinek egy Kremsierből kelt levele érkezett hozzá, mely panaszolván, hogy ő és hadserege az országot pusztítja, egyszersem tudtul adja, hogy Podiebrad kész a magyar királylyal életét veszélyeztetni és vele párviadalban mérkőzni illendő helyen és egyenlő fegyverrel; mivel azonban urok elnehezdedt testű, egy körül korlátozott mezőt javasol, hogy így egymást ki ne kerülhessék. A ki így az Isten szent akaratja szerint megőriztetik, azzal bánják a diadalmas tetszése szerint.

Mátyás válasza a következő volt: «A nekünk ajánlott párviadalt rég óhajtottuk és annak örülünk. Bár mi, mint igazhitű keresztény fejedelem, egészen más állásban vagyunk, mint ti, átokba vetett és koronájától ítéltesen megfosztott uratok és így becsületünk sérelme nélkül utasíthatnók el ezen ajánlást, úgy mégis ezt tenni nem akarjuk, egész bizodalommal levén az iránt, hogy az Isten, kinek szent ügyét folytatjuk, az igazságnak engedi a diadalt. Igenis, készek vagyunk tehát vele megvívni, de nem szűk és korlátozott helyen, hanem mint keresztény fejedelemhez illik, lovag módjára: szabad helyen és illő fegyverrel.»

De hogy az ilyen kihívás a későbbi századokban is dívott, annak érdekes példáját találjuk feljegyezve az 1546-iki országgyűlés alkalmából. Ekkor történt Pozsonyban, hogy Don Francesco Lasso, ki már Ferdinánd király ellen több tiszteletellenes vétket követett el, a város négy kapujára titkosan kihívásokat szegeztetett fel a király szolgálatában álló Balassa János ellen, melyekben őt az ország határain kívül vívandó párviadalra szólítja fel, becsmérő szavakat nem kimélvén. Ekkor Balassa engedélyt kért a királytól, hogy e kihívást elfogadhassa. A király meg is adta arra az engedélyt, azonban csak oly kikötéssel, hogy az ország határán belül tartassék meg, a melyre is a király Don Francisco Lassónak szabad jövet- és menetet ad s ugyanő fogja kitűzni a párviadal napját.

Egyik érdekes vitézi szokása volt e korszakban a bajvívás a vitézi rendnek, a katonaságnak is, melyet rendesen béke idején vívtak egymással, a mikor a két ellenfél között a nyílt ütközetek tilosak voltak. Rendesen két szomszédos vár vagy őrség tisztjei hívták ki egymást kopjatörésre. Tanukul mind a két fél egy-egy csapatot vitt magával társai közül, kik a viadal

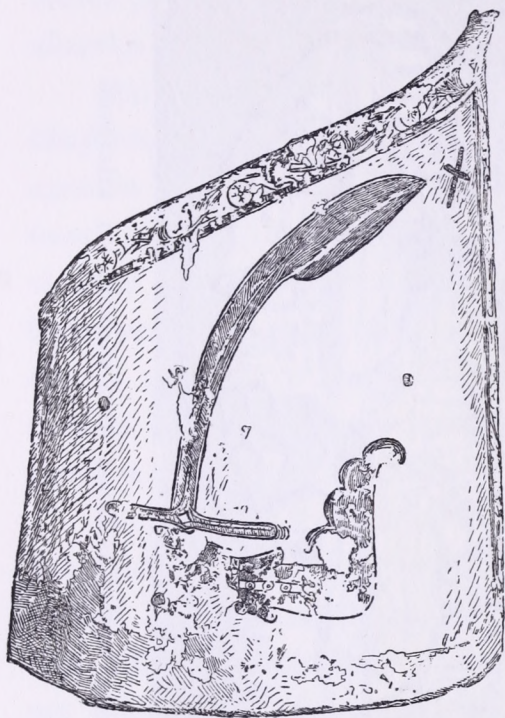
PÁRVIADAL MAGYAR ÉS TÖRÖK VITÉZ KÖZÖTT A XVI. SZÁZADBAN.

alatt egymással keverten állottak fel, nehogy valahogy belekeveredjenek a harczba.

Egy ritka rézmetszet után hű rajzát mutatjuk itt be egy ily bajvívásnak.

1589. évi május havában Ibrahim palánkai török lovasvezér és Bory Mihály bakabányai vitéz között, Érsekújvár mellett folyt és megzavart párviadal esete, szintén élénk világot vet e vitézi szokásra.

Ibrahim egy igen vad természetű lovon jött a küzdőterre, melynek az volt a szokása, hogy patái rúgásával és harapásával az ellenséget üldözte, annyira, hogy a mi fogai közé került, még az ellenfél és lovának tagjait

TÁRCSAPAISZ A XVI. SZÁZADBÓL.
A NÉMETUJVÁRI VÁRBÓL.

is, azt csak rongyokká szakítva lehetett onnan megint kitépni. Az ellenfélnek e szerint nemcsak egy emberrel, de a lóval is kellett volna küzdenie, mely körülménynél fogva Bory a párviadalt elutasítá, ha csak Ibrahim más lovon nem száll vele szembe. Erre a török vezér ráállani nem akarván, a küzdőteren megjelent magyar és török csapat hátát kezdett egymásnak fordítani és elvált. A magyarok azonban haragjuktól elkapva utóbb megrohanták a törököket és ezen hitszegő támadás alkalmával a nagyon megtizedelt ellenség tömkelegéből Ibrahim gesztenyeszinű vad lovát is elfogták. Midőn néhány nap múlva Pálffy, a dunántúli részek főhadvezérének parancsára Draskovits János e lóra

rászállt és egy másik lovaggal párviadalt vívott, az újból megvadult ló ellenfelét első lábaival lováról leverve, fogainak iszonyú harapásaival összetépte, Draskovits a gyeplők rángatásával és erős öklözéssel ettől hiába igyekeztén lovát visszatartóztatni.

E korszak lángoló vitézi élete nem mondott le még a tornákról sem s gyakoriak voltak a huszártornák és lovas játékok. Gróf Batthyány József köpcsényi kastélyában tizenkét kép maradt fenn, mely a németeket figurázza ki, hogy milyen ügyetlenül végzik a magyar lovagjátékokat. E mellett azonban az ily tornák hű képét hagyták reánk.

HARCZOK A TÖRÖKÖKKEL. A MOHÁCSI VÉSZ. A HUSZÁRSÁG.

Mátyás király halála után fekete serege nagy részét sietnek zsoldjukba fogadni a szomszéd fejedelmek. Mindamellett a magyar hadsereg még sokáig kitűnő hírnévnek örvend s a szerencsétlen mohácsi csata után sem mondható e részben elzüllöttnek. A XVI. század elején az országgyűlések új meg új törvényeket hoznak a hadügy érdekében. A bandériális rendszer fentartatott, de kimondatott, hogy egyesek megválthatják magukat. A hadi viszonyokat hátrányosan befolyásolta a Dózsa-féle parasztlázadás, mely után az 1514-iki budai országgyűlés kimondta, hogy parasztnak jobb kezük elvesztésének terhe alatt tilos fegyvert hordani.

Ulászló alatt Wlczek Venczel hadvezér megpróbálta a cseh és magyar csapatokat a Mátyás-féle tradíciók alapján újra szervezni, különös súlyt helyezve a szekerekre, mint szekérvárakra is. Az ő előírása szerint a csaknem kizárólag magyarokból álló lovasság a magyar, a gyalogság egy része a cseh, egy másik csapat pedig a morva, sziléziai és bosnyák zászlóval volt ellátva.

A magyar huszárnak azonban ekkor is megvolt a hire. Midőn Ulászló fiával Lajossal, 1515-ben, a bécsi ünnepélyekre bevonul, az osztrák és cseh csapatok mellett általános feltűnést kelt a magyar huszárság festői szép csapata, melynek, mint az egykorú feljegyzés mondja, részben törökösen öltözött tagjai, kezükben lobogós kopját viseltek, két részbe osztott vörös és fehér zászlócskával. Csodálkozás tárgya volt ügyességük a lovaglásban, a mennyiben képesek voltak a legsebesebb vágatás közben egyik lóról a másikra átugrani.

A gyermek II. Lajos alatt számtalan politikai viszony hatása folytán a hadi viszonyok rohamos hanyatlást mutatnak.

1523-ban a török veszélyrel szemben elrendeli az országgyűlés az általános fölkelést. A banderiumokra nézve elrendeli, hogy azok lovon és ne kocsin jelenjenek meg. Minden birtokos tíz jobbágytól egy lándzsást, vagy legalább íjjal és nyilakkal ellátott gyalogost tartozott volna kiállítani, míg egyes vármegyék és városok puskások kiállítására köteleztettek. A szászok maguk helyett székely lándzsásokat fogadtak zsoldba és Segesvár városa a hadi gépekhez kőgolyók, podgyáskocsik, élelmiszerek és a hadi gépek kezeléséhez «balistáriusok» állítására köteleztetett.

1526-ban Szulejmán török szultán 200,000 főnyi hadsereggel és 300 ágyúval átlépven a magyar határt, Lajos király is védelemre gondolt. De a korábban hozott védelmi törvényeknek nem volt foganatjuk; úgy, hogy a magyarság ezen óriási hadsereggel szemben, augusztus 29-én Mohács mezején csak 28 ezer harczost és 80 ágyút tudott szembe állítani. De még ily számviszonyok között is lehetett volna győzelemre gondolni, ha a csapatok nagy része és a tábor nem zárkózik szekértáborba, ha a Dunán némi hajóhadat tart s ha nem áll a hadsereg túlnyomóan nehéz pánczélszerű vitézekből. Mohácsnál épűgy, mint századokkal előbb Muhinál, elhanyagolt ősi fegyverével, a könnyű lovassággal verték meg a magyart.

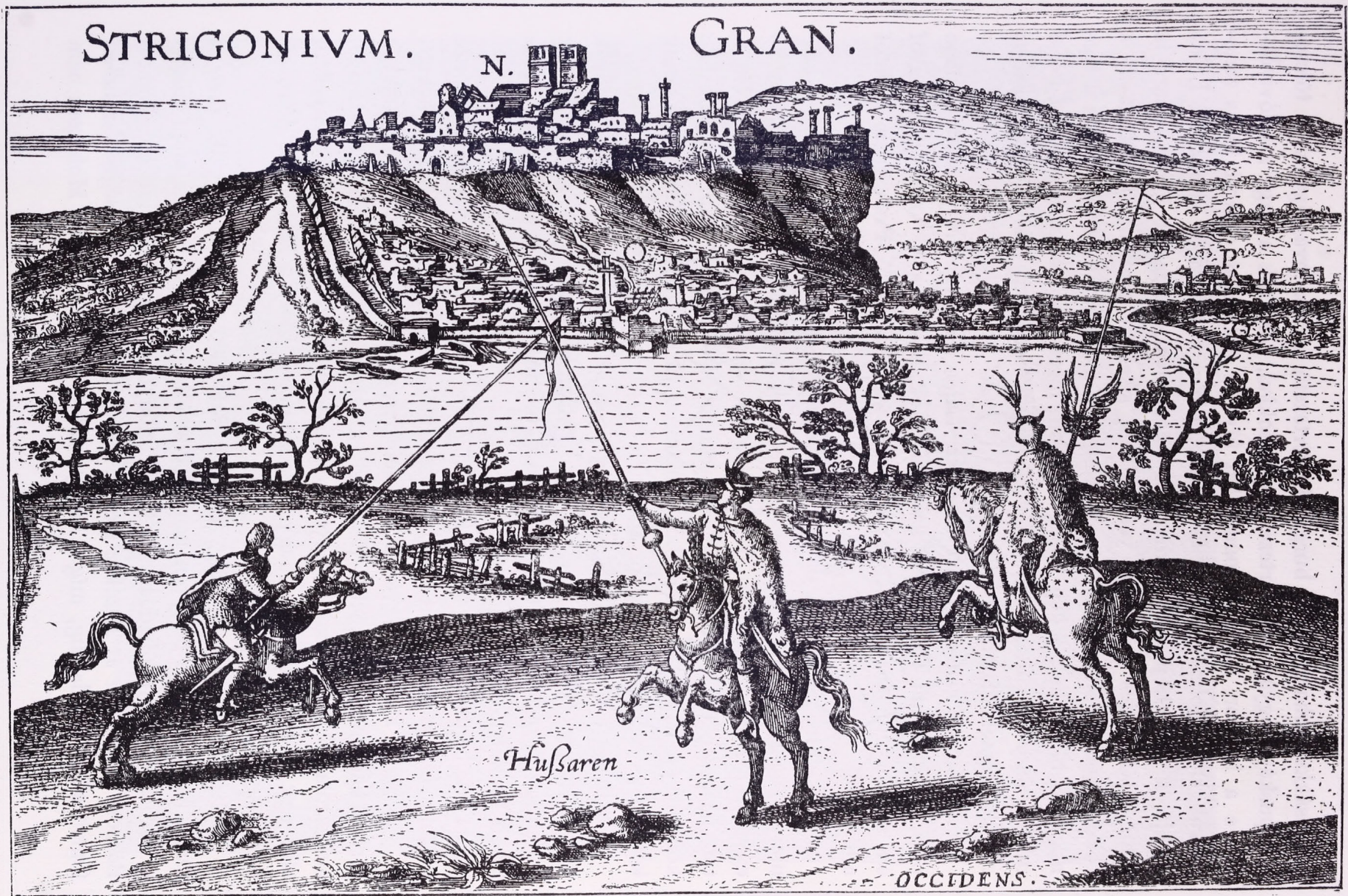
Az egykorú török történetírók is ekként írják le és magyarázzák a dolgot. *Kemálpasazáde* Mohács náméjában írja, hogy a magyarokon levő pánczélingek voltak azon hálók, melyek megfogták e szerencsétleneket, s melyek miatt nem birtak elfutni.

Dselálzáde Musztafa, ki mint Szulejmán történetírója maga is jelen volt a mohácsi csatában, még részletesebben írja le azt. Elmondja, hogy a török vezérek azonnal látták a magyarok vesztét, mert szekérvárba zárkóztak s mert, mint mondja, a «szerencsétlen magyar nemzetnek az a szokása a csatában, hogy tetőtől talpig vasba és aczélba öltözik és lovát is abba burkolja, s mindegyik lóháton ülve, a mellette levőt magához lánczolja. Testüket lándzsa nem járja, kard nem fogja, nyíl nem sebzi. Csatasoruk úgy volt elrendezve, hogy minden lovas mellett két puskás gyalogos állott. A lovasok lándzsájukat egyenesen magasra tartották, mikor azonban rohamra indultak, egyszerre lebocsájtották s a ló nyakára hajolva vágattak előre».

Dselálzádénak a bécsi udvari könyvtárban levő művét első rangú és becsű forrássá teszi reánk nézve azon körülmény is, hogy színes aquarellképben is bemutatja a mohácsi csatát, a hol azonkori hadseregünk hű képével ösmerkedünk meg. Miért is azt kicsinyített másolatban itt szintén bemutatjuk.

E kép egyik felét a török, a másikat a magyar hadsereg foglalja el, míg középen a török sereg ágyúi állanak szemben a magyar sereg középontjával. E képen az akkori magyar és török sereg hadi viseletének hű képével ösmerkedünk meg. Ott látjuk a török tábori zenészeket, azután a hegyes süvegű janicsárokat és az előtérben a könnyű török lovasságot, a spáhikat.

Szemben velük ott áll a magyar hadsereg, az előtérben előrszegezett

MAGYAR HUSZÁROK A XVI. SZÁZADBAN. A HÁTTÉRBEN ESZTERGOM LÁTKÉPÉVEL.
HUFNAGEL EGYKORÚ RÉZMETSZETE UTÁN.

lándzsákkal rohanó teljes burgundi vértezetű nehéz lovasságával, a tölcseres puskájú, ugyancsak vértezett puskásokkal, közöttük a nagy zászlóvivőkkel s a lóháton hosszú trombitákat fúvó s dobokkal ellátott lovas zenekarral. De legjobban érdekel bennünket a közepütt lovagló király, II. Lajos alakja, a ki kétfejű sassal diszített lótakaróval, vértezett lovon, maga is aranyozott, teljes burgundi vértezetben, sisakján aranyozott koronával s ebből hosszan hátra lelógó strucztollal, van öltözve. Ez az alak maga a legnagyobb bizonyíték a kép hűsége mellett, mert az teljesen hasonlít a bécsi udvari fegyvergyűjteményben levő hadi vértezetéhez, melyet e munkához csatolt műmellékleten mutatunk be.

A magyar hadsereg élén tehát II. Lajos magyar király állott, melléje pedig fővezérekül Tomori Pál kalocsai érsek, Szapolyai György szepesi gróf és a Horvátországban sereggyűjtéssel foglalatoskodó Frangepán Kristóf állíttattak.

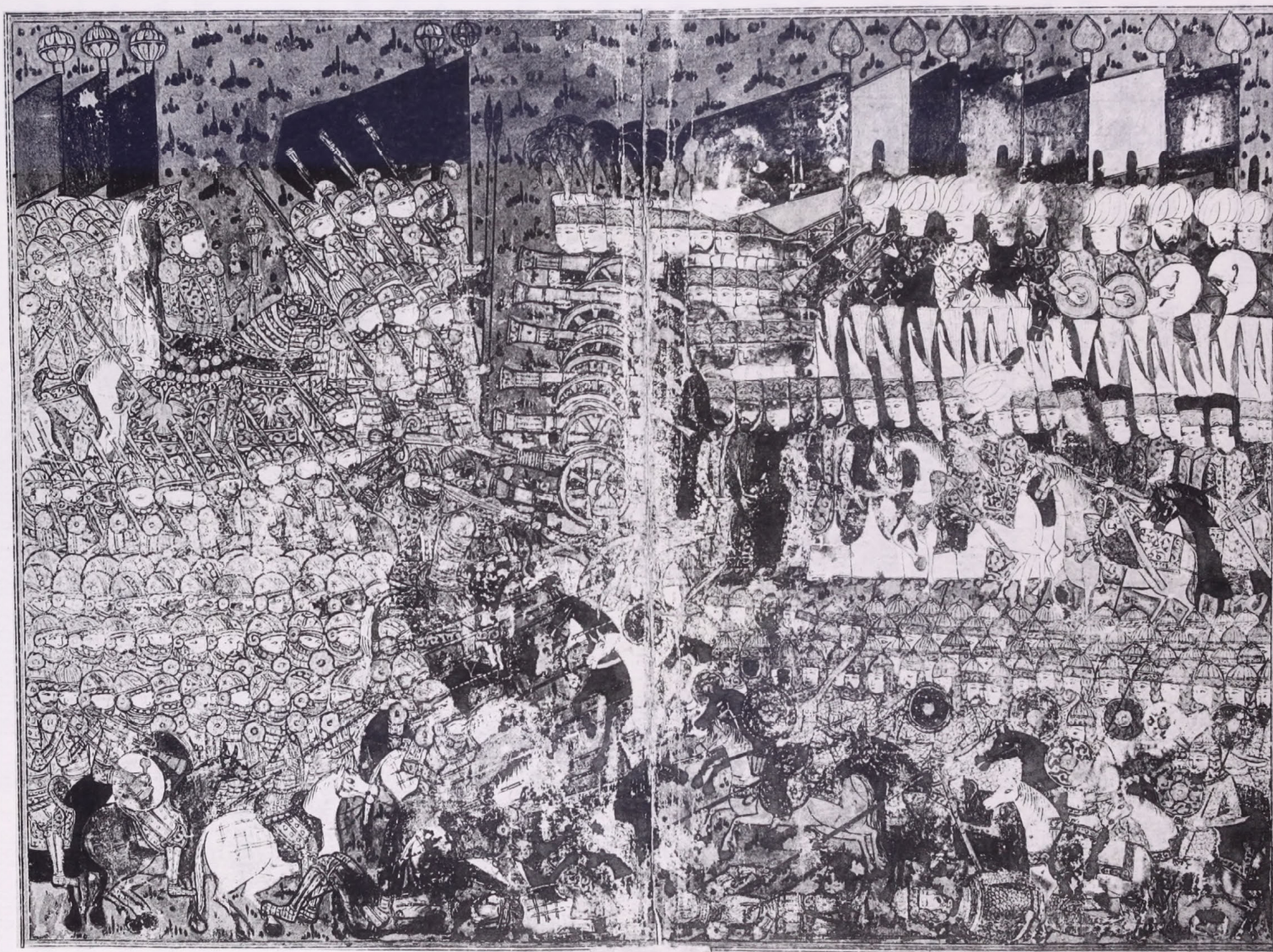
A hadsereg a királyi dandárokon és zsoldosokon kívül részint a személyes hadrakelésre kötelezett nemesekből, részint pedig az országos és egyházi méltóságok, valamint a birtokosok és királyi városok által kiállított harcosokból állott, a kik bandériumokba osztattak. A harcosok fele könnyű és nehéz gyalogságból, valamint tüzérségből, másik fele pedig könnyű és nehéz lovasságból állott.

A magyar nemzeti hadsereg még nem is gyülekezett, midőn a török már betört az országba és Pétervárad ostromlásához fogott. Alapy György védelmezte ezen várat 1000 harcoszal tizennégy napon át, míg az július 27-én romba löve, bevétellett.

További útjában a török hadsereg az ujlaki (illoki) várkastélyt vette ostrom alá, melyet három napi küzdelem után augusztus 8-án szintén bevett.

A többi kisebb végvárok őrségei harcz nélkül megadták magukat a török hadseregnek, mely Eszéknél a Dráván épített hídon átkelve, augusztus hó 25—28-ika közt gyülekezett Baranyavár és Kisfalud környékén, alig egy napi menetre a magyar hadseregtől, mely a Mohácstól délre elterülő síkságon táborozott.

Pétervárad ostroma alatt Tomori Pál 2000 lovassal figyelte meg a török hadsereget és negyven naszádjával több ízben sikeresen megütközött a török dunai hajóhaddal. A török előnyomulásával egyidőben Tomori Bácon és Dályán át Eszékre sietett, később az átkelt ellenséggel szemben foglalt állást mindaddig, míg a király seregével egyesülendő, Mohácsra nem

A MOHÁCSI CSATA 1526 AUGUSZTUS 29-ÉN.
DSELÁLZÁDE MUSZTAFÁNAK A BÉCSI CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ KODEXÉBŐL.

vonult vissza. Haderejét útközben Perényi Péter temesi bán és más főurak dandárjaival 5000—6000 emberre szaporította.

A törökök 1526 augusztus 29-én reggel szürkületkor a magyarokat megtámadandó, Baranyavár-Kisfalud környékéről megkezdték előnyomulásukat.

Elöl haladt Bali szendrői bég könnyű lovasságával és Khoszrew bég boszniai hűbérlovasaival, továbbá Ibrahim nagyvezir a rumili sereggel, 150 ágyúval és 4000 janicsárral. Ezt követte Behram pasa az anatólii csapatokkal és 150 ágyúval s végre Szulejman szultán a rendes lovassággal, a többi janicsárokkal, testőreivel és udvarával.

A magyarok még a reggeli órákban értesültek a törökök közeledéséről és ezen hírré a csapatokat két harczvonalban (a második harczvonalat öt sorral) harczra rendezték; a második harczvonal szárnyain kevés gyalogság állott és az egésztest könnyű lovascsapatok vették körül.

Déltájt megérkezett Ibrahim nagyvezir seregtestével a mohácsi mező déli szélére, a honnan már láthatta a magyarok felállítását. E helyt Bali és Khoszrew béget 10,000 könnyű lovassal fedetten Nagy-Nyárádra, a magyarok jobb oldala felé irányította, seregtestének többi részeivel pedig a magyarokkal szemben felvonulván, a hadi népnek és szolgáknak megparancsolta, hogy a tábor felütéséhez és a tábori podgyász lerakásához lássanak. A törökök ugyanis nagyon fáradtak voltak és azért elhatározották, hogy a csatát csak másnap fogják megkezdeni. Ez időben az anatólii sereg és a szultán csapatai még nem voltak a harczmezőn.

Délután három óra felé Nagy-Nyárád irányában lándzsahegyek villogása árulta el Bali bég csapatainak mozgását. Tomori fővezér ezen a magyarok jobb oldalára nézve veszedelmes csapat kikémlelése, esetleg eltérítése végett a király őrzésével megbízott Ráskay Gáspárt csekély lovasságával küldte ki. Valamivel később Tomori, midőn látta, hogy a törökök nem támadnak, a magyar vezérek közül pedig egyesek a várakozásba belefáradván, már a táborba akartak visszatérni, a királynak azon javaslatot tette, hogy támadja meg a szemben levő törököket, mert kisebb a veszély most, midőn az ellenséges csapatoknak csak egy részével, mint másnap, mikor az egész sereggel kellend megütközni. A király elfogadta ezen javaslatot és támadásra fuvatott. Ép ez időben látták a magyarok a szultán seregtestét a déli láthatáron levő magaslatokról leszállani.

A harczot a magyar tüzéség vezette be és a tüzelés megkezdésével egyidejűleg a magyarok első harczvonala is a következő módon vonult

előre: Perényi lovasteste Ibrahim nagyvezir jobb szárnyát vette iránynak, a középben álló tizezer gyalogos pedig rohamlépéssel haladt a szemben levő rumili lovasság felé, míg Batthyány lovassága Bali bég ellen küldetett.

Perényi bár ügyet sem vetett a török ágyú és puszkagolyó záporának, egyenes irányban a török tüzér és janicsár vonalon még sem tudott áttörni, miért is jobbra húzódva, a török első harczvonal közepe felé tartott, a melyet az őt követő Tomorival, illetve annak gyalogságával egyetemben vissza is szorított. Batthyány ez alatt sikerrel harczolt Bali bég csapatai ellen Nagy-Nyárádnál, áttörvén ezen nálánál hatszorta nagyobb lovastestet; de végre is elkeseredett harcz után a túlerő elnyomta.

Mialatt a török első harczvonal hátrált, Báthory András, a harczoló gyalogság egy részének parancsnoka, a királyhoz vágtatott hátra s kérte őt, hogy a biztosnak látszó győzelem kiaknázásához a második harczvonallal nyomúljon előre. A király engedve ezen felszólításnak, az egész második harczvonalat a török sereg közepe felé előre vezette.

Ezen 10—12,000 magyar lovas vitéz a harczoló első harczvonallal egyetemben előbbre vitte a rohamot a török seregnek időközben megérkezett anatólii seregtestéig, melynek tüzérsége a legnagyobb pusztítást tette.

A döntést a törökök előnyére az időközben a harcztéren megérkezett és harczba vezetett szultán seregteste, valamint Batthyány visszaűzése után a magyarok jobb oldalába és hátába megjelent Bali bég lovasteste hozta. A harczba vetett friss török lovasságnak és a janicsárok tüzének az elkeseredett küzdelemben megfogyott magyar vitézek egy ideig még ellentálltak, a zavar azonban nőttön-nőtt, míg a nagy tömeg a még életben maradt magyarokat teljesen elnyomta és minden irányban hátrálásra kényszerítette.

Felhőszakadás vetett véget a másfél órai harcznak és a törökök üldözésének, mely csak a harcztér környékére szorítkozott.

Veszteség: A magyarok részéről 24,000 fő, az összes hadiszerek és a tábor. 2000 fő fogságba esett és augusztus 31-én megöletett.

II. Lajos király a harczból megmenekült ugyan, de Moháctól északra lovastul a Csele patakba esett és ott lelte halálát. A kevés számú megmenekült elszéledt az országban.

A törökök vesztesége legalább is ugyanannyira becsülhető.

A török, mint láttuk, nemcsak nagy tömegével, de helyes taktikájával is túlszárnyalt bennünket s fegyelmezett gyalogsága mellett főleg könnyű lovasságával multa felül a mi nehéz lovasságunkat.

A mohácsi vészszel azonban csak hosszan sajgó sebet kapott a nemzet, de nem szállott sirba, mint hirdették, és harczyi dicsősége másfél százados török elleni harczaiban számtalanszor ragyogott fel.

Ha most már a fegyverzetet illetőleg az előző korszakra is visszatekintünk, látjuk, hogy a XIV. századtól a XVI. közepéig a régi ősmagyar harczmodor és fegyverzet a nyugati lovagi fegyverzettel együtt és egymás mellett fejlődik. Épen ez adja meg a magyar fegyverzetnek azon sajátlagos képét, mely egyebütt sehol fel nem található. A keleti és nyugoti befolyások nyilvánulásai ezek, a melyek közül a korszak végén a török támadások kényszerű hatása alatt a harczmodor és fegyverzet lassankint egészen keleti formák szerint alakul át.

A jelzett viszonynál fogva épen tárgyalt korszakunkban, a kézij és nyíl mellett ott találjuk a nehéz számszeríjat, a régi magyaros szablya mellett a keresztény középkor keresztalakú markolattal bíró, egyenes, kétélű kardját és pallosát. A különböző formájú alabárdok, lándzsák és csatabárdok mellett a buzogányt, mely úgy látszik a XIII. század közepe táján beköltözött kunok révén terjed jobban el hazánkban. Főképen a lovasság használta. A XV. század közepétől fogva már Olasz- és Németországban is feltűnik, rendesen mint a magasabb tisztség jelvénye, mint vezéri bot. A törököknél nemzeti fegyver lévén, velük való gyakori harczolásunk után a XVI. és XVII. században mindinkább elterjed. A III. Béla király sirjában talált jogar és a koronázási jelvényeink között századok óta őrzött jogar szintén buzogányalakúak s azt mutatják, hogy e fegyvernem hazánkban mily régi keletű. Több típusai közül már Ilosyai említi, hogy Toldi Miklós «hét tollú buzogányt» hordott. Ezen kívül ősmert formái a gömbfejű, a tüskés csatacsillag és a lánczos buzogány.

A támadó fegyverek során utolsó helyen említjük meg a csákányfokost, mely szintén tipikus magyar fegyverré fejlődött s a mely szintén ezen korszakban lép föl. Eredetileg a bárdból fejlődött ki. Mint Nagy Géza mondja: «A míg a vért sodronygyűrűkből állt s ennek túlnyomó használata eltartott a XIV. század végéig, nálunk a bárdszerű vágó fegyvernek volt kelete, mely egy súlyos csapással ketté metszette a vassodronyt; a XIV. század vége felé azonban a teljes vas-öltözék kezdett divatba jönni s a XV. század közepén túl már Európaszerte általánossá vált, ekkor tehát beállt a szüksége egy olyan támadó fegyver alakulásának, mely át tudjon hatolni a páncél lemezén, erre pedig a csákány és bárd régi alakjában már nem alkalmas.

A csákány tuskében végződő fokának kifejlődését tehát a XIV. század végére vagy a XV. század elejére tehetjük s a milyen arányban terjedt a vaspánczél, olyan arányban nőtt a tüskés csákány jelentősége is, úgy, hogy a XV. század vége felé s még inkább a XV. század folyamán az éllel ellátott pengerezs már fölöslegessé vált és kezdenek elterjedni azon csákányok, melyeknél a penge madárorrhoz hasonló alakot vesz föl s ezzel egyidejűleg kifejlődött a gömb vagy négyszögalakú tompa fok, mely a pánczél és sisak behorpasztására szolgált s egyuttal a csapás súlyát is emelte».

E korszakban tűnik föl végül az újabb kor egész hadrendjét megváltoztató új fegyvernem: a tűz-lőfegyver, a puska. A XV. század elején csak egyszerű vascsőből áll gyúlyukkal ellátva. Eleinte ezen formájában igen keveset lehetett vele az ellenségnek ártani, mert nem lehetett vele czélozni. Korszakalkotó volt e tekintetben a XV. század végén a puskaagynak felfeltalálása, mely lehetővé tette a czélzást. A kanóczygyújtós szerkezet még a XV. század végén csak emeli ezen hatást, a kerekalakatos kovás szerkezet pedig a XVI. század elején, még inkább fokozza azt. A védő fegyverek során első helyen kell említenünk a sisakot. A XIV. században még a fazéksisak divik nálunk, míg e század végén a csúcsos sisakformák jönnek divatba, a XV. század elején pedig a kalapforma franczia formák hódítanak. A bécsi képes krónika képeiről úgy látszik, hogy az ősi, rézlemezekkel díszített és egyszersmind védett süvegek is tartották magukat. A XVI. század elején lép föl a keleti csúcsos formájú, nyakvédővel s orrvédő vassal ellátott magyar huszársisak, melynek legszebb példánya a Zrínyi Miklósnak tulajdonított sisak, s a mely forma egészen a XVII. század végeig fentartotta magát nem csak nálunk, hanem mint speciális magyar forma egész Európában. A török formától megkülönbözteti, hogy a viziren kívül elől ellenzővel bir, mely utóbbi a mozlímoknál vallásos okokból nem fordul elő.

A sisak szó is tőlünk ered. Hasonló formában vették át tőlünk a lengyelek, csehek, horvátok, oroszok, sőt a német «zischägge» is innen származik.

A vértet illetőleg már az előzőkben kimutattuk, hogy annak két neme volt használatban az egész korszakon keresztül, a sodronypánczél és a tulajdonképeni vért, a sín- vagy lemezpánczél. Csak fájdalommal említhetjük fel e helyt is, miszerint nálunk, hol a pánczélos vitézek tízezrenként vonultak csatába, sem nyilvános, sem magángyűjteményben nem maradt fenn egyetlen számbavehető teljes vértzetünk. E tekintetben való szegénységünk bizonyára azonnal szemébe tűnik gyűjteményeink szemlélőjének.

A védő fegyverek során utolsó helyen említjük a paizst, melyről már szintén ismételten szözlottunk. Itt csak megemlítjük, hogy a kis kerek paizsot felváltotta a háromszögű német forma, majd a négyszögletű olasz forma, mely valószínűleg Pávia városa után *pavizi*-nek nevezetett, melyből a középkor végén a paizs szó alakult. A XIV. században azután fellép a speciális magyar-tárcsa forma, mely némi török befolyás alatt változva a XVII. század közepéig fentartja magát.

Mint fentebb is említettük volt, a mohácsi katasztrófa megbénította ugyan a nemzetet, de nemsokára épen e szerencsétlenség hatása alatt újra szervezi hadi erejét s másfél századon át ernyedetlenül és vitézül küzd, míg nem hőszileg fölszabadítja magát a török járom alól.

A török veszély állandósága fegyverbe szólítja az egész hadra képes nemzetet. Már az 1528-ban Budán tartott gyűlés kimondja, hogy a főurak és nemesek személyenkint és jobbágyaikkal együtt lóra kelni tartoznak. 1545-ben a nagy-szombati országgyűlés határozatai értelmében személyes és portai fölkelés rendeltetik el. Most már minden tíz porta egy lovast s tíz pap szintén egy lovast tartozik kiállítani. A ki ezen rendeletek ellen vétett, elvesztette vagyonát. Az 1552-iki pozsonyi országgyűlés ezenfölül még minden húsz paraszt birtok után egy gyalogost vetett ki.

Erdély hasonló erőfeszítéseket tett különösen a fölfegyverkezést illetőleg, a mely részben bennünket különösen az érdekel, hogy a fegyverek nagyobbára helyben készültek. Így különösen a medgyesi paizsgyártók és kardcsiszárok fedezték a szükségletet. Mindezekből fejlődött ki utóbb az erdélyi katonai végvidék és határvédelem.

Utóbb Erdélynek még egy külön állandó hadseregféleje is volt. 1552 óta az erdélyi két vajda évenként tizenötezer forintot kapott, a miért köteles volt Erdély védelmére kétezer lovast és ezer gyalogost fentartani.

Horvátországban körülbelül hasonlóképen fejlődtek a viszonyok. A török betörése esetén kötelezve voltak a főurak és nemesek az egész környéket ágyúlövések, hirnökök és tűzi jelek által föllármázni. A törökség elleni harcok folytán fejlődik ki itt is a horvát-szlavon katonai határőrvidék, egyrészt az Adriai-tengertől a Dráváig, másrészt pedig a Drávától Belgrádig. E részben jelentékeny lépést tett I. Ferdinánd, 1559-ben «Haramia» név alatt egy határőrezredet állítván föl s annak önálló ezredesévé Lenkovich Jánost nevezvén ki.

Érdekes, hogy a hadrakelést még a XVI. században, sőt egész a XVII. század utolsó tizedéig a régi módon: véres kardnak vagy lándzsának körülhordozása által hirdették ki, s az azt hordozó maga is véres ruhába volt öltözve. 1530-ban Ferdinánd is ily módon hirdetett hadat Zápolya ellen. A főurak banderiumaikat tárogatókkal gyűjtetik egybe.

Az egyes csapatnemek, ha azok idegen gyalogosok voltak, rendszeren «Knechtek»-nek vagy «Drabantok»-nak neveztettek. Ekkor lép föl egy új magyar csapatnem, a gyalog «*hajdúság*», mely vitézség tekintetében csakhamar méltó társa lesz a huszárságnak. Eredetöket illetőleg az ország több részében állítólag a régi hajtók, csöszök és vadászokból keletkeztek. Állítólag már Dózsa pórhadának is ezek képezték legerősebb elemét és szétvert soraikból keletkeztek volna a portyázó szabad hajdúk. A törvény üldözi őket, de tekintélyes hadnagyaik alatt lassankint odáig emelkednek, hogy minden valamire való hadjáratnál nélkülözhetetlenekké lesznek.

A magyar drabantok okmányainkban 1556-ban lépnek fel először, a mikor kétszáz ilyen említettik gróf Zrinyi hadseregében. Ugyanígy 1552-ben először olvassuk, hogy Schreiber Wolfgang kapitány kétszáz hajdút vezet a törökök ellen.

A huszárság azonban most is a magyar fegyvernem, a mely folytonosan beszéltet magáról az egész világon. Egy I. Ferdinándhoz intézett hadi jelentés hangsúlyozza, hogy lovasságot illetőleg legnagyobb szükség a gyors és vitéz huszárokra van, a kik Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban nagy mennyiségben állíthatók.

Beosztásukat illetőleg, száz emberből álló kompániákat képeztek. Így 1535-ben az erdélyi hadjáratban tíz ilyen csapat huszár vonult fel és egy hónap alatt 7061 forintba került. A smalkaldeni háborúban, szokatlan viseletükért a németek török huszároknak nevezik őket és általános rettegés tárgyai. Ferdinánd e háborúba Nyáry Ferencz vezérlete alatt ezerkétszáz huszárt küld, kik egy szemtanú leírása szerint, könnyű paripákon, tárcsa-paizszsal és kopjával voltak fölszerelve. A mühlbergi csatában 1547-ben három órán át galoppban lovagoltak, míg az ellenséges lovasságra akadtak, előbb átúsztatták az Elbét és mégis oly hévvel támadták meg János Frigyes herczeg csapatait, hogy az képtelen volt velük szemben megállani s maga is foglyul esett.

Mint kiváló fegyvernemet kell már a XVI. század elején emlitenünk a *naszádosokat*, kiknek első rendszeres szervezetüket az újabb korban úgy látszik

I. Ferdinánd adta meg. E vízi erő is főleg a török ellen szerveztetett s a dunai várak védelmében tűnt ki. Fő állomásuk Komárom volt. Egy ily naszádon rendszerint két kisebb ágyú és harmincz ember volt. Harminczegy naszádon 1545-ben összesen kilencszáz legény volt s havonként 2674 forintba került. Több régi, várostromot ábrázoló metszeten látjuk e naszádokat szerepelni. Látjuk ezeken, hogy a naszádosok lobogós kopját viseltek és tárcsa-paizsaik által védve eveztek. Belőlük fejlődött ki a csajkások intézménye, mely egészen az újabb korig fennállott. A történelmi arczképcsarnokban birjuk Fejérvári Lászlónak a csajkások komáromi kapitányának, ki a XVIII. században élt — arczképét. Érdekes ez főleg kosztümtani szempontból.

A tüzéséget illetőleg bátran mondhatjuk, hogy az a többi európai hadi államok színvonalán állott, hiszen alig volt nemzet, mely a török háborúkban csatateréinken meg nem fordult volna. Spanyol, olasz, német és később a francia tüzmesterek mind itt próbálták ki tudományukat. A tábori tüzéség mindamellet igen lassú léptekkel fejlődik. I. Ferdinánd korából birunk egy feljegyzést, hogy egy tábori ágyú öt óra lefolyása alatt csak 30 lövést volt képes tenni.

Báthory István már nagy súlyt fektet tüzéségére s 1575-ben Szent-Pál mellett azzal nyeri meg a csatát Békés-Gáspárral szemben. Ugyanő hozza ez időtájt ismét divatba, már a XV. század óta ismert, de nem eléggé méltányolt tüzes golyókat is.

A ruházatot illetőleg, tulajdonképeni egyenruháról még szó sem lehet. A fegyvernem meg volt állapítva, nagyjából a ruházat is, de az még sem volt soha egyforma. A XVI. századból már maradtak reánk képes ábrázolások, melyek fogalmat nyújtanak akkori hadi viseleteinkről. Ilyenek szép számban vannak a Lanfranchi-féle metszet-gyűjteményben, Ernst Lajos gyűjteményében és a történelmi arczképcsarnok metszetosztályában. Hansen Hangen-nak 1534-ben Bécsben megjelent és «Der Hungarn Chronica» című művében érdekes fametszetek vannak, melyeken a magyar lovasok lobogós kopjával, szablyával és tárcsa-paizszsal, fejükön pedig tollas kerek kalpaggal vannak ábrázolva. Tizenegy évvel később jelenik meg Bonfin-nak szintén a magyarok történetét tárgyzó munkája német kiadásban, melyben szintén fametszetű képek vannak. E képeken lovas és gyalogos magyar vitézeket látunk, tollas kalpagban, szablyával és lobogós kopjával. Ezeken kívül az egykorú metszetek egész sora bizonyítja az íjnak és az orrvédő

vassal ellátott sisaknak, melyről mint speciális magyar formáról már előző fejezetünkben szólottunk volt — ezen korszakban való használatát.

Az íjjal még Bethlen Gábor udvarában, a XVII. században, hölgyek és apródok czélba lőnek; nyílpuskák láthatók a XVIII. század elejéről még az Eszterházyak fraknói várában is.

Ez időben a XVII. század elején a megyei bandériumok is sok tekintetben átalakulnak. Mindegyik saját zászlója és kapitánya alatt jelenik meg, de főparancsnokuk a nádor és a mi a hadviselés módjára nézve a legjellemzőbb, — már felerészt gyalog és felerészt lovasokból állanak.

E közben a hajdúság, mint szabad bandák, ismét szerepre jut, úgy, hogy 1555-ben a budai vár parancsnoka, Tuighun pasa kénytelen ellenük külön hadjáratot indítani, mely alkalommal három fő fészüket: Kaposvárt, Korothnát és Babocsát beveszi.

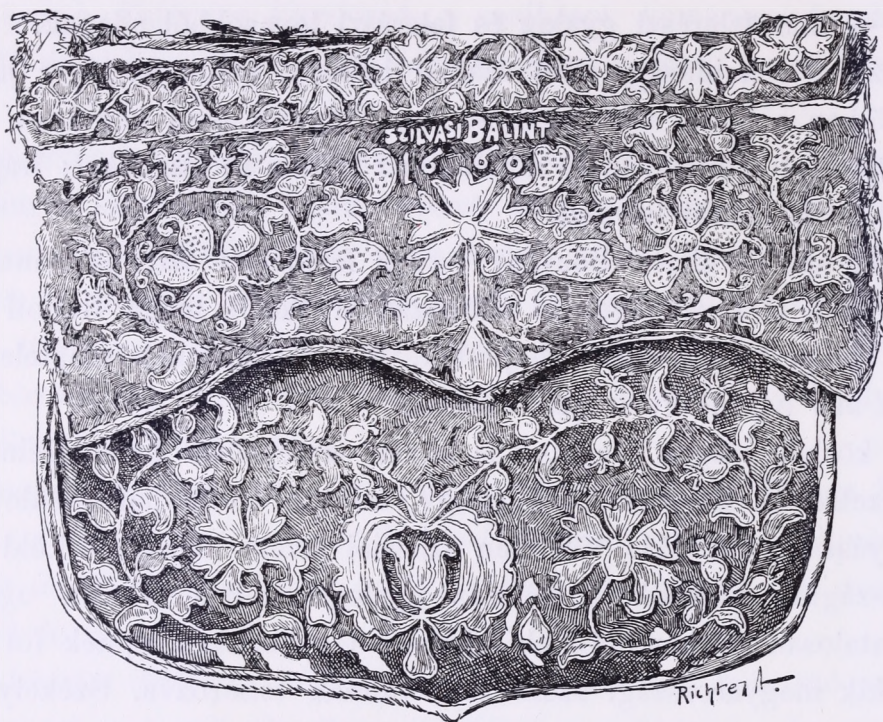
A XVII. század elején Bocskay István fejedelem alatt játszanak ismét vitézi szerepet. Ő kiváltságokkal halmozza el őket s maga Rudolf is azon igyekszik, hogy megnyerje a hajdukat. Ekkor kezdenek megtelepedni s alkotják a mai hajdúság virágzó városait.

Ezen közben idegen csapatok is bőven szerepelnek harcztereinken, mi a fegyverzetre és harczmodorra épűgy, mint a török harczmodor, átalakító befolyással volt. Már 1590-ben sziléziai fekete lovasokat küld Rudolf Magyarországra. Nemsokára kétszáz gyalog zsoldos érkezik ugyanoda, kiket hivatalosan is banditáknak hívnak. Ugyanekkor lépnek föl a «Ráczok», a kik magyarországi szerbekből vannak toborozva. Székely Mózes 1603-ban 2500 magyar huszárral megy Erdélybe, a kik között azonban 400 tatár van.

A XVII. századi magyar hadviseletre egy megbízható forrásunk van *Dillich Vilmosnak* 1600-ban megjelent könyvében, a melyben úgy lovaságunkról, mint gyalogosainkról hű leírást és fametszetű képeket találunk. E szerint a XVII. század elején huszárjaink orrvédős hegyes sisakot, pánczélinget, szablyát és jobb czombjuk alatt hegyes tőr kardot, jobb kezükben lobógos kopját viseltek. A nyeregben ezenkívül nagyobb pisztolyt (puffer) hordtak. A kapitányok a pánczél felett vörös fegyverkabátot s tisztí jelvényül buzogányt viseltek. A hajdukról azt mondja, nem viselnek sem pánczélt, sem sisakot. Majdnem úgy öltözködnek, mint általában a magyar parasztok. Fegyverük szablya, kurta puska és jobb oldalukon az övben balta. Felső ruha gyanánt úgy ők, mint a huszárok kurta köpenyt viseltek.

A cs. és kir. belügyministerium bécsi levéltárában van egy kézirat e korból, egykorú tollrajzokkal. Ezek is megegyeznek Dillich rajzaival azon különbséggel, hogy a szlavoniai gyalogság kerek nemezkalpagot és lándzsát, a horvát gyalogság pedig sisakot és puskát hord.

A tűzi fegyverek mellett, mint már fentebb is említettük volt, az íj és nyíl még folyton szerepet játszik. Medgyesen még 1592-ben virágzik a nyílgyártók (sagittarii) czéhe.

SZILVÁSI BALINT ARANYNYAL HIMZETT TARSOLYA 1660-BÓL.

Egyéb hadi intézményeinket illetőleg nem érdektelen tudni, hogy a magyar törvények 1596-ban először intézkednek tábori kórházak felállításáról, e célra minden porta után tíz denárt vetvén ki adóban.

Mint szintén érdekes dolgot említjük föl, hogy a XVII. század elején alkalmaztattak nálunk tábori zenészekül a czigányok. 1613-ban Bethlen Gábor táborában találunk róluk először írásbeli feljegyzést.

Az e korszakban szerepelt különböző magyar csapatnemekbeli elnevezések közül megemlítjük még a mezei hadakat, a puskásokat, a székely lándzsásokat s az erdélyi kék drabantokat, a minő csapatai Bethlen Gábornak s 1644-ben Rákóczy Györgynek voltak.

A harminczéves háborúkban újra európai hírre tesznek szert a magyar lovasok, a huszárok és a Wallenstein alatt küzdő horvát karabélyosok. E vitéz lovasság, mely működését Isolani alatt kezdte meg, szintén rendkívüli mozgékonyága által tűnt ki. Fegyverzetük, 1626-ban, állott először is a karabélyból, mely ez esetben kurta kerekalakatos puska volt. E karabélyok nagy valószínűség szerint Olaszországban készültek. Zrinyi Miklós kitűnő lovassága számára Velenczéből szerezte a karabélyokat. A horvátok fegyverei voltak még a kopja, a hegyes tőr kard, a szablya, a pisztoly és a csúcsos magyar sisak. Taktikájukat illetőleg érdekes, hogy az ütközetben előre lovagolva, előbb pisztolyaikat, azután karabélyukat lötték ki s egy kanyarodással, miközben nagy ügyességgel újra töltöttek, visszatértek csapatjukhoz. A horvát karabélyosok között különben nagyon sok volt a magyar vitéz. Azok voltak a harminczéves háborúkban, a mik a későbbi dragonyosok; — a mennyiben, ha a szükség úgy kívánta, a lóról leszállva harczoltak.

E korra esik *Zrinyi Miklósnak*, a költőnek és hadvezérnek, a szigetvári hős unokájának szereplése is. Nagy mint hadvezér és hadtudományi író egyaránt. A magyar-török háborúk alapos és beható tanulmányozásából kétségtelenné vált előtte, hogy a török kiűzése csak magyar vezérek, magyar tisztek alatt álló magyar hadseregnek sikerülhet. Önerejéből akarta a nemzetet a török járom alól fölszabadítani s e célból egy állandó magyar hadsereg alakítására hívja fel az országot. Ez az ő eszménye, erről ír verseiben, röpirataiban és könyveiben, egyaránt lelkes hangon. Azután hozzá fog nemzete hadi kitanításához. «A török áfium ellen való orvosság», «Ne bánts d a magyart» és «Tábori kis tracta» című hadtudományi műveiben.

Taktikáját illetőleg szaporítani akarja a gyalogságot, de a mellett a könnyű lovasságot kétszerte nagyobb számban felállítani, úgy hogy négyezer gyalogra nyolczezer lovas essék.

A mi pedig őt magát illeti, mint hőst, azt írja magáról:

Nem irom pennával,
Fekete tentával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök hiremet.

Zrinyi hatása kortársaira s általában azon kori hadi viszonyainkra kétségtelen.

A XVII. század második felében a toborzás divik. Főurak és hadvezérek engedélyt nyernek reá s azután megkezdik a verbuválást. Így alakul a Zrinyi huszár- és hajdúezred, a gróf Eszterházy és Nádasdy hajdúcsapat 1664-ben. Így toborozza újra Pálffy János 1689-ben a Czobor Ádám huszárjait s így alakít Bagosi Pál ezredes 1702-ben egy magyar legiót, mely az állandó hadsereg legrégebb magyar gyalogezredének vetette meg alapját. Báthory István már 1586-ban szervez huszárezredeket, kiket még festőibbé tesz a vállaikra erősített szárnyakkal. Ezek a híres repülő lovasok.

És ez időtől fogva a tiszta magyar nemzeti fegyvernem mindig a huszárság, melyhez hadi történetünk legfényesebb harci tényeinek emlékei fűződnek. Nyugot-európai szomszédaink sietnek átvenni tőlünk e fegyvernemet már a XVII. században s közülök a németek és francziák a mai napig is még egyenruhájukat is fentartották.

Richelieu bibornok már 1635-ben megbízta Bonnet lovagot, hogy a magyar huszárok mintájára könnyű lovasságot szervezzon. Ezen «Hussards Hongrois» nevű ezred, melyben magyar, horvát és német zsoldos katonák szolgáltak, rövid idő alatt nagy hírre emelkedett. Egyik vezére eleitől kezdve Eszterházy György, galanthai báró volt, ki Beaumont lovaggal együtt 1636-ban a Franche Comté-ban hősi halált halt. Később, miután a magyar katonák elhaltak, az ezredet feloszlatták; 1636-ban azonban, midőn nagyszámú magyar emigráns, nevezetesen Thököli hívei, Franciaországban menedéket keresett, XIV. Lajos király őket zsoldjába fogadta és a lovassági ezredekben alkalmazta. 1692-ben Louvois tábornoknak feltűnően a merész és daliás magyar lovasok, a király beleegyezésével egy magyar huszárezred felállítását határozta el, Corneberg bárót bízván azzal. A «Houssards Hongrois» egyik részét Eszterházy Sándor báró vezényelte. E huszárok 1693-ban a Neckar mentén harczoltak, a mikor Eszterházy annyira kitűnt, hogy a király Maître de camp-má tette. 1679-ben végre a ryszviki béke megkötése után a király az ezredet teljesen feloszlatta. Erre Eszterházy Sándor és hívei abba a huszárezredbe léptek, melyet Miksa Emánuel választó-fejedelem toborzott saját költségén a franczia király számára. Nouvilles marquis lett ennek az ezrednek új parancsnoka és Eszterházyt kívül még a vitézségéről híres Ráttky György, Bornemisza és Berzeviczy.

A Rákóczy-fölkelés lezajlása után Eszterházy Bálint és Bercsényi László Franciaországba emigráltak és ott 1712-ben a franczia testőr-

csapatba léptek. 1719-ben a király megbízásából mind a ketten Törökországba mentek, hogy az oda menekült emigránsokból huszárezredet alakítsanak. Ennek a magyar huszárezrednek Bercsényi lett a tulajdonosa, a miért is később azt Bercsényi-ezrednek nevezték. 1733-ban összesen három magyar huszárezred létezett Franciaországban: a «Bercsényi»-, «Chamboraud»- és «Royal-Nassau»-ezred. Egy évvel később Eszterházy egy negyediket is alapított Strassburgban. Az illető ezredek uniformisa mindvégig «à la Hongroise» volt: világoskék dolmány, vörös zsinóros mellény, fehér köpeny, vörös «salavári», piros sujtással díszített kékszínű szűk nadrág és kucsma; fegyvereik kard és karabélyos puska voltak. Harczmodorukról Dániel atya a «Histoire de la Milice Française» című művében a következőket mondja: «Hadviselésük többnyire abban áll, hogy az ellenséges lovasszázadot körülveszik; kiabálással s különféle gyors mozdulatokkal megijeszti. Ügyes lovasok; rövidre csatolt kengyellel lovagolnak apró lovaikon. Ennek tulajdonítandó, hogy sokkal gyorsabban haladnak, mint a nehéz lovasság. Rövid kengyelükre támaszkodva fölemelkednek a nyeregben, a menekülőkre nézve különösen veszedelmesek, könnyen gyülekeznek s az útszorosokon rendkívül gyorsan tudnak áthaladni.»

Németországban csaknem hasonló történetük van a magyar huszároknak. A lángeszű Nagy Frigyes honosítja meg hadseregében e fegyvernemet s halálfejes huszárjainak híre csakhamar vetélkedik a magyar huszár hírével.

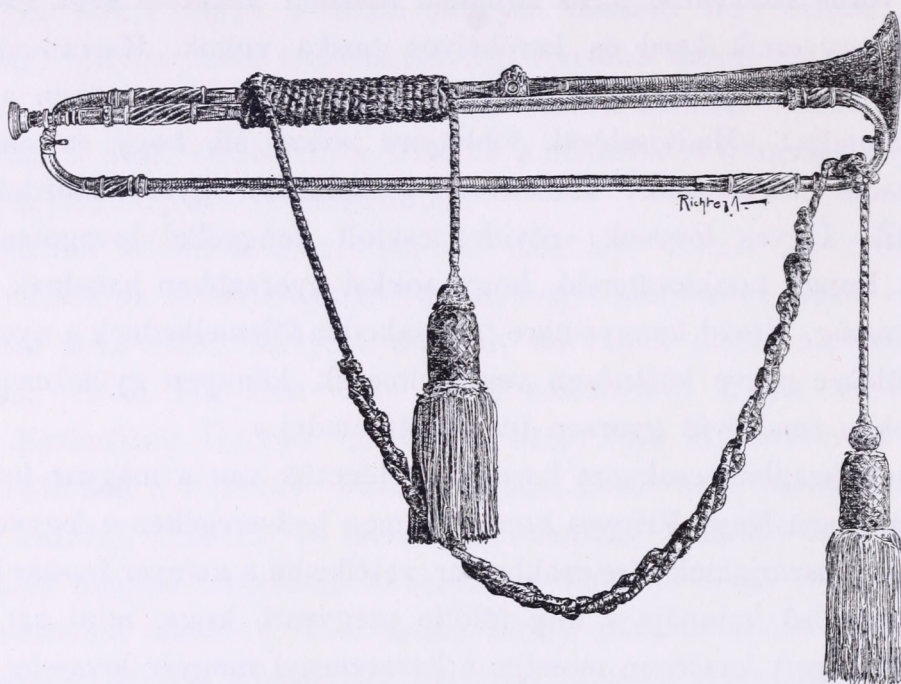
Ő kora első katonája s míg fölötte szégyenli, hogy, mint azt Fleury bibornokhoz írott levelében mondja, a húszezernyi magyar lovasság lépten-nyomon megveri, egyszersmind megbizsa ügynökeit, hogy szerezzenek neki huszárokat szervező tiszteket; majd meg a békekötés egyik föltételül kívánná kikötni, hogy a magyar királyné legalább egy huszárezreddel ajándékozza meg.

A XVII. század végén fordul elő először a kurucz és labancz név is, ez utóbbi alatt a császári csapatokat értvén. Abrahám a S. Clara művében ezek viseletével is megismerkedünk. Látjuk, hogy a könnyű lovasságnál a sisak és páncél mindinkább elmarad s helyette prémes és tollforgós kucsma, párducz kaczagány és a tarsoly lépnek föl.

A ruházat azonban még mindig nem nevezhető teljesen egyenruhának. A posztót a legénység a XVII. században igen gyakran fizetés gyanánt kapta. Leggyakoribb volt a velencei posztó. Így Zrinyi Miklós is 1663-ban, tizenötezernyi hadának a posztót Velenczéből hozatta.

A tüzérség fejlődésével nagy szerepet játszanak a magyar csapatok mozgó ütegei, az úgynevezett «seregbontó» kis taraczkok. Gärtner András szász tüzmaster 1700-ban egy oly mozsarat talál fel, a mely egy perc alatt huszat lő, ugyanő a kézi granát dobására csinál egy golyószórót. Mindezeket a mi török harczainkban próbáljuk ki először.

A XVII. század végén hadtörténetünk egy magasztos tényének fölemléítésével tartozunk végül. 1692 január 24-én gróf *Széchenyi György*, Magyarország primása a rokkant harcosok számára 175,000 frtos alapít-

HARCZI TROMBITA, XVIII. SZÁZAD.

ványt tesz, melylyel alapját vetette meg a mai rokkantsegélyezés intézményének is.

Az állandó hadsereg föllállítása nálunk a XVIII. század elejére esik, de egyes ezredek, különösen huszárezredek a sziléziai háborúk idejében folyton állíttatnak fel. Ezzel egyszersmind beköszönt az egyenruházat ideje, midőn minden ezred minden egyes embere az előre szigorúan megszabott ruházatot és fegyvereket tartozik viselni. Először föllállított magyar gyalog- és lovas-ezredeink egyenruházatáról a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban egykorú színes rajzok őriztetnek.

Az állandó hadsereggel újra szerveztetik a katonai határőrvidék is.

Mindez első nagyobb próbáját 1741-ben állotta ki, midőn a pozsonyi

híres országgyűlésen a rendek Mária Teréziának életüket és vérüket följajánlva, az állandó hadsereghez 21,622 újonczot s ezen fölül a nemesi fölkelést is megajánlották. Érdekes, hogy ezen időben az angol hölgyek annyira lelkesedtek a magyar huszárok iránt, hogy divatba hozták öltözetüknek viselését. Ez a hölgydivat egész Közép-Európára elterjedt, természetesen hozzánk is. Huszáros kucsmából, aranyzsinóros huszárkából (vállfűzőből) és félvállra vetett prémes mentéből állt.

Újabbkori hadtörténelmünknek ezen kívül három kimagasló korszaka van. Az egyik a Rákóczy-fölkelés, a második az 1791-iki és végül az 1809-iki insurrectió. Mind a három még ma is élénken él a nemzet köz-tudatában s hadi tényei szájról-szájra járnak. Mind a három korszakban hősiességét s hadratermettségét mutatta meg a nemzet.

Ha most visszatekintünk az egész korszakra fegyvertani szempontból, a mi bennünket legközelebbbről érdekel, kétségbevonhatatlanul látjuk, hogy századokon át velünk harczolt legnagyobb ellenségünk, a török, minden ponton befolyásolja harczmodorunkat és így természetesen fegyverzetünket is; de hogy ehhez könnyű volt az alkalmazkodás, mert hiszen ez a törökös harczmód, mely főleg a könnyű lovasságban kulminált, már benne volt a mi vérünkben és gyakorlatunkban is.

Ugyancsak e korszakból szállott át hagyomány gyanánt a hadi zászlóknak rendkívül való megbecsülése. Első sorban kell itt említenünk azt a zászló-darabot az ország czímerével és Magyarország védasszonyának képével, a melyet a mohácsi csatából ezer veszélylyel mentett meg a Batthyányak egyik őse. Hogy mily fölfogással viseltettek a hadi zászló iránt, annak legszebb példáját *Zrinyi Miklós* «Tábori kis tractájá»-ban, a zászlótartónak adott utasításban olvassuk: «Ha az egyik kezedet meglövik és abban hordozod a zászlót, tehát az másikba veszed, ha ezen is seb vagy lövés esik, az szádba veszed. Ha pedig teljességesen látod az ellenséget, hogy hatalmat veszen tirajtatok és az zászlót tovább meg nem tarthatod és oltalmazhatod, akkor magadat belé takarod és hozzád szorítod és életedet is e mellett veszteni akarod.»

Ezen kívül még e korszakban is tartja magát az ősrégi szokás, hogy csata előtt a zászlótartók sarkantyúit ünnepélyesen leoldják, — nehogy elfuthassanak a zászlóval.

A fegyverzetet illetőleg felemlítjük még, hogy a XVII. század végén jelenik meg harczterein, az újabb kor harczászatában oly nagy szerepet

játszó szurony. Buda 1686-iki ostrománál használják először magyar földön. Egyenes fanyele volt, a melyet a puskacsőbe dugtak.

A kurucz hadsereg fő ereje is a könnyű lovasságban állott, mely ősmagyar módra harczolt és regeszerű hőstetteket vitt véghez.

Felszerelésüket illetőleg különösen becsesek *Rugendas* reánk maradt metszetei.

Fő fegyverük nekik is a szablya volt, melyet a pengéjén levő feliratért «Fringiának» neveztek. Ösmeretes azonban a XVI. századból két kardunk «Frangia» felirással, Báthory István nevével. Ez tehát már maga is igazolja, hogy a fringiák divatja nem II. Rákóczy Ferencz korából ered.

A kurucz lovasság hősiességét és bámulatos mozgékonyságát és gyorsaságát számos példa bizonyítja. Így például tudjuk, hogy Bezerédj 1706-ban két huszár- és egy dragonyos ezreddel 24 óra alatt husz mértföldnél többet járt be, mikor Ausztriába ütött s e közben a lóról leszállított huszárokkal gyalog ostromolt és zsákmányolt erősített helyeket, köztük Badent is; Vajda András és Réthey János ezredek 1709-ben 600 huszárral átúsztak a Garamon Csatánál, s öt nap alatt ötven mértföldnyi utat tettek meg; bejárták Privigyét, Német-Prónát, átmentek a Facskó-szoroson Trencsénbe, onnan Zsolnán át Bicsére, hol győzelmes utcai harczot vívtak. Lipótvár alatt egy császári hadcsapattal verekedtek meg, Pöstyénél átkeltek a Vágon és Galgócson át Érsekújvárra érkeztek ötödnapp; 1708-ban tizenhat huszár Bornemisza őrmesterrel a császáriak vonalán áttört, Pozsony és Nagyszombat között nemcsak elfogta gróf Stahremberg Miksa vezénylő tábornokot, hanem az ellenséges vonalon ismét áttörve, a császáriak szeme láttára úszott át a zajló Vágon s vitte Nyitrára a fogoly altábornagyot.

Végül az utolsó török háborúban s a század elején lefolyt francia és olasz háborúban a magyar lovasság, a huszárság, annyi hihetetlennek látszó, meseszerű hőstettet hajtott végre, hogy azokról egész köteteket lehet írni, a melyek hozzájárultak, hogy a magyar huszár neve ma is az egész világon a hősiesség nimbusával van körülvéve.

Báró Buday Ignác, Kákonyi Ferencz kapitány, Püspöky őrnagy, báró Simonyi József ezredes és gróf Széchényi István kapitány neve örökre halhatatlanok a magyar huszárság s általában a magyar hadi történelemben.

VÁRAINK ÉS A VÁRHARCZOK. SZIGETVÁR ELESTE.

A magyar hadi történelem legfényesebb tényei, leglélekemelőbb harczy jelenetei mégis váraink falai között folytak le. A világtörténelem összevéve alig mutatja fel annyi példáját a halált megvető ostromnak s az önfeláldozó hősi védelemnek, mint a mennyiről a magyar történelem emlékezik.

Innen van, hogy Szigetvár, Drégely, Eger és Buda nevének említésénél még ma is minden magyar szív földobog.

Őseink a honfoglalás idejében, a mai Magyarország területén már számos várat találtak, a melyeket azután elfoglalva, saját technikájuk szerint átalakítva, ők is használatba vettek.

Anonymus szerint ilyenek voltak a következők: Ung, Zemplén, Bihar, Szatmár, Diósgyőr, Poroszló, Csömör, Nógrád, Nyitra, Várad (nem N.-Várad), Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc, Bán, Keve, Orsova, Vasvár, Belland, Borsova, Szamosujvár, Zágráb, Pozsega, Valkovár (Vukovár), Veszprém, Baranya, Alpár, Horom.

A honfoglalás alatt és közvetlen utána: Himes-udvar, Komárom, Borsod, Szabolcs, Sárvár (Tasvára), Pata, Borsu (Bars), Csongrád, Zólyom és Szekesőt építették. Már a vezérek korában épült: Csanád, Csákvár, Pest és Poroszló.

Hogy honfoglaló őseink az erősítéshez és az ostromhoz is értettek, több adatból tudjuk.

Kiew várát ostrom alá véve, lábtókat állítottak annak falaihoz.

924-ben Páviát és Cambrayt gyújtották föl tüzes nyilakkal. Augsburg 955-iki ostromához Guardanus szerint a magyarok különféle ostromló szerzőmokat vittek magukkal. Később, 1052-ben, III. Henrik hadjáratának leírásánál nyerünk először értesítést Pozsony városáról, melynek erődeit a németek hadi gépekkel ostromolják.

Aba Sámuel 1044-ben, mikor III. Henrik elől a Rába mögé vonult, a folyó védelmére hajító és egyéb gépeket rendelt. Nándorfehérvár ostrománál Salamon nyolcz fatornyon, ugyanannyi faltörőn kívül egyéb gépeket is használt. Herzfeldi Lambertus hat igen erős magyar várról tesz említést, melyet Salamon 1074-ben biztosítékul ad IV. Henriknek, azonban ezek neveit nem sorolja fel.

Régebben történészeinknél általában elterjedt vélemény volt, hogy

hazánkban a tatárjárás előtt kőből épült várak nem voltak. Újabb adataink ellene mondanak ennek. Oly vidékeken, hol kő nem volt, természetesen az akkori rossz közlekedési viszonyok között kénytelenek voltak a földsánczokhoz és fatornyok készítéséhez fordulni. A hol azonban a kő bőviben volt, ott abból építettek. Így az óriási kiterjedésű zólyomi régibb vár teljesen kőből épült. Szent István alatt még a székesegyházak és monostorok is erődszerűleg épültek, hogy a lakosság szükség esetén értékesebb holmijával annak falai közé menekülhessen. Így voltak építve négy saroktoronnyal a székesfehérvári bazilika, és a pannonhalmi és garam-szentbenedeki kolostorok is.

Midőn a tatárok 1241-ben betörték Magyarországra s a királyi sereget Muhinál tönkre verve Pest alá értek, a pestiek lázasan kezdték kis városukat megerősíteni; sánczot hánytak, árkot ástak, vesszősövényt fontak. De munkájuk csak félig volt kész, mikor a tatárok már ott voltak. A magyarok, németek kilőtték nyilaikat, követ dobáltak reájuk, számszerűjjal és gépekkel, de mind hasztalan; harmadnapra bevették a várost és mindenkit lemészároltak. Hasonló sors érte Váradot, melynek székesegyháza várat képezett árokkal és fallal körülvéve s fatornyokkal ellátva. A magasabb szikla- és jobban erősített, kőből épült várak azonban mentek maradtak. Így menekült Pozsony, Trencsén, Nyitra, Komárom és Esztergom fellegvára.

A tatárdúlás tanulságain okulva, csakhamar számos új és erős vár keletkezik. Így a turóczi, a visegrádi, a szigligeti, a zágrábi és végül a budai.

Árpádkori váraink közül csak a tornai várból maradtak fenn régi részletek, melyek annak építési módját és beosztási rendszerét feltűntetik.

Ez már 1279-ben állott s beosztását illetőleg alsó és belső várból, valamint a fellegvárból, illetőleg donjonból (örtorony) állott.

Nagy Lajos alatt a hadi viszonyok általános föllendülésével a várépítés és hadi technika is nagy haladást tett. 1346-ban Zára ostrománál Lajos király tizenegy kőhajító gépet rendelt ki Zarából a favár alá s azokat kétezer magyar lovas és nyolczszáz zárai gyalogos őrizete alatt éjjel-nappal míveltette.

Zsigmond király kiváló súlyt helyezett különösen a városok megerősítésére. Így tudjuk, hogy Eperjest falakkal és árkokkal vétette körül s a budai királyi várban is több bástyát és tornyot építtetett. A várak emelkedésével lépést tart hazánkban a tüzérség s a lövegtan fejlődése is. Már 1417-ben írja meg, rajzokkal kísérve, Nagyszebenben Hasenwein János a

lövegek kezeléséről szóló tüzérségi könyvét és hogy általában a tüzérség már a XV. században mily magas fokon állott Magyarországon, csak azon egyetlen adatból is megítélhetjük, hogy az egykorú Dukas értesítése szerint Orbán nevű magyar mester volt az, a ki Mohammed szultán számára azt a világra szóló óriási ágyút öntötte, a mely 1453-ban Konstantinápoly falainak egy részét ledöntötte. A feljegyzések szerint az ágyú csövének átmérője tizenkét arasznyi volt és 600 fontos kőgolyókat dobált.

Pozsony városáról tudjuk, hogy már a XIV. században bőven el volt látva mindenféle löszerekkel és egy gazdagon fölszerelt «Püxenhof»-nak nevezett fegyvertárral birt; 1440-ben Pozsony városának már saját, minden szükségletekkel fölszerelt ágyúöntődéje volt, a mikor is ott egy ágyúöntő mester huszonnégyszáz legénnyel dolgozott, a kik mozsarakat s vörös rézből ágyúgolyókat és bombákat öntöttek, 1442-ben pedig már kartácsokat is készítettett a tanács. 1454-ben a város Hunyady János kormányzónak egy nagy «Csóka» nevű ágyút szállít keletre, melynek súlya rézben 1171 font volt.

Mátyás király alatt, a hadi viszonyok általános fejlődésével, várrendszerünk és tüzérségünk is nagy haladást tesz. Erre mutatnak Mátyás híres várostromai. 1464-ben maga indul Bosnyákországba, hol a bevehetetlennek tartott Jajczát elfoglalta, miután előbb a magyar lövegek annak falait teljesen összerombolták. 1475-ben, midőn a török ellen indult, oly nagy arányú ostromgépeket és ágyúkat készítettett, hogy azok a pápai követ csodálatát keltik föl.

1476 január első napjaiban kezdte meg Szabács várának ostrommunkálatait; saját találmányú ostromgépeket alkalmazott, ágyúkkal és katonákkal rakott hajókat vonatott a vár árkába és február 15-én már bevette a várat.

1482-ben Frigyes császár elleni hadjárata közben Haimburgot ostromolva ágyúi között oly óriási nagyok említetnek, melyeknek egyikét, a «Varga» nevű mozsarat, nyolczvan folyton váltott ló húzta. Ugyanez évben tizenhét roppant ágyút küldött Budáról Pozsonyba.

És az ostromműveknek e magas színvonalra emelése kétségtelen Mátyás érdeme, mert hiszen tudjuk, hogy 1444-ben a várnai csatában a magyaroknak még kevés és kicsiny ágyúi voltak s először Belgrád 1456-iki ostrománál jutottak nagyobb mennyiségű török löveg birtokába. Ezeket még Mátyás is használta. A törökök szerették az óriási lövegeket. Tudjuk, hogy Mátyás halála után maradt hátra egy ilyen óriási török löveg Bécsben, mely szintén még Nándorfehérvárból került.

A várak védelmére és ostromára külön mérnökkart szervezett, melynek olyan híre volt, hogy az orosz nagyfejedelem kölcsön kért tőle ilyen mérnököket. Az ágyúk mellett még a régi, de tökéletesített egyéb ostromgépeket is használta. E mellett azonban ő szervezte nálunk először a könnyen mozgó tábori tüzérséget is.

Most tárgyalt korszakunk végén s részben a XVI. század elején, nem ritkán még az őskori földvárak vagy a római castrumok alapzatain épülnek fel s részben újra végváraink Árva, Lengyelország és Szilézia felé, Dévény, Pozsony, Sopron, Moson, Ausztria ellenében; Németujvár, Styria, Belgrád a törökkel, Tersat és Clissa pedig az Adriai-tengerrel szemben; így továbbá a volt rablóvárak: Vöröskő, Beczkó, Bolondócz; a királyi mulatóvárak, mint Vajda-Hunyad, Visegrád, Zólyom, Véghles, Tata, Tihany, Tátika, Csobáncz, Diós-Győr; folyamvölgyi váraink: Murány, Munkács, Torna, Vinna, Znio s végül sziklaváraink: Somoskő, Salgó, Zagyva, Buják, Fülek, Nógrád, Kékkő, Eger, Hollókő, Szanda, Revistye, Szászkő, Tihany, Sáros, Dédes, Kapi, Trencsén, Huszt, Kis-Sebes, Szarvaskő, Fraknó, Ghymes, Ajnácskő, Lietava, stb.

A magyarországi várak, építészeti stíljök s erősítési rendszerök tekintetében, bátran mondhatjuk, hogy Európa valamennyi várstíljét kifejezésre juttatták. És ennek már fentebb okát adtuk, midőn kimutattuk hadtörténetünk fejlődésének főbb mozzanatait és ott említők, hogy a Kelet és Nyugot csaknem minden nemzetiségű hadi népe megfordult hazánk földjén. A középkori régi várak építői nálunk leginkább benczés papok; később olasz, majd német mesterek. Román stílű műemlékek ma már e nemből alig, csúcsíves azonban nagyobb számban maradt fenn. Hogy különben e stílek, mint építészeti kormeghatározó adatok várainkon oly ritkán mutathatók ki, annak oka főleg abban keresendő, hogy nincs építmény, mely annyi átépítésen és változtatáson menne keresztül, mint épen egy vár s különösen a mi váraink, melyek között egy sincs, a mely egy vagy több ostromot ne állott volna ki.

A XVI. és XVII. században különben váraink építészeti berendezése nagyjából ugyanaz maradt, a mi a középkorban volt. A belső vagy felső várat, vagy a hol ez hegyen épült, az u. n. fellelővárat, rendszerint a külső vagy alsó vár, az u. n. váralja vette körül. Ebben lakott a várjobbágyság, majd később a polgárság s a mesteremberek. A fellelővárban középen, mintegy az egésznek magvát képezve állott az őrtorony, a donjon, mely

a vár védőinek legutolsó menhelye volt. E mellett állott a várúr lakháza, a palota s ebben vagy a donjonban a lovagterem, ezután jött a vártemplom vagy várkápolna, esetleg tisztek lakása, s a legénység szobái és a lovak istállói, az élel-, fegyver- és lőszertár a bástyák casamataiban. Az épületcsoportot bástyák, sarkaikon kiugró tornyokkal és rondellákkal fogták körül, melyeken ormozat s kisebb-nagyobb lőrészek voltak az ágyúk, a puskák és nyilazás helyéül. Az egészet a földrajzi fekvéshez képest mély árok, sáncz vette körül a legtöbb esetben vízzel tele eresztve, melyen át felvonóhíd vezetett.

A váraljak vagy külső várak, a várjobbágyok s a vár részére dolgozó iparosokból alakultak, később azonban oly iparosokból is, a kik ott iparuk védelmét keresték. Itt tehát megfordítva volt a dolog, mint a városoknál, hol a polgárság, az ipar nem keresett más falak között védelmet, hanem városát maga vette körül falakkal. Az elsőre példák nálunk: Árva, Szepes, Znió, Sáros, Fraknó, Krasznahorka, Véghles és Boldogkövávalja, az utóbbiakra nézve pedig Pest, Eperjes, Lőcse, Kassa, Székesfehérvár, Pécs, stb.

Várainkat tehát már e korban, következőleg oszthatjuk fel: végvárak, egyéb királyi várak, erősített városok, erősített kastélyok és kolostorok.

Végvárak alatt értjük ezen korszakban, különösen a Horvátországban s a török határon levő várainkat, e mellett azonban bent az ország belsejében is azon várakat, a melyek a török által elfoglalt részek határán, vagy közelében vannak, tehát a magyar birtoknak ott is véghatárán állanak, így például: Eger, Diósgyőr, Szendrő, Szolnok, Fülek szintén végházak és végvárak voltak, holott a három első Borsodban, a negyedik az akkori Külső-Szolnok, Fülek pedig Nógrád vármegyében, tehát jóformán az ország közepén feküdt.

Felösmelve a végvárak rendszerének roppant fontosságát, törvényeink szakadatlanul élénken gondoskodnak róluk, már Ulászló alatt; II. Lajos alatt pedig száműzetéssel büntetik a végvárak elvesztőit.

E korbéli legnevezetesebb várainknak különben hű rézmetszetű képeit birjuk Ortéliusnak 1603-ban megjelent művében.

Az építést és felszerelést illetőleg érdekes tudnunk, hogy Erdélyben Nagyszeben városát Ferdinánd király erősítette meg, még pedig Bécs mintájára.

Már a Dózsa-féle lázadás után kimondatott, hogy minden megyének legalább egy központi várának kell lenni, s hogy különösen a végeken levő magánvárakat a tulajdonos jó karban tartozik tartani.

A határőrvidéken 1579 július 13-án Károly főherczeg egy róla Károlyvárosnak nevezett erőd alapfalait rakatván le, az alapzatba 900 török koponyát falaztatott be, hogy ez által is kifejezze azt, miszerint az a törökök ellen emeltetett.

1597-ben Tata ostrománál Pernstein János tüzmaster először használt petárdákat, melyek úgy a császári, mint a magyar sereg előtt nagy feltűnést keltenek.

A XVI. század közepe óta a Francia-, Spanyol- és különösen Németországban mindinkább tökéletesített tűzfegyverek minden neme alkalmazásra talál hazánkban s alig néhány évtized múlva a magyar öntőházak: Kassa, Tokaj, Sárospatak és Gyulafehérvárott szolgáltatják a legnagyobb ágyúkat. Hogy pedig magyar mesterek is hírnévre tettek szert, elég, ha csak a híres Orbán mestert vagy Báthori Zsigmond ágyúöntőjét, az 1592-ben élt Hajmási Albertet, Rákóczy György magyar ágyúöntőit s a Buda 1686-iki ostrománál olyannyira kitűnt Tüzes Gábort említjük.

E tekintetben legtanulságosabb reánk nézve a tokaji várnak, melyet I. Rákóczy György erdélyi fejedelem szereltetett fel a maga öntődéiből, 1649-ben készült leltára.

Érdekesen látjuk kidomborodni azt a szokást, hogy az ágyúkra kiöntött alakok után az egyes ágyúkat a legkülönbözőbb állatok nevének nevezik, sőt a mitológiából és ókori történelemből vett példák sem ritkák.

Igy vannak itt: Oroszlán, pelikán, sas, fülemile, ló, Marcus, Curtius, Hircus, Fortuna, Tactus, Auditus; sőt Barát, Kis Baba, Angyal stb. nevű ágyúk.

Az egyiken, mely 1597-ben öntetett, Mauricius, a másikon pedig, mely 1558-ban készült, Francz Olomuczer ágyúöntők eddig ismeretlen neveit fedezzük föl.

Általában a magyar várak felszerelése sokat köszön I. Rákóczy György fejedelemnek s ő volt az, a ki a magyar ágyúöntés művészetét Magyar- és Erdélyországban az eddig elért legmagasabb fokra emelte. Munkácsot, Tokajt, Regéczet, Szerencset, Kassát, Ónodot, Szatmárt és Sárospatakot egészen újra szereli fel, mely munkában neki Debreczeni Tamás jószágigazgatója és Anthoni nevű ágyúöntőmestere jár kezére. Ugyancsak ő alkalmazza később Maxell Bertalan ágyúmestert is, a ki leginkább a gyulafehérvári ágyúöntőházban dolgozott.

Híresek voltak Rákóczy György «Seregfontó»-nak nevezett kis taraczk-

jai, de különösen nevezetes «Farkas» nevű, Nagyszeben 1660-iki ostrománál használt nagy ostromágyúja, a melyet nyolczvan pár ökör vontatott s a melyről egykorú följegyzés mondja, hogy «kevés párja volt az egész keresztény világon».

Az újabb korban a haditechnika általános fejlődésével a várépítéset és tüzérségi technika is igen megváltozik. Montecuccoli hadművében azt tartja, hogy csak olyan helyeket kell megerősíteni, illetőleg ott várakat építeni, melyeket az ellenség el nem kerülhet. A XVIII. század elején a várépítéset, erődítéset és tüzérségünk újabb föllendülése következik be a Rákóczy-féle fölkelés következtében.

Rákóczy tüzérségének — beleértve a tábori és vártüzérséget is — főinspektorává Szandai Sréter Jánost tette. Magok a tüzércsapattestek előbb Le Maire, azután több évig De la Mothe; végre 1709-től, De Rivière kitűnő szakképzettségű francia tisztek parancsnoksága alatt állottak, kik XIV. Lajos francia király hadseregéből vezényeltettek, több mérnökkari tiszttel együtt, Rákóczy mellé. Kiemelendő közülök különösen Rivière, a ki a híres Vauban maréchalnak volt egykor segéd tisztje.

Öntő- és szerelőműhelyeket állítottak fel Beszterczebányán, Munkácson és Érsekújvártt. 1707-ben említetnek még Barsonville, Rottenstein Ferencz, Ádám Jakab, Török János, továbbá Lambeck és Le Brun kapitányok, mindannyian jeles tüzérek és aknászok.

Érsekújvár erődítményeit De Rivière alakította át, ellátva azt szabályos, hatszög bástyázattal, kapui előtt két «huszárvárral» (ravelin), több contre-escarppal, egy előre tolt védművel és több sánczczal. Több külföldi egykorú szakmunka, mint a hatszögű erődök mintáját hozza fel.

Mint általában a magyar hadrendszert, a várak védelmi öveit is a törökség törte meg tömérdek ostromával s tette hosszú időkre hasznavehetlenné.

Ezen közben azonban a magyar, halálmegvető hősiességnek annyi alkalmat nyújtott magát a világ előtt dicsővé tenni, hogy e hírnévvel szinte kárpótlást nyújtott annyi kiomlott hősi vérért.

A sok közül csak az egyet, Szigetvár elestét és Gróf Zrinyi Miklós hősi halálát mondjuk el.

Zrinyi 1518-ban született. Neve már Szigetvár hősi védelme előtt is ismeretes volt a magyar hadi történelemben. A töröknek állandó ostora volt, számtalan csatában verve meg őket s még többet küldve közülök a

másvilágra. Ott volt 1542-ben négyszáz lovasával Pest ostrománál. 1543-ban Ferdinánd király horvát bánná nevezte ki. 1556-ban Nádasdy Tamással vitézül harczolt Somogyban Ali pasa ellen. Lovát kilőtték alóla s mikor másikra szállott, mentéjét egy taraczk golyó tépte szét. Mikor ebben a csatában való vitéz harczolását látta a verőczei bég, oda kiáltott neki és megkérdezte a nevét; Zrinyi megmondta s egyszersmind vitézi üdvözlétét küldte Ali pasának. A csata elcsendesedésével este levelet küldött Ali Zrinyinek, megköszönve és viszonzva üdvözlétét. E kis epizód bizonyára érdekes vonása a kornak, mely a vitézséget oly nagyra becsülte.

Zrinyi 1557-ben lemondott a bánságról, de a helyett tárnokmesterré neveztetett ki. Ez évben a foglyok kölcsönös kicserélése közben fölmerült szóváltás alkalmával Zrinyi a bosnyák basát hamis lelkűnek nevezte, miért ez egy szál kardra kihívta. Ő természetesen örömet elfogadta azt s tízezerrel magával jelent meg a kitűzött órában Kaproncza mellett, de a basa tanácsosabbnak látta otthon maradni.

Szigetvár kapitányává 1561-ben neveztetett ki. A teljesen síkföldi erődöt először Török Bálint helyezte védelmi karba. Legfőbb erőssége földsáncza s különösen az Almás vize volt, mely a várat és várost körülvéve, posványjaival azt hozzáférhetlenné tette. Zrinyi belső vára e posványban legbelől egy kis szigeten épült, jobbára palisádákból állott s csak egy kis keskeny hídon lehetett hozzá jutni.

Szulejman török szultán 1566-ban százezret jóval meghaladó hadsereggel és 300 ágyúval indult Magyarország ellen s a Dráván átkelvén, augusztus elején Szigetvár alá szállott.

Zrinyi őrsége harmadfélezer emberből állott. Ezeket egybegyűjtve, a fővár piaczn a következőket mondta nekik: «Atyámiai! Már láthatjuk nyakunkon a maga erejében bizakodó ellenséget, mi pedig Istenbe vessük reménységünket. Ha ő Felségét könyörgésünkkel kérjük, nem fog elhagyni bennünket; mindenekfelett szükséges azért, hogy egy szívvel s akarattal legyünk. Azért is hittel kössük le magunkat egymásnak, legelőször én esküszöm meg, hallgassatok reám: Én gróf Zrinyi Miklós, ígérem először ugyan a nagy Istennek, azután a császári Felségnek, a mi urunknak és ennek a szegény tartománynak, s nektek is összegyülekezett vitézeknek, hogy benneteket soha el nem hagylak, hanem veletek akarok élni s halni, mind jót s mind gonoszt szenvedni; Isten, szentháromság, atya, fiu, szentlélek egy Isten engemet úgy segítjen!» Azután a katonákat s lakosokat így eskette

GRÓF ZRINYI MIKLÓS ARCZKÉPE.

meg: «Mi szigeti lakosok s katonák esküszünk a nagy Istennek, Felsőségünknek, tartományunknak s gróf Zrinyi Miklósnak, hogy mind holtig ő hozzám engedelmesek leszünk, vele élünk s halunk.» Azután meghagyta, hogy ha ő elesnék, helyette rokonát, Alapy Gáspárt ismerjék kapitányuknak, hogy a ki tisztje szavát nem fogadja, a ki kirendelt helyét elhagyja, a ki a törökök nyilain belövendő czédulákat elolvassa és azokat mindjárt tisztjének be nem adja, a ki másodmagával suttog, a ki csak egy pénz ára tolvajságban éretik, mind halállal büntetessenek.

A török huszonkilencz nap vesztegelt Sziget alatt. Ez idő alatt sem éjjel, sem nappal egy órát sem henyélt. Majd ágyútűzzel, majd más utakon gyakorta hosszú, kegyetlen rohamokat intézett a vár ellen, de mind hasztalan, Zrinyi oly vitéz ellentállást tanusított, hogy még az ellenség sem tudott azon eléggé csudálkozni. A legdühösebb s leghevesebb rohamok daczára a gróf az új várost tíz teljes napon át megvédte; csak midőn belátta, hogy azt tovább tartani nem lehetséges, csak akkor vonúlt lövegeivel és embereivel éjszaka a legnagyobb csendben a várba vissza; ezután az új várost több helyt felgyújtatta s az rövid idő alatt le is égett. Ali Petrev pasa az eddig megközelíthetetlennek hitt oldalon fordult a vár ellen. A mocsaras, lápos földön a keresztény parasztok ezrei által csatornákat, árkokat huzatott, a vizeket levezettette, a talajt földdel, faművekkel kiegyenlítettette és rohamra alkalmassá tette, majd saját találmányát, egy kocsikra fölépített hídszerű utat alkalmazott. Ez három egymás mellé és tizennégy egymás mögé állított, jól összelánczolt és egymásba akasztott, erős fatörzsekkel megrakott kocsiból állott, mely a kitöltött árkon át a várfalak közvetlen közelébe tolatott és azon át történt a roham. De mindezek daczára néhány ilyen roham visszaverettetett s maga a feltaláló pasa is elesett.

Időközben szeptember 4-én Szulejmán török császár meghalt, de Mohamed nagyvezér azt az ostrom végéig el tudta titkolni a hadsereg előtt.

Szeptember 5-én egy akna rosszul sikerült fölrobbantása következtében, Zrinyi a külső várat is kénytelen volt feladni s a belső várba vonulni.

Szeptember 7-én végre a belső vár is lángokban állott s miután a löporos kamara is levegőbe repült, ott megmaradni többé nem lehetett.

Ekkor Zrinyi a végsőre határozta el magát. Legdíszesebb könnyű hadi öltözetét öltötte magára. Fején könnyű magyar sisakot, baljában könnyű kerek pajzsot viselt. Dolmánya zsebébe a vár kulcsai mellé száz aranyat tett, annak a számára, a ki őt eleste után ki fogja rabolni. Azután lement a

vár piaczára s hatszáz emberre leolvadt legénységéhez buzdító beszédet intézett s Jézus nevét háromszor kiáltva, a vár kapuját kinyitatta. E közben egy vasdarabokkal töltött ágyút süttetett a törökökre, mely azok között borzasztó pusztítást vitt véghez. Majd legénysége élén kirohant a hídra, hogy hősi halált haljon. A fővezér parancsára a törökök odakiáltották Zrinyinek horvát nyelven, hogy: «azt, a mit eddig tett, megbocsájtják neki, ha kegyelemre megadja magát, a szultán nagylelkűségére, melyre bizton számíthat.» Erre Zrinyi azt felelte, hogy neki a szultán kegyelme nem kell. Inkább becsületesen meg akar halni hiteért és királyáért, mint a szultán zsarnoki hatalmában élni. Élve meg nem adja magát.

A nagyvezér erre egy külön janicsárcsapatot bizott meg azzal, hogy Zrinyit lelőjjék, a mi pár percz múlva meg is történt. A gróf bal mellén átlőve, összeesett és halva volt.

Másnap, szeptember 8-án, Zrinyi fejét a nagyvezér levágatván, a táborban karóra tűzette, majd Musztafa budai pasához küldette, ki azt selyembe takargatva két paraszt által viszont Győrbe Maximilián király táborába vitette, a honnan veje Batthyány Boldizsár Csáktornyára szállítván, ott eltemettette. Tetemét maguk a törökök Szigetvártt nagy tisztességgel temették el.

A PÁLFFY MIKLÓS ÁLTAL 1593-BAN LEGYŐZÖTT
HASSZÁN BUDAI PASA.
A BÉCSI CS. ÉS KIR. UDVARI MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉ-
NYEKBEN LEVŐ KODEXBŐL.

MAGYAR HADI EREKLYÉK A BÉCSI UDVARI FEGYVER-
GYŰJTEMÉNYBEN.

Ime főbb vonásaiban vázoltuk a magyarság egy egész ezredéves hadi életét, melynél dicsőséges küzdelmekben fényesebb csak kevés nemzeté van a világon.

És ezzel kapcsolatban a megmaradt régi hadtörténelmi emlékeknek is oly tömegét kell föltételeznünk, a mint sehol a világon. De fájdalom, ez nem így van. A harcz, mely teremtette a díszes fegyverzeteket, ugyanaz a százados harcz el is pusztította s a mi megmaradt belőle, azt elvitte hadi zsákmány gyanánt az országot elfoglalt s azt századokon át bírt török.

A hazában tehát, kivéve egy pár főúr jól őrzött sziklavárát, vagy eldugott kastélyát, kevés ilyenemű emlékünknél maradt fenn. De mint a nemzet felett, multjának emlékei felett is a sors örködött. A hős lovagok, mint magát a harczot, annak fegyvereit is megbecsülték és kincstáraikba gyűjtötték. A mi uralkodó házunk pedig, a Habsburg-ház mindenek felett bírt e szép és nemes tulajdonsággal s századokon át öntudatos terv szerint nagy fáradsággal és óriási költséggel halmozta össze bécsi gyűjteményeiben a műkincseket és azok között főleg a fegyvereket. Ennek köszönhetjük mi is, hogy oly sok nagybecsű történelmi emlékünknél, mely különben feltétlenül veszendőbe ment volna, a mai napig fenmaradt és megőriztetett.

A bécsi császári fegyvergyűjtemények története sok tekintetben fölvilágosít annak gyarapodása felől s megmagyarázza azt is, hogy jutott számos magyar fegyver és hadtörténelmi emlék egyéb külföldi muzeumokba, pl. Ambrasba, Grácba, sőt Párisba és Madridba is.

A bécsi udvari fegyvergyűjteményben levő s itt bemutatott magyar hadtörténelmi emlékek sorát, korrendben a tárcsapaizsok nyitják meg. E paizsok specziális magyar formák, melyekről fentebb többször megemlékeztünk s melyek nálunk már a XIV. században fellépnek.

Az itt rajzban első helyen közölt példány, mint a tárcsák rendszerint, lovassági használatra és pedig fából készült. Fölülete pergamenttel bevont és gipszszerű anyaggal beborított, melybe gótikus diszítmények vannak bepréselve és azután vastagon aranyozva.

A paizs fölületének közepén az András-kereszt, melyen egy mondatszalog fonódik át, a mértékletességi egylet jelmondatával: HALT | MASS | IN | ALLN | DINGN. Négy sarkában az egylet betűjelvénye. Keretét szépen fonódó akanthus leveldísz képezi. Teknője erősen, csaknem félkörbe meghajlott, miáltal igen kecses formát nyer. Belső fölülete szintén pergamenttel bevont és barnára festett. A paizs külső részén még öt nagy, gömbölyű fejű szög látható, amelyekhez belül a tartó szíjázat volt erősítve. A tárcsa felső széle félkörben lekanyarított és a kopja számára kis kivágással bír. Készült a XV. században.

Másik tárcsapaizsunk szintén fából készült pergamenttel és gipszanyaggal bevonva, ezüstözve és festve. A paizs közepén virágok között álló nő alakja látható, aki jobb kezében egy lobogó mondatszalogot tart, melyen gót minuskulás betűkben i . . w . . i . . m. G. f. n. (ich wart im Garten) rövidített fölirat olvasható.

A paizs szélén gótikus stilizált leveldísz fut körül, mintegy 3 ctm. széles szalagon. Valószínű, hogy ezen lovassági paizs I. Miksa magyar király lovasgárdájának fölszereléséhez tartozott, amint azt egyes részleteiben «Theuerdankból» ismerjük.

A gyöngén hajlott paizs felső széle lekanyarított s a dárda számára kimetszéssel bír. Fentebb már elmondtuk volt, hogy Mátyás király had-

MAGYAR TÁRCSAPAIZS A XV. SZÁZADBÓL.

seregének huszárságából miként szervez magának Miksa könnyű lovasságot. Ez a paizs is onnan kerülhetett át Miksa hadseregébe. A forma kétségtelenül onnan származik. Készült 1490 táján.

Az előbbiekhez formára és technikára nézve is hasonló a külön táblán bemutatott harmadik tárcsa, mely szintén fából készült, a diszítmények gipszbe préselve s azután aranyozva vannak rajta. Diszítményei még a XV. század ornamentális iskolájára vallanak s művészi becsűek. A keret gótikus akantus-dísz. A paizs középterét pedig mesterileg font cserágak, makk-füzérek és virágok ékítik.

E gyűjtemény összes emlékei között alig van azonban egy tárgy is, mely annyira lekötne érdeklődésünket, mint a mohácsi csatatéren szerencsétlenül elveszett *II. Lajos király hadi vértete*.

A bécsi udvari gyűjteménybe valószínűleg az ambrasi gyűjteményből került, mely gyűjtemény megteremtője tiroli Ferdinand főherceg, a nagy műbarát volt.

A gyűjtemény legrégibb leltárai már határozottan *II. Lajos* nevére írják e pánczélt s művezetének stilusa csakugyan meg is felel a kornak és divatnak, a mennyiben akkor a német ruházat dívott, mely szerint *II. Lajos* is rendesen öltözködött, a mint azt egykorú emlékérmek és pénzei kivert arczképein láthatjuk. Bechem Bernát kamaragróf által, Körmöczön veretett ezüsttallérjának előlapján a király egész pánczélos lovagalakja látható és e pánczélszabvány formája, a mint az a finoman vésett érmen megállapítható, azonos a szóban forgó pánczélszabvánnyal. Fegyverzetünk hitelességére vonatkozó adat még az is, hogy ez lehet azon pánczélszabvány, melyet *Lajosnak*, 1515 július 23-án, későbbi ipja, *I. Miksa* császár, teljesen felszerelt ló kíséretében ajándékozott, a mint arról *Fugger* is a következőleg emlékezik meg: «ein geligertes (lótakaró) Ross und über das einen goldgeätzten köstlichen Kürass nach dem Ebenmass seines Leibes, mit welchem ein Edelknabe angethan ihm das Pferd zuritt».

Jagelló Lajos akkor még csak kilencz éves volt s azután fejlődésében teljesen visszamaradt, úgy, hogy szerencsétlen halála idejében sem volt nagyobb egy tizennégy éves fiú rendes nagyságánál. Koraszülött volt, két éves korában már magyar, három éves korában pedig cseh királylyá koronáztatott, tíz éves korában trónra lépett, 14-ik évében már teljes szakállal bírt, 15 éves korában megházasodott, 18 éves korában megöszült s húsz éves volt, midőn Mohácsnál elesett. A bécsi gyűjtemény pánczélszabványa csak egy

méter és 27 cmt. magas és összesen 12·8 kilogramm súlyú, így tehát lehet ez az a páncél is, melyet Miksa császár a kilencz éves fiúnak küldött.

Fő jellemző vonása a vértzetnek az I. Miksa császár idejében divatos burgundi sisak (bourguinote), mely a közönséges sisaktól abban különbözik, hogy alsó része kidudorodó és belül homorú gyűrűt képez, mely a páncélnak beleillő kidomborodására rátolatik és ilyenformán páncél és sisak egy darabból állónak látszik, míg a közönséges tábori sisak alól csak egyszerű abronccsal bír, mely a páncél gallérjára ránehezedik.

Jelen sisak hat külön részből, u. m. a tarkóból, a minden bourguinote-nál előforduló és épen most említett karimából, a homlokból és két pofarészből, végre az igen érdekes visirből van apró szögecsék segélyével összeállítva, mely részek közül különös figyelemre érdemes a tarkó, alacsony sörényével, mely a fej közepére mért ütések fölfogására való és hasonló a mai dragonyoscsákón látható tarajhoz, továbbá a fölnyitható visir, mindkét oldalán apró nyílásokkal, melyek lehetővé teszik a fölfelé nézést. Az utóbbi alatt még egy második nyílású, rostélyozott visir is létezik, a mi a legritkább esetek közé tartozik és a kényelmes légbeeresztésre való, mely célra különben a minden bourguinote-nál előforduló, különös szerkezetű állrész is szolgál, a mennyiben kis kapocscsal zárható két részből áll.

A nyak és gallérja, melyre a sisak rá van tolva, mozgatható összeköttetésűek, hogy a lovag fejét forgathassa. Két részből állanak, melyek azonban szögecsék által zárt egészsze vannak egybeerősítve. A vállak kardcsapások fölfogására épaulettekkel birnak, melyek kis csapocskákkal erősítvék a hátra és a mellre e célból csatolt szíjakba. A mélyen lenyúló vállszárnyak elől egymásba toltak, tehát mozgathatók, míg hátul feszesek. A jobboldali elől kivágással bír, hogy ne képezzen akadályt a mellre erősített, behajtható horognak (Rüsthaken), melyben a nehéz lándzsa nyugodott, és mely jelen esetben nem bír rúgóval, tehát nem önműködő, mint számos más páncélnál.

A vaskeztyük hasonló diszítésűek, mint a páncél és behajtható ujjakkal bírnak. A mellnek I. Miksa idejében divatozott, gömbölyded alakja van és a hónaljnál mozgékony betétekkel bír. Hozzáfűződik a rövid has, hosszú, nyúlványos derékkal, mely három egymásba tett abroncsból áll, hogy a lehajolást megengedje és ki van alul vágva, úgy, hogy a páncél alatt hordott pánczéling kilátszik. Ez fölváltva szögecselt és forrasztott szemekből készült.

Az egész díszes fegyverzet munkája igen hasonlít I. Fülöp castiliai királynak ifjúkori fegyverzetéhez, a mennyiben ahhoz hasonlóan bemélyedő és rézsút fekvő vonalak által, négyszögletű mezőkre van osztva, melyek mindegyikét előbb bepréselt, azután kémiai úton kimaratott és végre be-aranyozott keresztalakban alkalmazott, viráglevélforma dísz tölti ki, mely ékítmény azon korbeli s különösen a landsknecht-viseletet jellemző hasított diszítmény utánzata. E divat jellemző sajátága volt, hogy a ruha számtalan négyszögletű darabkákból volt összevarrva (verhauene oder gemutzerte Tracht), mely négyszögletű darabok négy helyen ki voltak hasítva, mely hasítékokon azután az aranyfonalakkal átszőtt vászon, vagy a színes selyem-ing kilátszott.

A fegyverzet czombfedői paizsalakúak és szíjjal vannak a czombhoz erősítve. A czomb hátul szabad. A térdkagylók csuklósak. Az alsó lábszárat sima és ízlésesen alakított cső védi, melynek közepén és szélein finoman vésett s aranyozott lombdiszítményű ornamentika van alkalmazva.

A czipők eltérően a Miksa-korabeli, túlságosan hegyes czipőktől, inkább a landsknecht-viseletre emlékeztető, tompa és vágottvégű lábfedők, melyek ismét úgy vannak diszítve, mint a páncél felső részei.

Az egész fegyverzet szélein zsinórutánczat fut végig és ehhez kimart és aranyozott s hímzést utánzó sáv fűződik. A mell felső szélén, a diszítés közepén, egy női fejjel ábrázolt, a német heraldikusok által úgynevezett «Jungfrauenadler» fordul elő, mely a Nürnberg városa hármass czímerpajzsának egyikében előforduló alakhoz teljesen hasonlít, miért is kétségtelennek látszik, hogy az egész fegyverzet ott készült német munka.

Különösen érdekes azonban a páncélzatunk mellén látható *E* és *S* betűs monogramm, mely technikájára nézve azonos a többi ornamentikával. Ugyane két betű külön is előfordul a két válltarajon s ismét a fegyverzethez tartozó Küris-nyereg elő és hátsó ívén is. E két betű jelentősége még nincsen eldöntve s Leber igen helyesen utalja e talány megoldását a magyar történészek föladatai körébe. Ugyancsak ő azt gyanítja, hogy az *S* betű «semper»-t jelent, mint a mely szó fegyverzeteken elég gyakori. Így előfordul a párisi múzeumban, Bayard lovag fegyverzetén: «Semper Save». Valamivel már valószínűbb Leitner véleménye, ki azt hiszi, hogy ezen két betű monogrammja Szent Erzsébetnek, II. Endre király leányának és későbbi thüringiai grófnénak, kinek emléke ez időtájt még igen nagy tiszteletben állott a magyaroknál, s I. Miksa idejében valóban nagyon el

volt terjedve a vallásos szokás, a vértéken és pajzsokon önválasztotta véd-szentek képeit vagy nevét, majd vallásos mondatokat viselni. Ezen fölfogást is igen megerősítleníti azonban az, hogy ez esetben a latin nyelv mondat-szerkezetének megfelelőleg, az *S* betűnek kellene elől állani, holott mint az rajzunkból is látható, a monogrammban inkább az *E* betű van elől. Talán még közelebb eső gondolat, hogy ez a monogramm a híres fegyverkovács neve, ki e remekművet készítette. Mert hiszen, ha azt a bátorságot vette magának, hogy egy királynak dolgozva, a fegyverzet előkelő részén, nem annak, hanem saját székvárosának czímerét alkalmazta, bizonyára meg-tehette azt is, hogy egyszersmind nevének kezdőbetűit is megörökítette, a mi azon korban különben is rendkívül elterjedt divat volt, úgy az arany-műves ötvösöknél, mint a fegyverkovácsoknál. Még nagyobb valószínűséget ad e föltevésnek azon körülmény, hogy a legtöbb ily díszes kivitelű vértén, különösen a nürnbergi pánczél- és fegyverműveken, a fegyverkészítő vért-verő vagy kovács rendesen beveri mesterjegyét s e mellett a nürnbergiek rendesen Nürnberg város czímerét is. A mi pánczélunkon, a leggondosabb vizsgálat daczára, mesterjegy nem található; hanem igen is ott van díszes helyen Nürnberg czímere, a mikor is a szokásnál fogva a monogramm is könnyen lehet a készítő mesterjegye.

Tárgyalt fegyverzetünkhöz még egy díszes mívű Küris-nyereg tartozik, mely kék selyemmel van bélelve, és elől és hátul egy-egy, a fegyverzettel azonos diszítésű aczélívvel bír. A mellső íven a magyar nyergeket jellemző keskeny bak nyulik fel. A hátsó ív a szúrással járó tornáknál használt nyergekhez hasonlóan, nagyon magas. A hozzá tartozó kengyel és szíj hiányzik. Az íveken, mint már említők, az ismert *E* és *S* betűk fordul-nak elő.

II. Lajos pánczéljára vonatkozólag azonban még vannak el nem osz-latott kételyeink. Azt, hogy a régi katalógusok, illetőleg leltárak, a szeren-csétlen véget ért ifjú királynak tulajdonítják, teljesen hiteles bizonyítéknak el nem fogadhatjuk, annyival kevésbbé, mert e leltárak semmiféle fölvilá-gosítást nem adnak arra nézve, hogy a kérdéses fegyverzet miként és honnan került eredetileg az ambrasi gyűjteménybe.

Azon körülményt, hogy a pánczélzat rendkívüli kicsinységénél fogva megfelelt Lajos király fejletlen, gyermekes testalkatának, teljes bizonyítéknak szintén nem fogadhatjuk el, mert hiszen fiú-tornák számos esetben tar-tattak, s úgy a bécsi, mint az összes nagyobb európai múzeumokban min-

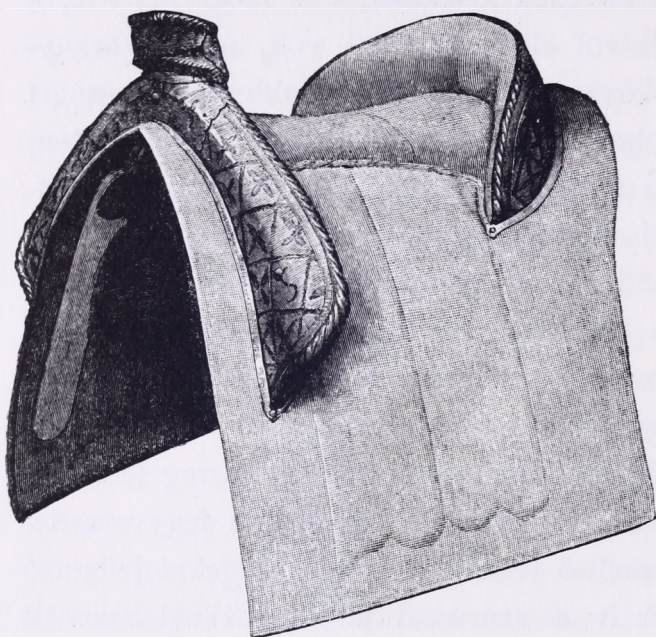
denütt találunk ily kicsiny, 10—15 éves fiúk használatára való páncélzatokat és fegyverzeteket.

A mi pedig a fegyverzet egyik jellemző sajátját, a rajta többször előforduló monogrammot illeti, mint fentebbi tárgyalásunkból kitűnik, igaz ugyan, hogy szentek, különösen pedig a boldogságos Szűz Mária és Szt. György alakját vértre gyakran kivésni s pajzsokra festeni szokták, de hogy nevük kezdőbetűit alkalmaznák, igen-igen ritka eset. Részünkről csupán az *I · H · S* betűk ilyenmő használatára tudunk példákat. A monogrammmal egybeállításuk pedig ellene mond annak is, hogy az Szent Erzsébetre

akarna emlékeztetni.

Ha tehát ezenfelöl azon föltevést sem fogadhatnók el, hogy az a fegyverkovács mesterjegye volt, — úgy nem marad más hátra, minthogy azt a tulajdonos neve kezdőbetűinek tekintsük, — mely esetben azután az többé egyáltalán nem volna II. Lajos királynak tulajdonítható.

Mint látjuk tehát, tudományosan lehet vitatkozni e vértzet hitelessége felett, de ha a hosszú időt tekintjük, mely óta azt II. Lajos királyunké-

NYEREG, II. LAJOS VÉRTZETÉNEK KIEGÉSZÍTŐ RÉSE.

nak tartjuk, ha tallérjain látható vértzetét s a Dsclázáde kodexében levő mohácsi csataképen levő, szintén egykorú és így hiteles képének vértzetünkkel való feltűnő hasonlóságát tekintjük: azt hiszem nincs okunk kegyeletünket ezen emléktől megvonni.

Hasonló nagybecsű nemzeti ereklyék reánk nézve a hős *Zrinyi Miklós* hadi emlékei: sisakja, szablyája és mentéje.

A sisak rendkívül szépen tagolt s a keletre emlékeztető alakkal bír. Karcsú, tizenkét szeletre osztott süvegének hegye gombban végződik. Elöl rövid ellenzője van, a melyen keresztül az orrvédő vas jár. Az orrvédő vastól balra a tollforgó tartó van elhelyezve, mely kékre fúttatott vaspléhből készült és valószínűleg újabb munka. Hátról három csuklón járó

kapcsos lánczczal megerősített rövid nyakvédője van, míg két oldalt szépen diszített s közepén szívalakú domború, aranyozott tagolattal ékitett fültakarók lógnak le. A bordázott sisak diszítése kékes alapon olvasztott arany ékítmény az arabs felé hajló motivumokkal, azonban már oly stilben, amint az hazánkban átalakult az ötvösök kezei alatt s amint azt később kecskeméti Ötvös Péter híres ötvösminta-könyvében is megtaláljuk. A sisak bélése fehér finom szőr és átvarrt kék vászon, amely a fővegben még fehér selyemmel is borítva volt.

Az ambrasi várkastély inventáriumában már 1586-ban előfordul.

A szablya, gyöngén görbülő aczélpengével bir és fokéle van. Vastagon aranyozott egyenes keresztvasa végei felé vékonyodik és karimával ellátott gömbben végződik. A keresztvas bevéssett arabeszk diszítéssel ékitett, mely végei felé több szögletű. A nagyon gyöngén hajló, csaknem egyenes markolat fája vászonnal és e fölött barna selyemmel bevont és két helyen átfűrt. E lyukak szélei ezüst boglárkával vannak beszegve. E két lyukon a kardzsinór volt keresztül fűzve. Az ezüst markolat kupakján a Zrinyi-család címere van bevésve, amelyen érdekes az, hogy az eddig ismert címerektől eltérőleg a sisakoromdís egy koronás növekvő sárkány. A címer körül N C de Z (Nicolaus Comes de Zerín) és 1567 van bevésve. A fahüvely elvágott végű és aranyozott ezüst foglaltványokkal bír. A csúsztató mindkét oldalán művészi arabeszkvésetekkel diszített. A vászonnal és fekete bársonnyal bevont hüvely négy hordkarikával bír. Alakja tisztán magyar, mint a minő a XVI. és XVII. században nálunk és Lengyelországban általában divatos volt.

E két fegyverhez csatlakozik végül a hermelinnel bélelt olasz, arany virágos damasztból készült dolmány részlete, melyre vonatkozólag a fegyvergyűjtemény 1583-ban készült leltára a következőket mondja: «Sein ungrischs schuppinzerle von goldt und weissen seiden tamaschganiert, innvendig mit härmele fuetter gefüettert».

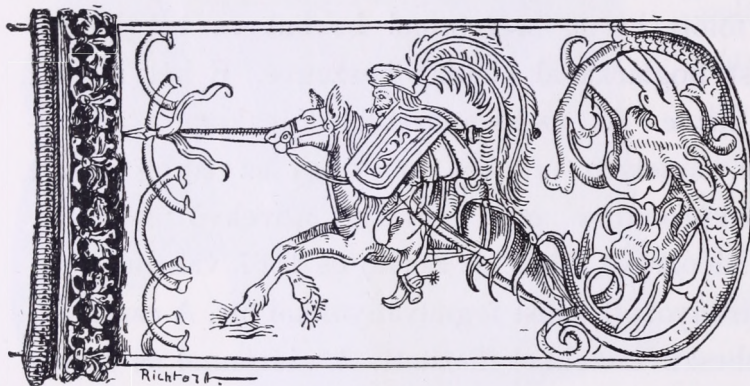
A dolmány szövete a legszebb olasz renaissance szövetek közé tartozik. Alapja fehér selyem, arany, zöld és sárgaszínű szálakkal átszőve; a diszítés rajta gránátalma virágok és stilizált akantuslevelekből áll. E szövet készítésének korát, mely technikájára nézve igen közel áll a Mátyás király nagy trónkárpitjának és a fojniczai casulának szövetéhez, a XV. század végére tehetjük. Valószínű, hogy Zrinyi e dolmányt családjában őseitől örökölte.

Mint már említők, ezen emlékek is az ambrasi várkastély gyűjtemé-

nyében tiroli Ferdinánd főherczeg által őriztettek meg. Zrinyit hősi halála az azonkori egész keresztény világ előtt ösmertté tette. Természetes volt, hogy a főherczeg az ő fegyverzeteit is sietett ambrasi pantheona számára megnyerni. Épen ezen körülmény teszi a Zrinyi-ereklyék hitelességét kétségtelenné s valószínűvé, hogy ezek voltak azon fegyverei, melyekben hősi halált halt.

Tiroli Ferdinánd főherczeg magyar ezüst huszáröltözete. Hogy a lovasias főherczeg, kinek annyi történelmi emlékünkhöz megőrzését és fönntartását köszönjük, mennyire kedvelte a magyar vitézi fegyverzetet, mutatja azon körülmény, hogy önmagának is egy teljes huszárvértet készíttetett.

Maga a huszársisak vert- és vésettmívű ezüstműből készült s hosszú, nyúlt keleti forma, hasonló Zrinyi Miklós sisakjához. A sisaksapka nyolcz domborúan kiemelkedő harántfutó czikkelyből áll,

MAGYAR LOVASVITÉZ A XVI. SZÁZADBÓL.

a melyek a magas gömbösnakú forgótartó tokban egyesülnek. Az ezeken pontozott alapon domborúan kiemelkedő lombdiszítés keleti stílú ugyan, de nagyban emlékeztet az erdélyi ötvösmintákra. Minden gerincz

alatt a sisak alapján köröskörül félkörű diszítések vannak alkalmazva, a melyekben bevéssett hadijelvények láthatók.

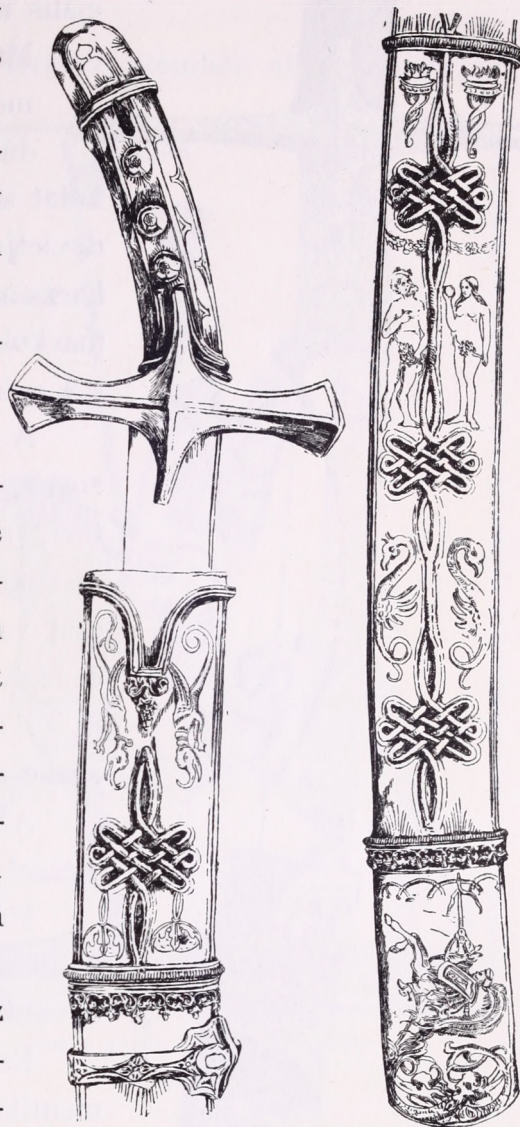
A halántékvértet három egymás mellé szegecselt, csaknem négyszögű lemez képezi, a melyek közül a hátsó le van kanyarítva. A lemezek széle felálló párkányt képez, s domborúan kivert és vésett lombornamentikával ékített s gulaalakú fejes szegekkel kivert. A középső fülvédő lemez szív-alakúan kidomborodik és e domborodás szélein átluggatott.

A lekerekített sisakellenző mozgathatólag van a sisak oldalához két torzfejet ábrázoló szöggel erősítve. Középen a háromoldalú összefonódó, kör-szalag diszítésű orrvédő felső csúcsa, finommívű oroszlánfejes paizsot tartó női alakot, alsó vége pedig oroszlánfejet ábrázol. A nyakvértből csak egy félkörű lemez van meg, a mely két kapocscsal van a sisakhoz erősítve. Belseje fehér selyemmel bevont szarvasbőrrel bélelt.

Ezen huszársisakhoz tartozik még a szablya, sarkantyú és lószerszám, valamint a dolmány maradványai is, fehér és ezüsttel átszőtt virágos selyem damasztzövetből. A nyereg kápája és hátulsó támlája szintén gazdagon vésett mívű ezüsttel borított s formájára nézve a magyar huszárnyergek speciális típusa. Az 1583-iki leltár: «weiss husärisch rüstung auf ross und mann» tétel alatt sorolja föl. A XVI. századbeli magyar huszárfegyverzetnek legdíszesebb példánya. Valószínűleg valamely magyar huszártornára készült, melyen a herceg maga is részt vett.

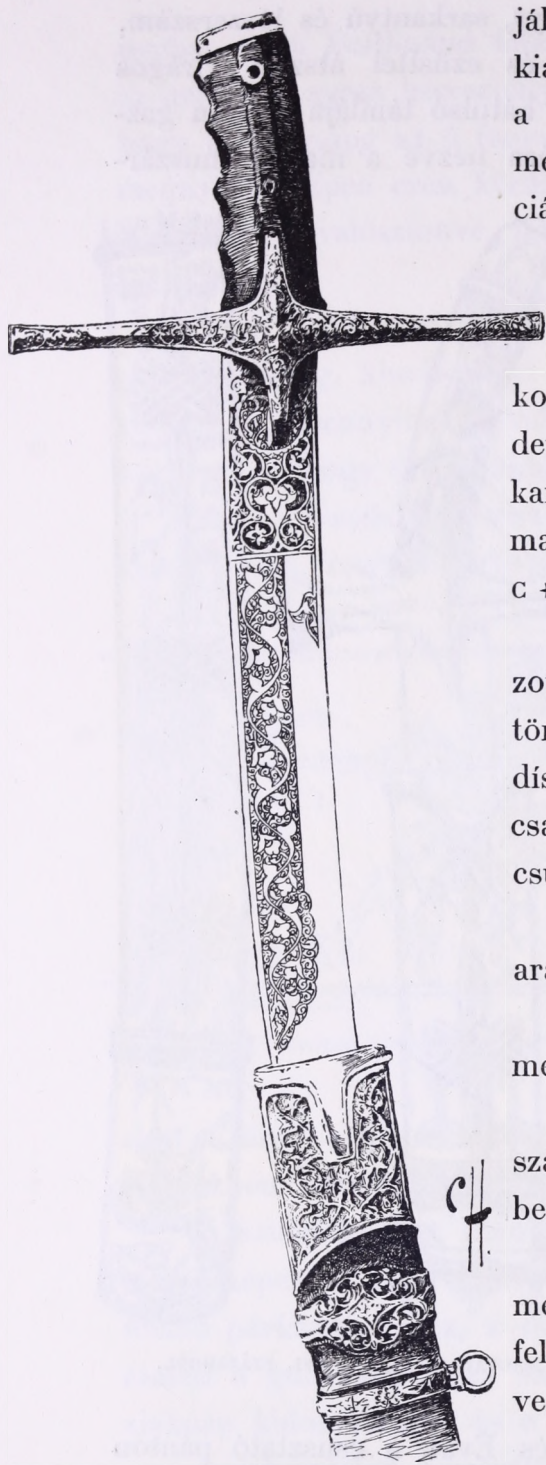
Az egész hadi öltözet 1560 táján készülhetett.

Magyar szablyák a XVI. századból.
Az egyik magyaros formájú, gyengén görbülő síma pengével bir. Markolata kevésbé meghajlott és aranyozott ezüsttel borított. Keresztvasa rövid, hátoldala közepén rhombidomú, rövid tüskéjű, aranyozott ezüstből készült. Hüvelye egészen aranyozott ezüsttel borított s három hordkarikával ellátott, a melyeknek foglaltványai vésett díszítésű, vaskos, kiemelkedő oldalú párkányzatot képeznek. Két hüvelypántja áttört mívű, öntött, stilizált lóherlevelű, csúcsíves stílű párkányzattal ékített. Az egyes hüvelypántok közötti részeken féldomború sujtásszerű díszítés van felforrasztva, a mely mellett még bevéssett stilizált sárkányokat, angyalfőn álló női alakot, ezzel szemben magyar vitézt, Ádámot és Évát, a csusztató pánton pedig egy kopját előre szegző nagy tollú, tárcsás lovas vitéz alakot látunk. A hüvely másik oldalán sugárzó félhold és lángnyelvek vannak bevésve. A két kosztümvésetben egy XVI. századbeli magyar gyalog- és lovasvitéz hű képét bírjuk.

MAGYAR SZABLYA A XVI. SZÁZADBÓL.

A lovasvitéz rajzához teljesen hasonlót látunk Hansen Hangen króniká-

SZABLYA
A XVI. SZÁZADBÓL.

jában s Bonfinnak e korszakban megjelent német kiadásában. A hüvelyen látható sujtásos díszítés a XVI. század elején valószínűleg Dürer ornamentális rajzai nyomán terjedt el s később speciális magyar díszítménynyé vált.

Másik szablyánk szintén magyaros forma, melynek pengéje beéttetett arabeszkekkel van dúsan ékítve s a melyen egy körben, a markolat alatt, a következő arabs felirat látható: ömr devletjad — életed legyen boldog. Felső részén a karzsínór számára kifúrt. Az aranyozott ezüst markolatkupakon lombalakú díszítmény, fölötté c * L betűk vannak bevésve.

A vörös bőrrel bevont széles hüvely aranyozott ezüst foglaltvánnyal bír, a mely részben áttört, részben domborúan kiemelkedett arabeszk díszítésű. Az egyik foglaltvány hátlapjára még két csat van erősítve egy hármass lóherelevél alakú, csúcsíves stílusú karikába.

A penge másik oldalát szintén körbe zárt arabeszkék díszítik.

Az egyenes keresztvas aranyozott, ezüst lemezzel bevont és arabeszkyszerű díszítéssel ékített.

Markolata egyenes és alsó oldalán az ujjak számára többszörösen kivágott, s fekete bőrrel bevont.

Ez utóbbi kard keleti jellege már csak ornamentikájánál fogva is feltűnő. Megerősíti azon feltevést, hogy a szablyát is, mint sok más fegyverformát, a keletről vettük.

Magyar tornaviseletek a XVI. századból.

Előre bocsájtott tanulmányunkban már szintén vázoltuk a XVI. században dívott magyar huszár tornát. A bécsi udvari gyűjtemény útján azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az ezeken hordott fegyverzet és öltözet hű képét is bemutathatjuk.

Valószínűleg ismét Tiroli Ferdinánd műszeretetének köszönjük azt a pergamentre festett kódexet, a melynek két lapját bemutatjuk. Miután a magyar tornákat Pilsenben és Prágában ő maga is előszeretettel rendezte, valószínű, hogy ilyen alkalommal készítettett mindjárt rajzokat is a szereplőkről.

Valamint azon kor harczaiban a csatatereken szemben állott a magyar a törökkel, úgy a tornákon is az egyik fél, úgy látszik, mindig töröknek volt öltözve.

Első képünkön a fehér lovas-vitéz egészen vörösbe öltözve, vöröslobogós kopjával, Tiroli Ferdinánd. Öltözetét, noha hasonlít a magyar hadi öltözethez, mégis töröknek kell tartanunk.

Happel Eberhardnak Hamburgban 1688-ban «Thesaurus Exoticorum» cím alatt megjelent könyvében a XVI. századbéli török katonaságról hű képek jelenvén meg, látjuk, hogy Tiroli Ferdinánd is épen úgy van öltözve, mint egy török spahi. Török lovasunk vizíres, ezüst és arannyal futtatott sisakot visel, melyet óriási tollforgó diszít. Jobbjával a lobogós kopját szögzi előre, melynek a hegyén azonban a hegyes lándzsa

TÖRÖK SPAHI A XVI. SZÁZADBÓL.
HAPPEL MŰVÉBŐL.

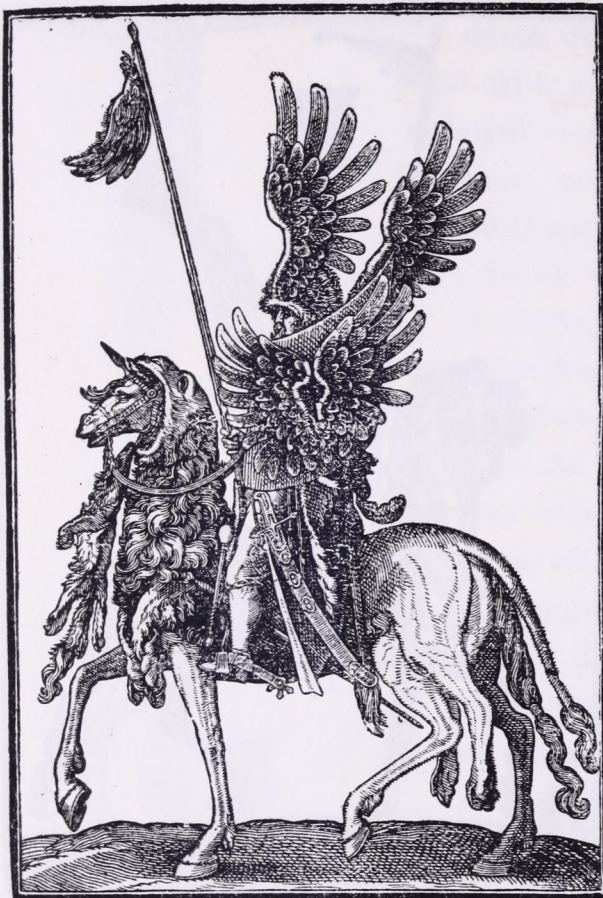
helyett háromágú krönlín van, hogy ellenfelét át ne döfhesse vele. Baljával viszi az aranyos s nagy vörös strucz toll bokrétával ékes tárcsapajzsot, melynek közepére sárkány van festve. Öltözete bő vörös kaftán s piros deli csizma széles tornasarkantyúval. Lovának szerszáma is piros szattyán.

Hogy különben a török hadi viselet mily nagy befolyással volt a magyarra, annak érdekes példájául még két képet mutatunk itt be *Happel* művéből. Az egyikben a «Deli» nevű lovasság egyik vitézét látjuk. Lovát egy egész oroszlánbőr borítja, míg fején, vállán, tárcsáján sőt kopjáján is hatalmas sas-

szárnyakat visel. Kinézése festői és rendkívül harczias. E képet látva, kétségtelen előttünk, hogy Báthory István híres repülő lovasságához a mintát ezekről vette.

A török gyalogos képe ismét a mi huszárainkhoz áll nagyon közel.

Torna-codexünk másik lapján már a magyarokat látjuk fölvonulni. Az első lovas hosszú dolmányt visel, melyet derekára kék zsinór öv szorít.

TÖRÖK «DELID» LOVAS A XVI. SZÁZADBÓL.
HAPPEL MŰVÉBŐL.

Jellemző a rendkívül magas felálló gallér. Vállára kurta fehér abaposztó mente van vetve, fején pedig alacsony nemezkalpagot visel, melynek forgótartójában elől három strucztooll leng. Míg baljával a lovat vezeti, jobb-
jában kurta, körtefejú buzogányt hord. Oldalán szablya s nyeregkápájában kurta kés lóg. XVI. századbeli metszeteken, mind így látjuk ábrázolva a magyar és horvát lovasságot. Maga Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, is így van ábrázolva. Ennél a buzogányt a hadnagy rang jelvényének kell tekintenünk, a ki csak vezeti a csapatot, míg az utána léptető lovas már lobogós kopjájával és tárcsapaiszával s vassisakjával a harcra van felkészülve. Öltözete különben olyan, mint a hadnagyé. Si-

sakja a jellemző csúcsos formájú s halántékvédőkkel ellátott magyar sisak. A hadnagy fölé nevét is oda jegyezve találjuk: Herr Fridrich von Kittlitz. Ez nem magyar, hanem valamely osztrák vagy cseh úr neve, a ki a prágai vagy pilseni tornán a divatos magyar huszáröltözetben vett részt.

A huszártornákon használt tárcsapaiszokból és sisakokból szintén rendkívül szép példányokat őrzött meg a bécsi udvari fegyvergyűjtemény. Rendszerint domborúan kiverve, élénk színekkel kifestve s dúsan aranyozva vannak és rendkívül festői hatást tesznek a szemlélőre.

De mindezek között egyike legérdekesebb emlékeinknek az a rendkívül becses kis ezüst lovasszobor, mely a bécsi császári Burgban Ő Felsége a királyné elfogadó termének egyik asztalát díszíti. Ez egy XVI. századbeli magyar huszárt ábrázol, vert és vésett mívű ezüstműből készült és tűzben van aranyozva. Fájdalom, a nagybecsű ötvösművön semminemű bélyeg nincsen beütve, mely annak készítése helyéről adhatna fölvilágosítást.

A vitéz virágos aranybrokát dolmányt visel, melynek hosszú szárnyai elől fel vannak tűzve, a lábak könnyebb mozgása végett. Ehhez szűk magyar nadrágot hord, mely sarkantyús deli csizmában vagyis bakkancsban végződik. A dolmánynak kettős ujja van kézfedő hajtókával. Fején kúpalakú, jellemző magyar sisakot, jobbában kopját, baljában tárcsapaizsot hord. A szobor arcza tipikus magyar, merész arczéllel, tömör bajuszszal. A ló kövekkel kirakott és skófiummal varrott szerszámot hord, magas kápáju magyar nyereggel s keleti típusú kengyelekkel. A XVI. század egyik huszárhadnagyának jellemző képét birjuk benne.

Pálffy Miklósnak, a győri hősnek sír-emlékén kifaragva s Ortelius első kiadásának címlapján rézmetszetben látunk hasonló vitézeket.

Ugyancsak a XVI. század magyar huszárságának egyik faja gyanánt fejlődött ki a hegyes törkarddal ellátott lovasság, mely egyenes, hosszú vékony pengéjű kardjával az ellenség páncéljának legkeskenyebb részeit is ki tudta keresni. E fegyvernem legdíszesebb példányait is a bécsi udvari gyűjteményben találjuk. Bizonyára vezéri rangú egyének számára készültek, drága mívű, öntött és vésett munkájú, aranyozott ezüsttel elborítva és fölékesítve.

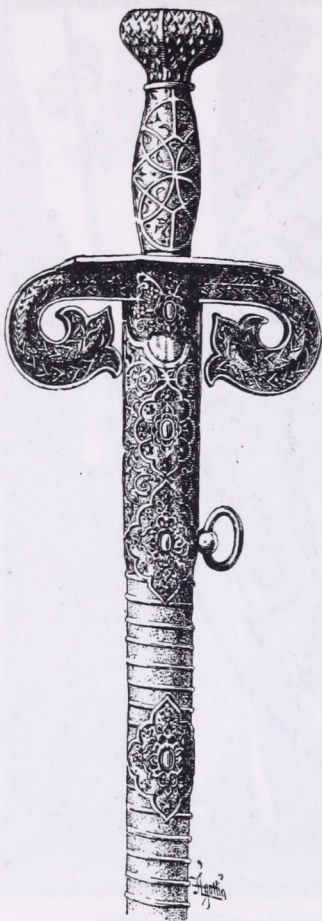
Formájukra nézve meg szoktuk különböztetni a magyar, lengyel és német formájú hegyes törkardot.

TÖRÖK GYALOGVITÉZ A XVI. SZÁZADBÓL.
HAPPEL MŰVÉBŐL.

A bécsi udvari fegyvergyűjteményekben levő vértetek sorában elsőrangú helyet foglal el *Báthory István*, előbb erdélyi fejedelem, később lengyel király hadi vértete.

Készült vasból, kékre futtatva és széles vonású arannyal tausirozott diszítványokkal ékítve, mely utóbbiak mind ugyanazon keleti motívumokkal birnak, mint a milyenné azok hazánkban átalakultak az erdélyi ötvösök kezei alatt, és a mint azokat később Kecskeméti Ötvös Péter híres ötvös minta-könyvében is megtaláljuk. A vért alja úgynevezett félrákpáncsélzat, a mely három részből van összeszegecselve. A hónaljnál szintén külön lemez, a gallérnál pedig három egymásba tolható lemez van egybeszegecselve. A mell közepén a kiugró mellél két oldalán a keresztre feszített Jézus alakja van aranyozott vésetben. E kép háttérében egy tornyos vár részlete látható, bizonyára Báthorynak valamely vára, vagy a készítés helye. A hat lemezből álló rákeczombvért diszítése teljesen egyezik a mellvért diszítésével és szíjazat által rézesattok segélyével van a vértetethez csatolva.

HEGYES TÓRKARD A XVI. SZÁZADBÓL. ÖNTÖTT ÉS VÉSETT MIVŐ EZÜSTBŐL.

A sisak magyar-keleti alak, kissé nyomott csúcsos és 30 kúpszeletre csiszolt sisaksapkával, három lemezből álló, közepén szívalakúan kidomborodó halántékvérttel, rövid rákfarkas nyakvérttel és finoman áttört orrvédővel bir. Arannyal berakott, gazdag, keleties diszítése hasonló a vért ékítéséhez. A halántékvért apró szegekkel több sorban kivert. Egész formájára nézve hasonlít Zrinyi Miklós és Sokolovits Mehemed sisakjaihoz. A sisak piros selyemmel bélelt s minden fülvértről két piros és sárga selyemmel borított szalag lóg le.

Az egész fegyverzet 1565 körül készülhetett.

Bár csaknem egy századdal későbbi, mégis hasonló nagybecsű reánk nézve e gyűjtemény egy másik vértete, melyet magyar jellegén kívül nagy értékűvé tesz az egész felületét elborító művészi kivitelű, arannyal futtatott s vésett diszítés.

Ez az úgynevezett hajduvértet, a mely áll a szokott magyar formájú,

kissé nyomott tetejű, orrvassal és hátul forgótartóval ellátott, rákfarkas sisakból, mellvértből, a mely közepén gyengén kiemelkedő éllel bír, hátvértből, a melyhez a has védelméül rákpánczél csatlakozik, és egy kerek paizsból. Valamennyi pontozott és vésett lombornamentikával, díszes aranyozással van ellátva.

A sisak kiemelkedő bordák által tíz czikkre osztott. Érdekes, hogy a nyakvért egészen az ellenzőig megy és így egyúttal a halánték- és fülvértet is alkotja.

A hosszúkás s két hegyes csúcsban végződő paizs elliptikus alakú s hasonló diszítésű a vértzethez, s közepén egy nagy bordás gombbal ékített, tizenkét ágú csillag van reá alkalmazva.

Köztudomású dolog, hogy őseink mily pazar fényt fejtettek ki a többek között a ló felszerelésében és szerszámain is. A mióta a törökkel harczolni kezdtünk, ez a fényűzés, a szemkápráztató keleti viselet hatása alatt még inkább elterjedt, úgy, hogy a keleti forma lószerszám viselése általában elterjedt s a hadi zsákmánynak is mindig ezek voltak legbecsesebb darabjai. Ennek egyik ragyogó példája az itt bemutatott diszlószerszám, mely kantár, szügyelő és farmatring, zabla, nyereg és kengyelből áll. A kantár piros bőrből készült s kívül ezüst paszománttal bevont és aranyozott ezüstlemezekkel diszített. A lemezek részint domború, részint lapos, öntött és vésett diszítésűek és ékkövekkel vannak kirakva.

A kantár felső tarkórészén levő boglárókban apró ékkövek; a homlok-lemezben, a mely két egymáson keresztbe fektetett, csipkézett szélű ellipszishoz hasonlít, közepén egy nagy, oldalt két kisebb vérgránát; a középső gránát alatt egy krisopras, ezek körül pedig párosan tíz kis türkisz van rekeszes módon befoglalva. A forgótok vésett diszítésű és türkiszekkel gazdagon kirakott, benne kanalasgém tollából álló forgó. Az orrpánt közepén és két végén kerek csipkézett boglár van, a melyekben egy nagy és négy kisebb gránát szolgál díszül. A többi lemezek eltérőleg a homlokpánt lemezeitől, önálló kerek boglárokat képeznek. A kantárhoz hasonló diszítésű a szügyelő és a farmatring is, a melyeken nagyobb boglárok vannak alkalmazva.

A keleti széles talpú és oldalú kengyelek oldalainak külső lapja szintén vésett és öntött diszítésű, részben aranyozott ezüstről készült és ékkövekkel kirakott.

A hozzávaló nyereg alacsony gombos kápával, elől aranyozott ezüsttel

bevont és ékkövekkel diszített, párnája piros bársonnyal bevont. Készült a XVII. század elején.

A jellemző formájú magyar sisaknak egyik művészi szépen diszített példánya a *III. Miksa főherczegé*, a német lovagrend nagymestereé. A sisak halántékvértjei hiányoznak. Egész felülete edzett és aranyozott, renaissance motívumú diszítványokkal ékített. Készült 1600 táján.

Szintén speciális magyar fegyver a fokos és balta, mely a csatabárdból és csákányból fejlődött ki. A XVII. század török harcaiban épügy, mint a XVIII. században egész a jelen század elején lezajlott insurrectionális francia háborúig ott találjuk e fegyvert különféle vál-

tozataiban a magyar lovas-ságnál. A vérték és sisakok bezúzására félelmes fegyver volt az az ő kezökben.

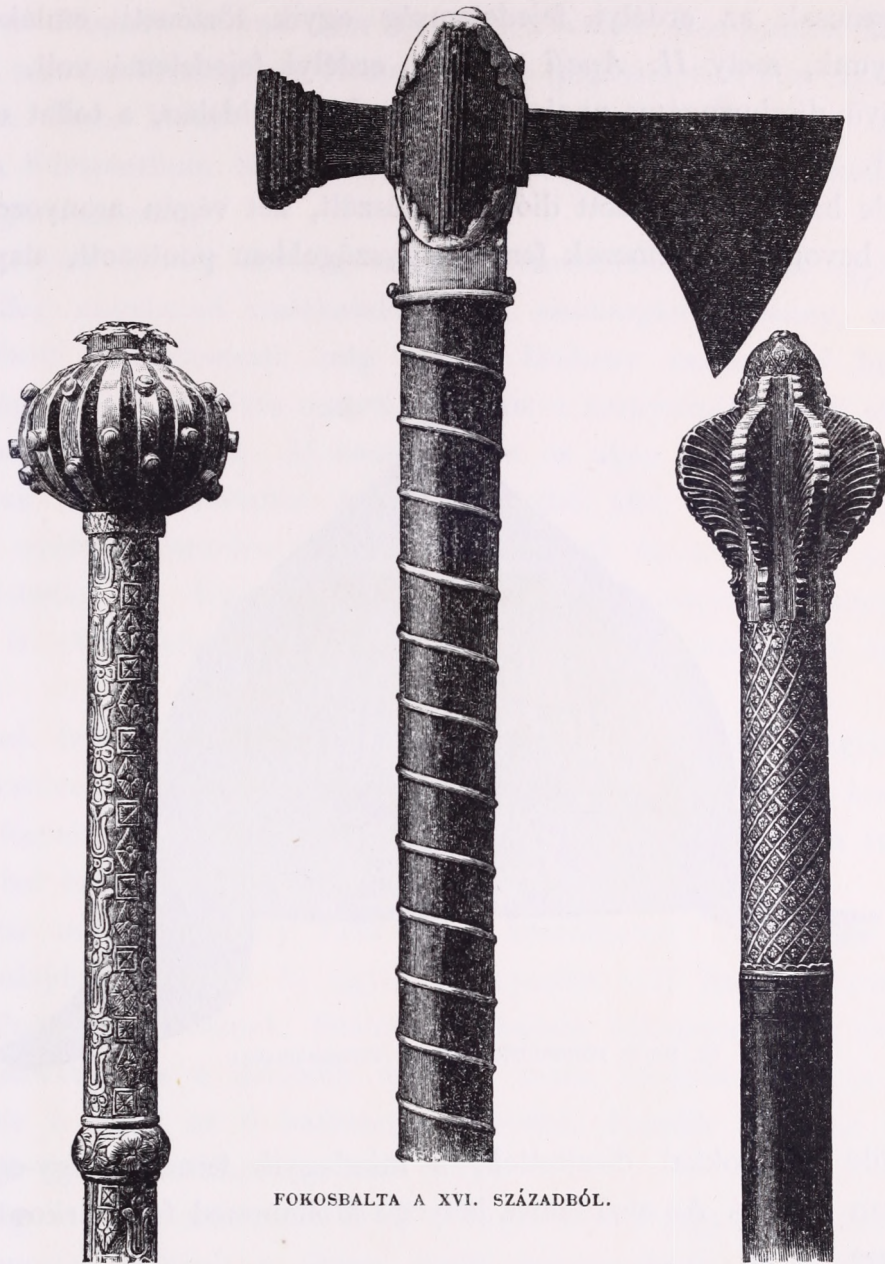
Az itt bemutatott balta hosszú körtefa-nyéllel bír, aranyozott ezüsstel montirozva és türkiszekkel ékítve. A nyél felső része ezüst-sodronnyal körülcsavart, míg az alsó vége pontozott alapú, domborúan kivéssett arabeszkyszerű szalagdísszel, közöttte bemélyített, stilizált liliomalakkal diszített aranyozott ezüst foglalvány-nal bír.

Ismét már történelmi ereklyéink sorozatába tartozik *II. Rákóczy György*

DÍSZ LÓSZERSZÁM A XVII. SZÁZADBÓL.

erdélyi fejedelem vezéri buzogánya, mely gazdagon aranyozott ezüsből készült, domborúan kivert és vésett magyaros ékítményekkel. Göm-

FOKOSBALTA A XVI. SZÁZADBÓL.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY
ERDÉLYI FEJEDELEM BUZOGÁNYA.

II. APAFI MIHÁLY
ERDÉLYI FEJEDELEM DÍSZBUZOGÁNYA.

bölyű feje gerezdes s apró korallokkal van kirakva. A nyél közep-részn a Rákóczy-család czímere és: GEORG. RAKOTZI. II. 1643. évszámmal van bevésve. Ez év fejedelemmé választatásának éve. Hosszas

harcaiban, melyeket a lengyel korona elnyeréseért, majd fejedelemsége megvédelmezéseért, a törökökkel vívott, bizonyára mint vezéri jelvényt viselte ezt a hős fejedelem.

Ugyancsak az erdélyi fejedelemség egyik történeti emléke másik buzogányunk, mely *II. Apafi Mihály* erdélyi fejedelemé volt. E tollas, remekmívű díszbuzogány nyolcz gerezdje belső oldalán, a tollat utánozva, bordázott.

Nyele barnára fényezett diófából készült, két végén aranyozott ezüstlemezzel bevonva. A lemezek ferde négyszögekben pontozott, alapon apró

III. MIKSA FŐHERCZEG MAGYAR OSTROMSISAKJA.

keleti stílű virágokkal díszítettek, s mindegyik lemezbe egy-egy török bélyeg van beütve. Az alsó lemez bélyege Mohammed fegyverkovács nevét tartalmazza.

E buzogány egy zászlóval és díszszablyával együtt az erdélyi fejedelmi méltóság jelvénye volt a török főhatalom alatt és II. Musztafa szultán által adományoztatott II. Apafi Mihálynak, a ki azonban tudvalevőleg nem lévén képes igényeit Erdély birtokára érvényesíteni, azokat összes fenségi jogairól való lemondásának jeléül 1703-ban I. Lipót lábaihoz tette, a miért kárpótlásul a birodalmi herczegi czímet és tízezer forint évi járulékot

kapott, miáltal Erdély az osztrák uralom alá került. Ezt mondja az illető tárgyakhoz — a buzogány és a rózsaszínű nagy zászlóhoz — erősített irat is.

«Dieser Pusican ist von dem Türkisch: Kaiser dem jungen Michaelen Apaffy in signum Principatus Transsilvaniae gegeben, von ihm Apaffy aber zu Füssen Ihro. Rom. kais. Majest. cum plena resignatione aller auf gedachten Fürstenthum Siebenbürgen innehabenden Praetensionen, Anno 1703 gelegt worden.»

Lotaringiai Károly herceg magyar ostromsisakja ismét egyike hadtörténelmileg nagybecsű emlékeinknek. A sisaksapka alacsony, nyomott, ormán vésett gombdíszszel, míg oldalai keskeny csatornával birnak, a melyek négyenként mezőkre osztva, váltakozva aranyozott, étetett arabeszk-szerű diszítéssel ékítettek. A sisak tetején és alján köröskörül szegfüvek és madarak vannak beéetve. A négy lemezből álló, hátrafelé keskenyedő rákfarkas nyakvért minden egyes lemeze étetett és aranyozott arabeszk-szerű diszítéssel bir. Úgyszintén a széles, szokott magyaros formájú orrvédő vas is. A halántékvértek simák, középen kidomborítottak és átlyukasztottak.

A sisak belseje szíjazattal ellátott, a mely sárgarézfejű szegekkel van megszögecselve. Diszül a sisak oldalán kilencz darab öntött és aranyozott boglárba foglalt álékkő szolgál. Az öt álékköves rozettás díszű tollforgóhüvely a bal halánték táján van megerősítve.

Magyar munka, a mely 1580 körül készülhetett; *Lotaringiai Károly* herceg tulajdona volt, a ki egyik főtenyezője volt hazánk területén a török uralom megtörésének. Számos diadalmas ütközetek közül emlékeztetek a párkányi és a második mohácsi csata, továbbá Vác és Hatvan visszavétele s végül az ő halhatatlan nevéhez fűződik Budavár 1686-iki bevételének örökre emlékezetes hadi ténye.

A magyar hadi emlékeken kívül, a bécsi udvari fegyvergyűjteményben egész sorozatát találjuk a drága török fegyvereknek, a melyek mind magyarországi dicsőséges harcok zsákmányai.

Mint ilyenek s mert, mint már kifejtettük volt, nagy befolyással voltak a magyar fegyverzet kifejlődésére, szintén helyet foglalnak hadi emlékeink sorában. Mutatványul két aranynyal és selyemszálakkal gazdagon hímzett puzdrát mutatunk be közülök, a melyeknek virágdíszítménye később jelentékenyen befolyásolta a magyar művészi ipart. Kétséget sem

szenvet, hogy például a magyar himzések, technikát és színhangulatot illetőleg sok rokon vonást tüntetnek fel a keleti himzésekkel; sőt azt lehet mondani, hogy ez utóbbiak átalakítólag hatottak e téren.

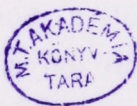
Mindezekben sok század dicsőséges és sokszor vérrel áztatott hadi emlékét mutattuk be, melyeket az uralkodóház műszeretete századokon át gyűjtött egybe s tartott fenn számunkra. A hála és kegyelet érzéseivel nyújtjuk azokat ma okulásul és föllelkesítő például a nemzetnek.

Dr. Szendrei János.

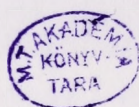
MAGYAR VITÉZEK A XVI. SZÁZADBÓL.

MINIATÜR A BÉCSI UDVARI MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYBEN LEVŐ KÉZIRATBÓL.

...
...
...
...
...
...
...

Dr. ...

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

HÁRTYAKÉZIRAT

A KEZDŐBETŰBEN V. LÁSZLÓ KIRÁLY GYERMEKKORI ARCZKÉPE.

XV. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

Quoniam quare Quia est pars orationis in casu
 corporis aut rem proprie communiter uel significans
Quid est pars orationis: est dictio posita uel nata
 ponitur in oratione Quot duplex est nomen duplex
 scilicet adiectiuum et substantiuum **Q**uid est no-
 men adiectiuum: est nomen mobile per tria ge-
 nera ut felix probus **Q**uid est nomen substan-
 tiuum: est nomen non mobile per tria genera ut
 Imperator Maximilianus **N**omen quot accidunt
 sex que Qualitas compo[n]itur generis n[ost]ris figura-
 tas **Q**uinsqualitat[is] proprie quare: Quia e-
 st nomen unius **Q**uare appellatur: quia est

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

JÁTÉK KÁRTYÁK

A KIRALY ÉS UDVARI SZEMÉLYEK. KIFESTETT FAMETSZET.

XV. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

AKADEMIA
KONYV-
TARA

HRSZULT: KADAR GABOR MÜTERMÉBEN.

JÁTÉK KÁRTYÁK

UDVARI SZEMÉLYEK. KIFESTETT FAMETSZET.

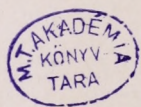
XV. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN

MORELLI & C.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

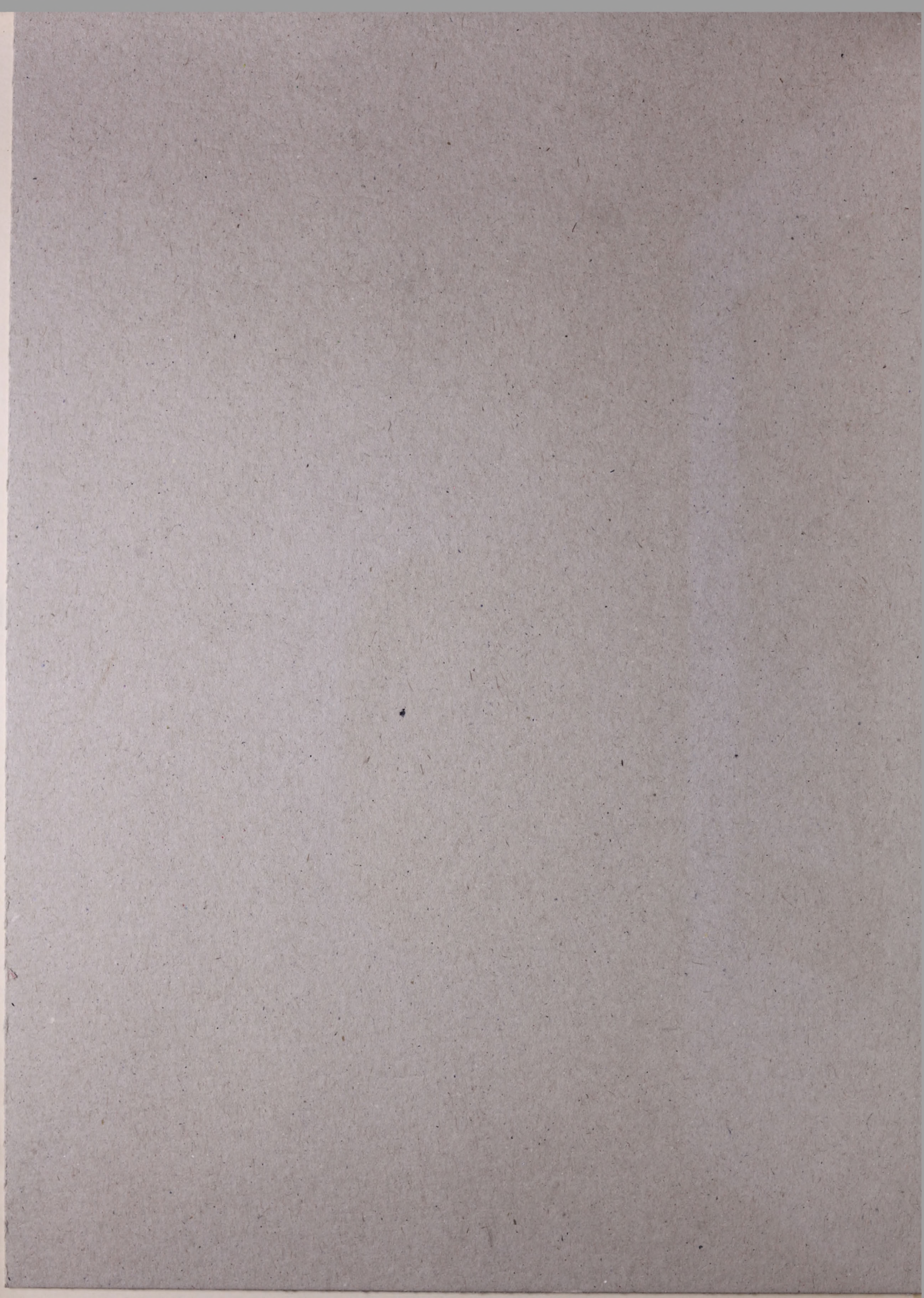

MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE

FEHÉR MÁRVÁNY ; A HÁTTÉR SÖTÉT ZÖLD SERPENTIN.

OLASZ MUNKA. XV SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, DÉCSBEN.

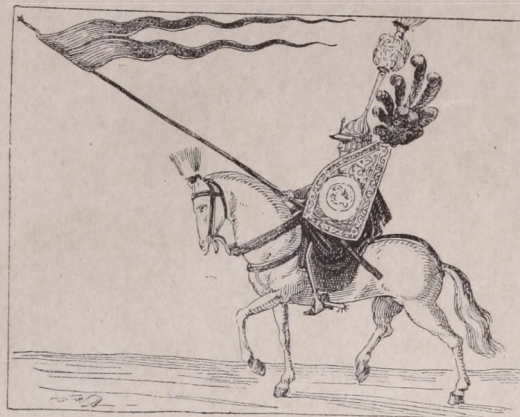

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

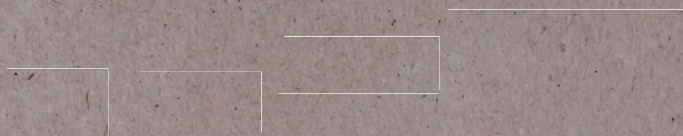

TIROLI FERDINÁND MAGYAR TORNA ÖLTÖZETBEN

XVI. SZÁZAD.

EGYKORÚ SZINEZETT KÉZRAJZ

A LEGF, URALKODÓHÁZ MÜTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

NYEREG ÉS SISAK

TIROLI FERDINÁND FŐHERCZEG HUSZÁR ÖLTÖZETÉNEK RÉSZEI.
VERT ÉS VÉSETT EZÜST.

KÉSZULT 1560 TÁJÁN.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

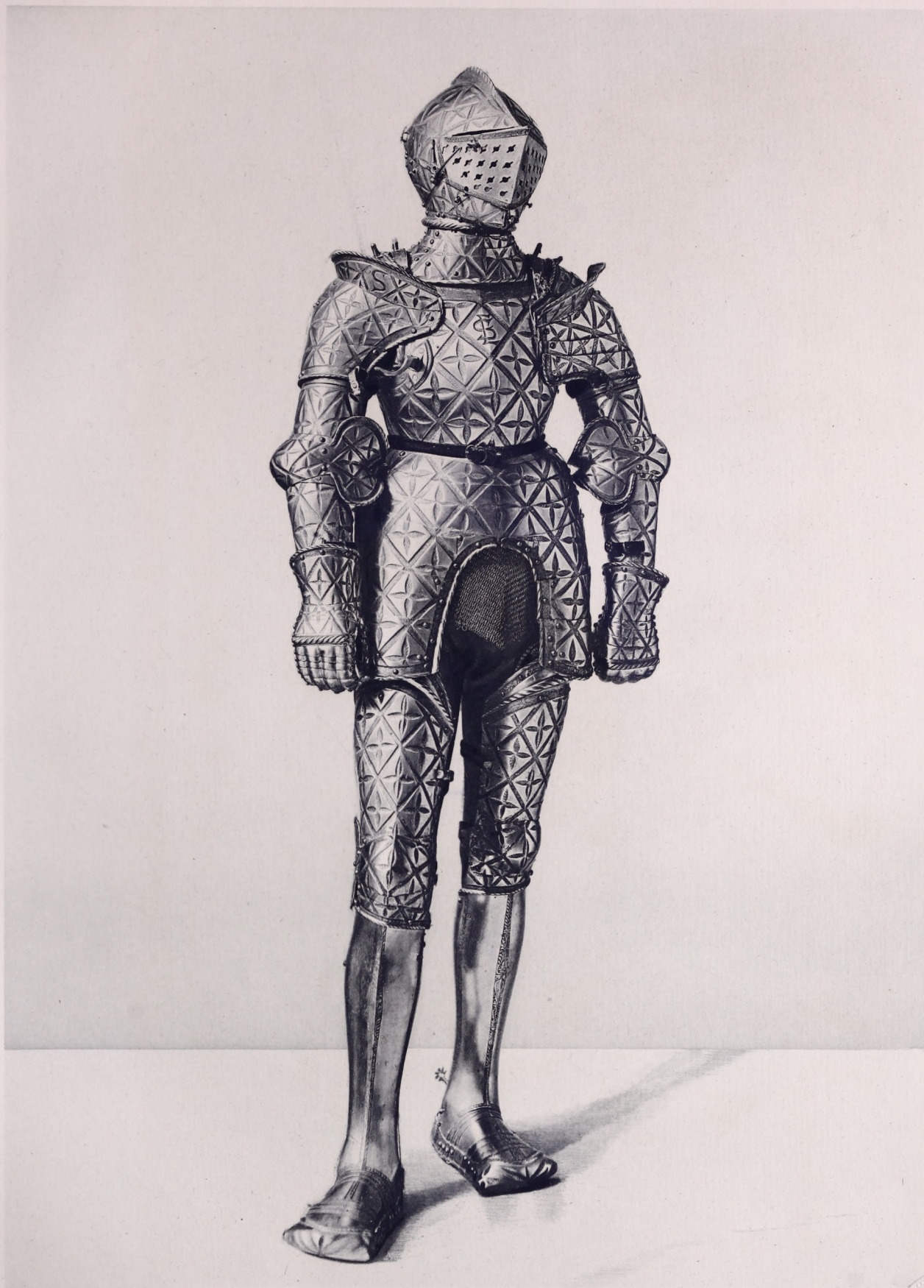
KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

II. LAJOS MAGYAR KIRÁLY VÉRTÉZETE

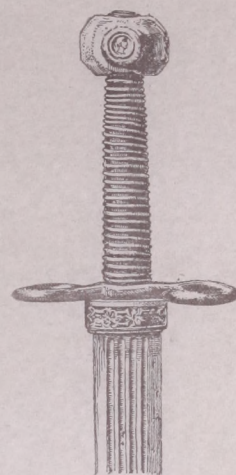
1526.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT KADÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

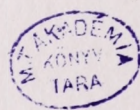
PALLOS

MARKOLATA ÉS A KÉZVÉD ARANYOZOTT EZÜST.
PENGÉJÉN NÉGYES VÉRÁROK.

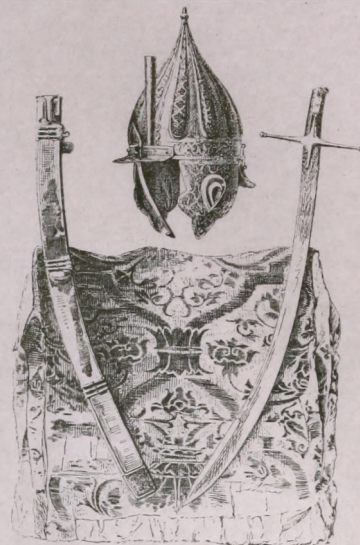
MAGYAR MUNKA. XVI. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MÜTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN. PÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

ZRINYI MIKLOS FEGYVEREI

SISAKJA, SZABLYÁJA ÉS DOLMÁNYA.

1550-1566.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MÜTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

Kuigen. Bela. sc. Paris

KÉSZÜLT KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI FEJEDELEM
VÉRTEZETE.

KÉKRE FUTTATOTT ACZÉL, ARANYOZOTT CZIFRASÁGOKKAL.

1571-1573.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN. PÉCSBEN.

KÉSZÜLT KÁDÁN GÁBOR MÜTERMÉEN

LOTHRINGENI KÁROLY HERCZEG SISAKJA

ACZÉL VÉSETT ÉS RÉSZBEN ARANYOZOTT, KÖVEKKEL KIRAKOTT

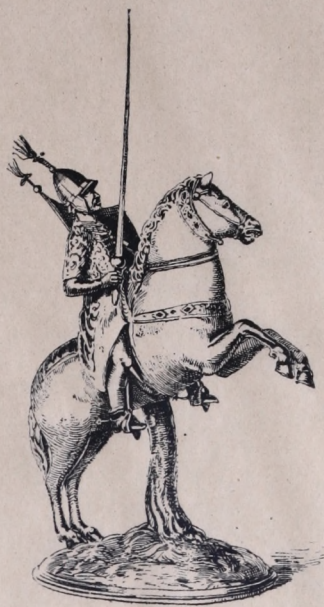
KÉSZÜLT 1580. TÁJÁN.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, PÉCSÉN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

MAGYAR LOVAS VITÉZ

ARANYOZOTT ÉS HELYENKINT SZINEZETT EZÜST.

XVI. SZÁZAD.

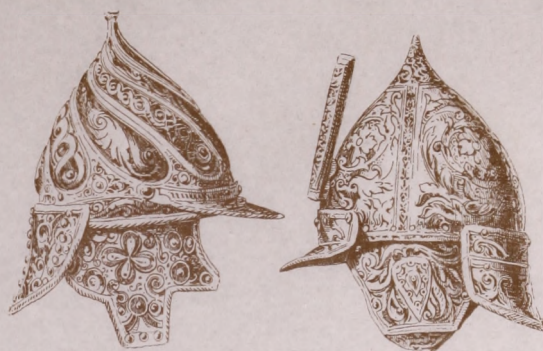
A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

MAGYAR TORNA SISAKOK

FESTETT ÉS ARANYOZOTT ACZÉL.

XVI. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

MÁRIA KIRÁLYNŐ MELLSZOBRA

BRONZ.

LEONE LEONI MESTER MUNKÁJA. XVI. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

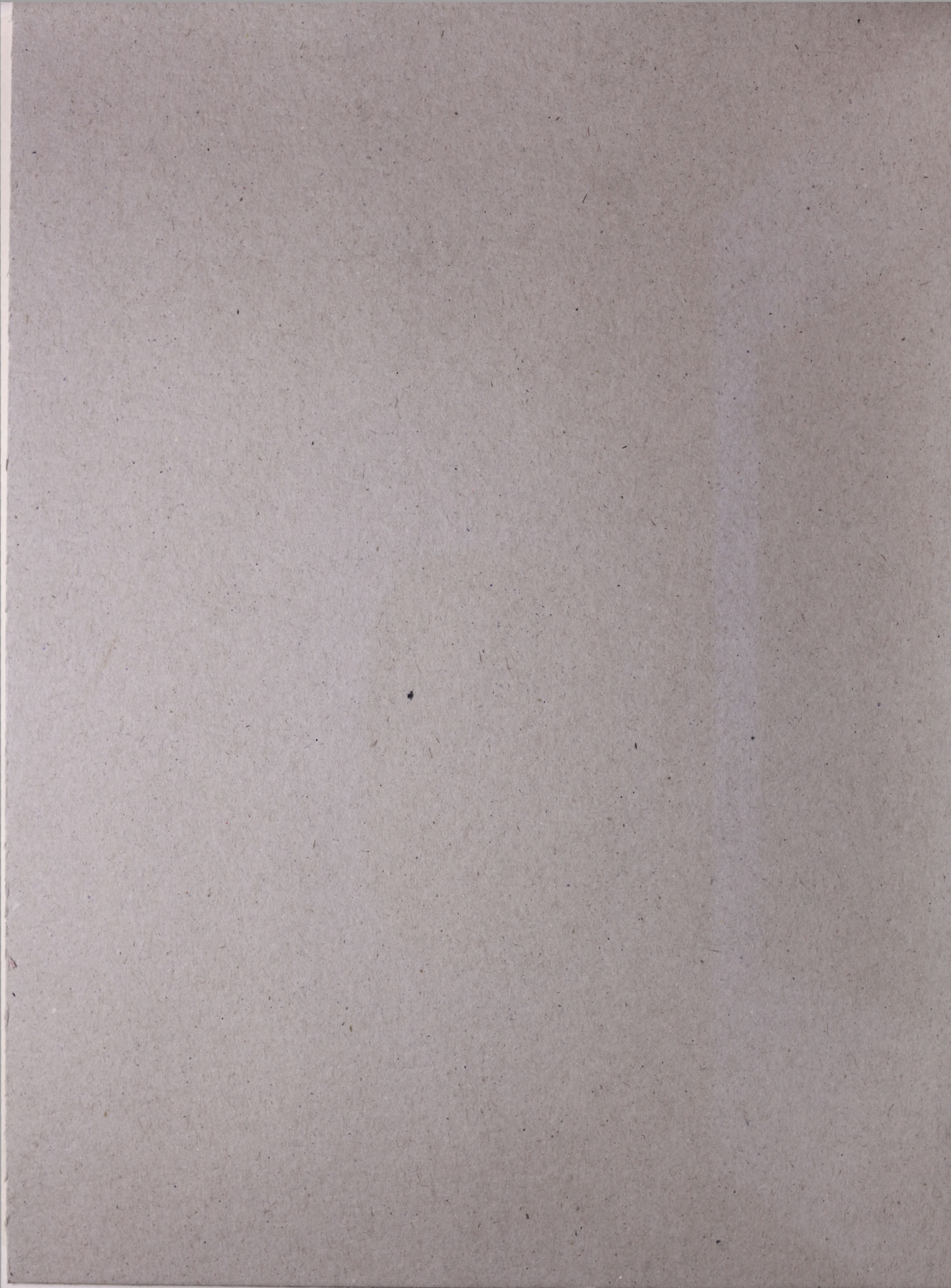

DOMBORÚ MŰ

GYÖR MEGVIVÁSA, A SZISZEKI CSATA
ÉS A TÖRÖKÖK KIÜZETÉSE EMLÉKÉRE KÉSZÜLT.
BRONZ.

JEL : ADRIANUS FRIES.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

JÓZSEF KIRÁLYI HERCZEG LOVAS SZOBRA

A VISZÁLY ÓRDÓGÉT LEGYŐZI.
ELEFÁNTCSONTBÓL FARAGOTT.

MATTHAUS STEINLE MESTER MUNKÁJA, 1693.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

HAJDÚ PÁNCZÉL ÉS SISAK

ALAPJA FEKETE, DISZITMÉNYE PONCZOLT ÉS ARANYOZOTT

XVII. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, HÉCSBEN

MITAKADEMI
KÖNYV-
TARA

KÉSZÜLT KÁDÁN GÁBOR MÜTERMÉBEN

TÖRÖK PUZDRÁK

BŐR, SZINES SELYEMMEL, ARANY-ÉS EZÜSTSZÁLLAL HIMZETT

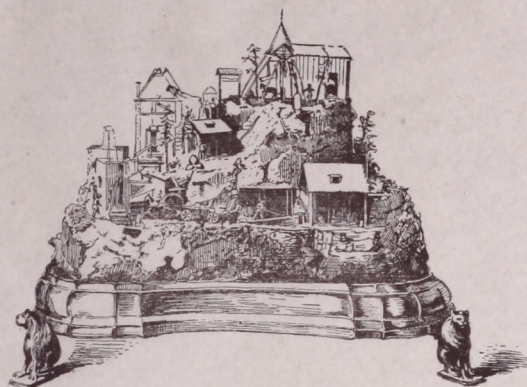
XVII. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

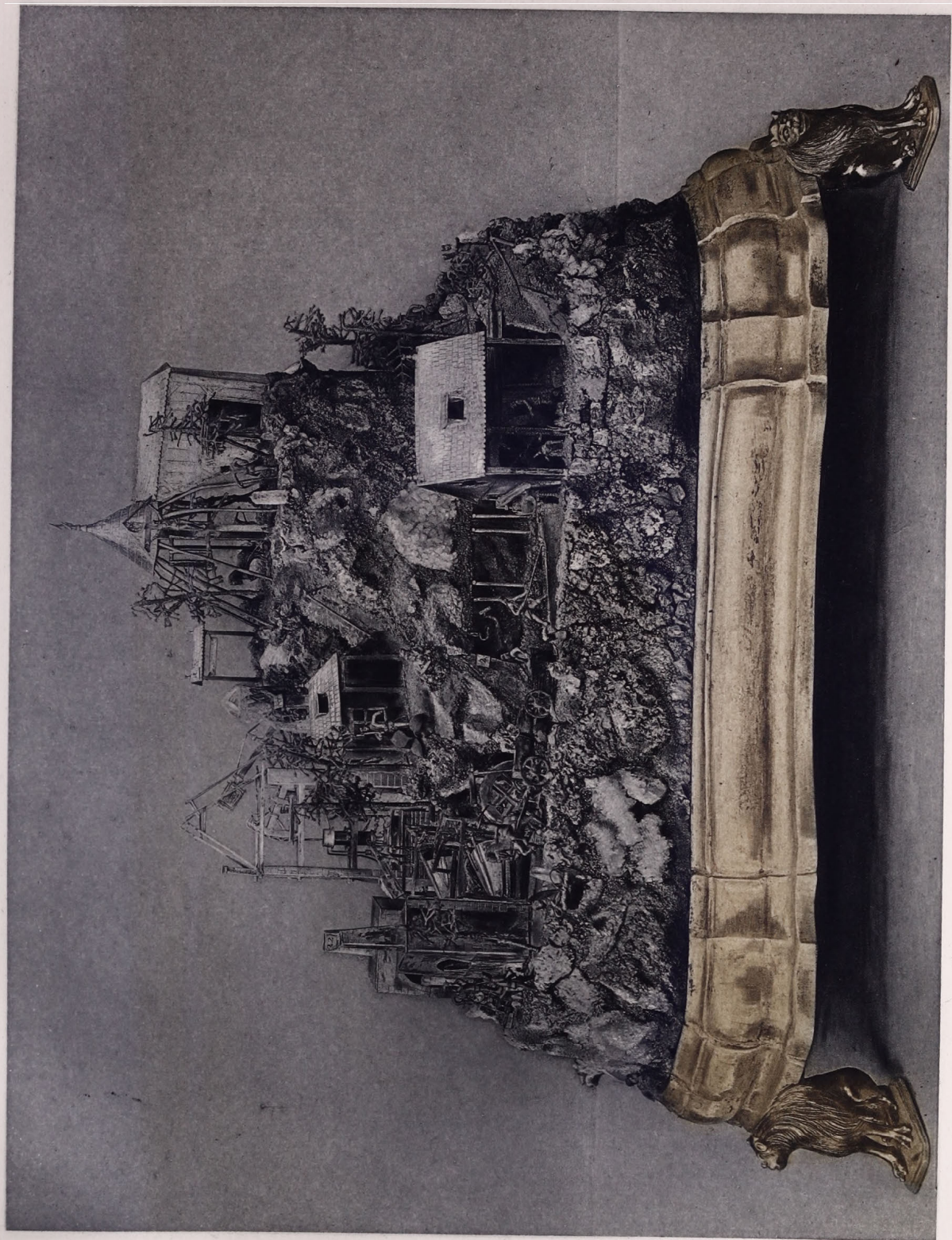

ASZTALDISZ.

FELSŐ RÉSZÉ BÁNYÁT, KOHÓT ÉS ZÚZOT ÁBRÁZOL.

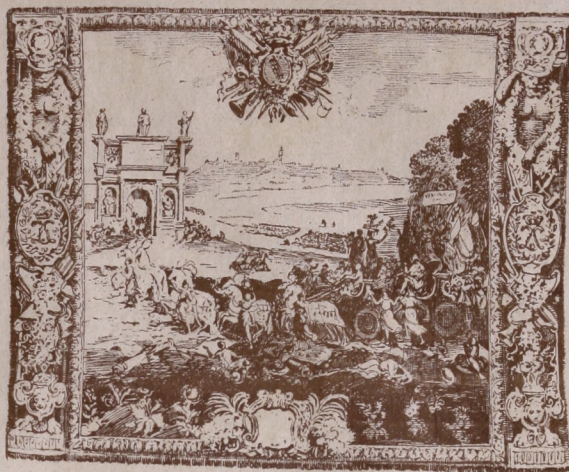
II. JÓZSEF CZÁSZÁR KÖRMÖCSBÁNYAI LÁTOGATÁSÁNAK
EMLÉKÉRE KÉSZÜLT 1751. BEN.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN.

KÉSZÜLT KÁDÁR GÁBOR MÜTERMÉBEN

FALSZÖNYEG

LOTHARINGIAI KÁROLY DIADALMAS BEVONULÁSA BUDAVÁRÁBA

KÉSZITETTE CHARLES MITTÉ NANCY-BAN.

XVIII. SZÁZAD.

A LEGF. URALKODÓHÁZ MŰTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYÉBEN, BÉCSBEN

